

Милан Шипка

ПРИЧЕ
О РЕЧИМА

Појурна мнџвистина

М

ПРОМЕТ

Edicija POPULARNA LINGVISTIKA

Urednik

Zoran Kolundžija

Recenzent

dr Drago Ćupić

© IK Prometej, Novi Sad 2007.

Milan Šipka
PRIČE O REČIMA
Drugo izdanje

AbraKadabra

Jeste li ikad razmišljali o rečima? O običnim, svakidašnjim našim rečima, koje ste izgovorili stotinu puta, i više: hiljadu i mnogo hiljada puta? Ili o onim čudnim, zagonetnim stranim rečima koje se kriju u mudrim debelim knjigama, o onima čija je značenja bez velikih rečnika i velikog truda - teško dokučiti?

Jeste li ikad, na primer, razmišljali o tome zašto kažemo: *olovka, pero, perorez, ulica, autobus, avion, strip*? Zašto su ljudi čudnog australijskog torbara, klokana, nazvali *kengur* i zašto simpatičnog, truntavog, ali ne i bezopasnog gazdu naših šuma zovemo *medved*? Zašto je drugi dan po nedelji - *utorak*, treći - *sreda*, a šesti – *subota*! Jeste li ikad o tome razmišljali?

Znate li koliko reči ima u našem jeziku? Koliko reči upotrebljavamo u svakodnevnom govoru i s koliko ih se može ukratko prepričati, recimo, jedna lepa bajka? Šta mislite: koliko vi znate reči?

Nemoguće je izračunati koliko reči ima u jezicima svih naroda na svetu. Ali približno se zna broj reči u pojedinim jezicima: u ruskom, francuskom, engleskom, pa i u našem. Eto, računa se da naš jezik (i književni i narodni) ima 350 000-400 000 reči. Toliko će ih otprilike biti, prema proceni stručnjaka, u velikom Rečniku koji se izrađuje u Institutu za srpski jezik u Beogradu. Vuk Karadžić znao je, pre nekih stotinu pedeset godina, samo za 45 996 reči. Toliko ih je upravo zabeleženo u drugom izdanju njegovog Srpskog rječnika iz 1852. godine.

Smatra se da naš savremeni književni jezik ima oko 150 000 reči.

Rekoh da je Vuk znao i zabeležio samo 45 996 reči, jer je to otprilike jedna osmina svih naših reči. A mi, sigurno, ne znamo ni toliko, ni upola toliko, čak ni četvrtinu toga broja. Vi, recimo, znate samo oko 5 000 reči. Nemojte se čuditi! Odrastao "prosečan" čovek zna manje od 15 000, a oni visoko obrazovani 20 000-30 000 reči. Uostalom, vama je dovoljno samo 600 reči da se u svakodnevnom govoru sasvim lepo sporazumete, a sa 300-400 možete prepričati bajku. Ko na času lektire upotrebi 500 i više reči, zaslužuje ocenu "pet", pa i više, kad bi je bilo!

Rekoh da znate oko 5 000 reči. U stvari, znate šta one znače i njima se u govoru normalno služite. Ali o njima samima, o tome kako su nastale, o njihovom životu, teško da nešto više znate.

Jeste li čuli za reč *abrakadabra*! Jeste? Ili - niste?

Svejedno. Ona i tako upućuje na nešto zbrkano, nerazumljivo i zagonetno. To je stara čarobnjačka reč u čiju je magičnu moć srednjovekovni čovek verovao. I vi tako verujete u neke reči, u njihovo značenje, u njihovu moć. A mnoge od njih za vas su, kad dobro razmislite, ipak - *abrakadabra*, tj. pusta skupina zvukova, odnosno slova, čiji iskonski smisao ne možete sami dokučiti. Zato ću vam pričati priče o rečima. Pokušaću da vam otkrijem njihove tajne. Možda vam neću reći nijednu novu reč, koju ranije niste čuli. Uostalom, broj nije toliko ni važan. I s malo se reči može mnogo kazati. Vuk je još davno zapisao jednu lepu narodnu izreku. Ona glasi: *Reči treba meriti, a ne brojiti.*

Pričacu vam priče o rečima da biste ih znali meriti.

I. DAŠTO MI TI DAŠTO...

REČI IZ ŠKOLSKE KLUPE

OLOVKA

Kao i svaka stvar i svako biće, tako i olovka ima svoje ime. Njeno ime je - olovka. To, zapravo, i nije pravo ime. To joj nekako dođe više kao zajedničko, porodično ime. Jer, ima raznih olovaka: obična (grafitna) olovka, mastiljava olovka, hemijska olovka, patent-olovka itd.

Porodično ime potiče obično od nekog porodičnog pretka koji je bio poznat ili čak slavan.

Porodični predak svih današnjih olovaka bila je olovna pisaljka, pisaljka od pravog olova - olovna olovka. Još u staroj Grčkoj, a kasnije i u Italiji - sve do 16. stoleća, pisari su upotrebljavali štapiće od izlivenog olova. Da ne bi uprljali prste i da bi ih lakše držali, navlačili su im fine kožne navlake. Tako je, eto, izgledao predak današnje naše olovke.

Ali po čemu je on bio toliko slavan da mu se ime do danas zadržalo?

E, to je duga priča. Ipak, reći ćemo ono što je najvažnije.

U vreme kad su se upotrebljavali olovni štapići nije bilo današnjeg papira. Pisalo se po pergamentu - posebno obrađenoj životinjskoj koži, nazvanoj tako po imenu starog azijskog grada Pergama. Da bi redovi bili ravni i paralelni, prvo su se izvlačile vodoravne linije, po kojima se onda pisalo. Taj posao nije se mogao obavljati bilo čime, već upravo olovnim štapićem. Zato je on bio na velikoj ceni. Njegovo olovno srce, kome nije mogla odoleti ni najgrublja pergamena, učinilo ga je slavnim, najslavnijim među svim pisalkama onoga vremena. I zato su ostale pisaljke poslušno ispisivale slova po linijama koje je on izvukao.

Potomci olovne pisaljke, današnje naše grafitne olovke, imaju nežna srca, srca koja se lako mogu slomiti. Osim toga, one nemaju skupocene kožne odeće, već su obložene običnim mekim drvetom. One ne služe samo za izvlačenje linija - njima se ispisuju i slova, pomoću njih se crta. Zbog svega toga današnje olovke nisu na velikoj ceni kao njihov predač - prava olovna olovka. Važnije je i vrednije od njih svako i najobičnije naliv-pero. Ali one su ipak ponosne, one imaju slavno ime, ime svoga pretka, veliko porodično ime, olovno ime - *olovka*.

To dično ime nadživelo je u našem jeziku sve druge nazive za slične pisaljke. Ranije se govorilo još i *plajvaz*, od nemačkog *Bleiweiss* ("blajvajs") - "olovno belilo", pa i *lapis*, što doslovno znači - "kamen", jer su se nekad pisaljke pravile i od kamena.

Olovka je ostala *olovka*, iako se odavno već ne pravi od olova nego od grafita. Od 1812. godine u Americi se proizvode pisaljke od tankih grafitnih štapića s drvenom oblogom. Tako su nastale obične olovke kakvim i danas pišemo. U međuvremenu ta čuvena pisaljka stekla je različite namene, pa se u naše vreme proizvodi više od petsto različitih vrsta olovaka - od onih običnih, đakkih, do onih kojima se služe konstruktori svemirskih letelica, ili onih kojima hirurzi obeležavaju mesta za operaciju.

Najduža olovka na svetu napravljena je u Engleskoj. Dužine preko dva metra, teška gotovo sedam kilograma i sa srcem promera dva i po centimetra, ona ne služi za pisanje. Ta golema grafitna pisaljka stoji kao spomenik običnoj našoj olovci, koja je, eto, svojim imenom i delima premostila čitave vekove.

PERO

Kad pišemo pismeni zadatak ili pismo, ili bilo šta drugo, obično se služimo perom - onim prostim, sa držalom, ili, češće, naliv-perom. A to pero, kojim pišemo, nije, zapravo, nikakvo pero. Ljudi su odavno prestali da se pri pisanju služe perom. A ipak, i danas njime pišu.

Kako to: pišemo perom, i ne pišemo perom; pero i jest pero, i nije pero?! Evo kako.

U stara vremena - u srednjem veku, pa i ranije - ljudi su stvarno pisali perom, pravim pravcatim ptičijim perom, iščupanim iz krila ili repa kakve guske, labuda ili gavrana. Ta pera zasecali su, zarezivali specijalnim nožićima - perorezima i nakon posebne obrade ona su se mogla upotrebljavati: umakala su se u mastilo i njima su ispisivana slova.

S vremenom, međutim, broj pismenih ljudi postajao je sve veći, a na svetu nije bilo toliko gusaka da im svaki pisar može iščupati makar samo po jedno pero. Zamislite kako bi to izgledalo kad bismo i danas morali pisati gušćijim perima!? Svaki bi učenik, na primer, morao hraniti po dve-tri guske, a odlikaš - da bi uredno izradio svaki domaći zadatak, morao bi ih imati bar pet ili šest. Koliko bi tek gusaka trebalo jednom novinaru ili piscu velikih romana?! Osim toga, na svetu bi bilo vrlo, vrlo tužno i ružno - bilo bi mnogo ružnih, očerupanih gusaka. A i guske su živi stvorovi - i njih boli kad im se čupaju pera.

No na veliku sreću i ljudi i gusaka, pre nekih stotinu pedeset godina jedan nemački izumitelj napravio je od čelične opruge ("federa") svoga džepnog sata predmet

sličan vrhu gušćijeg pera i time počeo pisati. Tako je postalo metalno pero, koje Nemci i danas nazivaju *Feder*.

Pronalazak metalnog pera pripisuje se i izvesnom V. Herisonu iz Birminghama u Engleskoj. Kažu da je on napravio čelično pero još 1780. godine i da je tu spravu za pisanje usavršio 1830. neki J. Geri.

I Englezu Herisonu pripada, dakle, slava izumitelja metalnog pera, a samim tim i spasitelja - gusaka. Kasnije, na kraju 19. stolecā, izumljeno je i naliv-pero. Njime danas gotovo svi pišemo. Na guske više i ne pomišljamo kad nam zatreba pero za pisanje. Krupne i gorde, one mirno pasu i kupaju se po lokvama naših ravničarskih krajeva.

Ali u znak sećanja na nekadašnju upotrebu njihovih velikih, lepih pera, metalni užlebljeni predmet kojim danas pomoću mastila pišemo zove se i dalje pero. Tako je, eto, pero ostalo pero, mada to stvarno više nije, kao što je i perorez (nožić) ostao *perorez*, iako se njime guščija pera odavno već ne zarezuju.

MASTILO

Da bismo mogli pisati, treba nam, osim olovke ili pera, još i papir (ili hartija), a kad pišemo perom, moramo imati i mastilo (tintu ili "crnilo").

O *tinti* nećemo govoriti. To je tuđa reč, reč nemačkog porekla. A strane reči treba uvek izbegavati kad god je moguće, tj. kad umesto strane, tuđe reči možemo upotrebiti svoju. U tome, doduše, nećemo uvek uspeti. Jer ima tuđih reči koje se ne mogu zamenjivati našima. Eto, na samom početku ove priče upotrebili smo dve takve reči. To su *papir* i *hartija*, Obe su stranog, grčkog porekla, a ipak ih moramo upotrebljavati. Za tuđu reč *tinta*, međutim, imamo svoje *mastilo*. Zato će ovde biti govora samo o mastilu i pomalo, uzgred, o crnilu.

Svako zna šta je to mastilo. To je tečnost kojom se pune pera i pomoću koje se piše ili crta. Nekad, dok još nisu bila izumljena naliv-pera, dok se još pisalo pravim guščijim perima, perima od trske ili metalnim "percima" (koja su se zadevala u dršku ili "stilo"), mastilo je moralo stalno biti pri ruci onome ko piše. Zato su postojale *mastionice* - posudice (bočice) za mastilo, u koje su se umakala pera. Na svim stolovima u kancelarijama i na svim katedrama u školama stajale su mastionice. Čak i u školskim klupama postojala su udubljenja za stavljanje bočica s mastilom.

A kako je nastala reč *mastilo*?

U vreme dok je još bilo veoma malo pismenih ljudi, mastilom se u narodu nazivala tečnost pomoću koje se bojadisalo sukno. Reč *mast* značila je tada isto što i boja, a *mastionica* je bila zgrada u kojoj se *mastilo*, tj.

bojadisalo platno. I danas se u nekim našim krajevima tako govori. Tako se, na primer, za čoveka crnoputa, crnpurasta ili crnomanjasta kaže da je crne masti, a za prevrtljivca, prevaranta da je - *premazan svim mastima*, tj. bojama,

Bilo je pokušaja da se reč *mastilo* zameni izrazom *crnilo*, ali taj pokušaj nije uspeo, jer mastilo može biti i plave i crvene boje.

Srednjovekovni kaluđeri, pisari i prepisivači, pisali su po pergamentu u raznim bojama. Naročito su bila lepa i raznobojna početna slova, tzv. inicijali. Tako je *mastilo* ("boja") dobilo značenje koje danas jedino ima: obojena tečnost kojom se piše.

Lepše i tačnije reči za to nema, niti je treba tražiti.

PAPIR

Već je u prethodnoj priči rečeno da je *papir* strana reč i da smo je preuzeli od Grka. Njeno poreklo seže daleko u prošlost, u pradavna faraonska vremena. Pre skoro 5 000 godina stari Egipćani su od srčike biljke zvane *papiros* (ili latinski: *papyrus*) pravili tanke listove, koji su im, nakon posebne obrade i sušenja, služili za pisanje. Upravo po imenu te biljke nazvali su i njih papirusima. Pojedini listovi obično su se slepljivali i nastavljali jedan na drugi. Tako se dobijao dug svitak po kome su ispisivani hijeroglifi (tadašnja egipatska pismena). Najduži svitak, papirus, bio je dug čak četrdeset metara!

Iz Egipta papirus je prenesen u Evropu, prvo u Grčku, pa onda i u Rim, gde se kasnije umesto njega počeo upotrebljavati pergament.

I drugi su stari narodi, još pre Egipćana, pravili različite listove koji su im služili za pisanje. Prvi među njima bili su mudri Kinezi, od kojih su tu veštinu preuzeli Persijanci i još neki azijski narodi. Oni pri tom nisu koristili papirus, nego druga prirodna vlakna.

Danas se listovi za pisanje i štampanje knjiga prave uglavnom od drveta (celuloze), ali i od krpa, slame, pa i stabljika kukuruza i krompira. Na egipatski papirus niko više i ne pomišlja, jer je to veoma retka biljka. Ipak, jedino je ona imala tu čast da joj ime ostane u reči *papir* i tako se za sva vremena sačuva u našem i mnogim drugim jezicima u svetu.

Papir se u nas naziva još i *hartija*. I to je, kako je već rečeno, grčka reč. U grčkom je glasila *hartes* i značila

doslovno - "list (papira)". Od nje su kasnije nastale i druge reči, kao što su *karta*, *karton*, pa čak i *škart*, *škartirati* i sl. Ali to je već druga priča. Nas je ovde jedino zanimalo kako su nastale reči *papir* i *hartija*. A to smo već saznali.

KREDA

Kreda, obična naša bela školska kreda, ima neobično ime i još neobičnije poreklo. Ona potiče s juga, sa današnjeg grčkog ostrva Krita, poznatog još i pod starim imenom Kreta. Tim drugim, starijim imenom, imenom Kreta, nazvali su stari Latini (Rimljani) jednu belu, krhku pisačicu od krečnjaka -verovatno, zato što su je doneli s Krete prilikom nekog vojnog pohoda. U našem jeziku, ili u jeziku iz koga smo tu reč preuzeli, latinska *kreta* (ili *creta*, kako su oni pisali) postala je - *kreda*. Pišući njome svakodnevno po školskoj tabli, mi danas i ne pomišljamo da ta obična, lomljiva pisačica nosi ime jednog velikog ostrva, nadaleko čuvenog po svojoj staroj umetnosti i pismenosti.

Oko ostrva Krita, u toplim vodama Sredozemnog mora, oduvek je bilo pravih morskih spužvi. Još su prvi pisari koji su se služili kredom zapazili da se tragovi te pisačice sa crne ploče najlakše i najbrže mogu izbrisati upravo prerađenom spužvom. Otada su kreda i spužva nerazdvojni i zato svaki učenik pred školskom tablom u desnoj ruci drži kredu, u levoj spužvu.

Kažu još da su kreda i spužva ljuti neprijatelji, ali da ipak jedno bez drugog ne mogu. Zna se i zašto je to tako. U početku su krede pravljene od prozirnog zemljastog krečnjaka koji je nastao taloženjem velikog broja sitnih, nevidljivih ljuštura izumrlih morskih životinjica, planktona. Za većito gladnu i žednu spužvu, istrgnutu s morskog dna, bile je to jedina hrana. Zato bi ona pokupila i progutala sve što iza krede na ploči ostane - svaku i najmanju liniju, sve do poslednje tačke.

To je, naravno, samo priča. Istina je jedino da se nekad zaista pisalo takvom kredom i da se brisalo pravom pravcatom spužvom - čudnih i nepravilnih oblika. Još su naši dedovi učili da pišu na malim tablama uz koje su bile privezane prave spužve (ili *sunderi*, kako se onda govorilo). Danas u školama takvih, pravih spužvi više nema. Ostalo je samo njihovo ime i njihov večiti rat protin krede, rat koji je već i u pesmama opevan.

PISMO

Kada su se naši preci, stari Sloveni, doselili na Balkan (negde između V i VI stoleća naše ere), bili su potpuno nepismeni. Nisu imali svoga pisma niti su upotrebljavali bilo kakve znakove ili slova, kojima bi mogli zapisivati glasove svoga jezika. U svakodnevnom životu, međutim, javljala se potreba da se nešto zapiše i zapamti. U nedostatku pisma, služili su se drugim sredstvima: zarezivali su prutove (takozvane "raboše" ili "rovaše") i tako beležili dugove i sl., ili su crtama označavali ono što je trebalo zapamtiti.

O ome crnorizac (kaluđer) Hrabar početkom desetog stoleća piše:

"Ranije, dakle, Sloveni ne imadahu knjiga, nego crtama i zarezima čitahu i gatahu, budući pogani. Krstivši se, pak, rimskim i grčkim pismenima siljahu se pisati slovensku riječ bez reda. No kako se može pisati dobro grčkim pismenima *bog*, ili *život*, ili *vrlo*, ili *crkva*, ili *čekanje*, ili *širina*, ili *otrov*, ili *gdje*, ili *mladost*, ili *jezik* i drugo slično ovome? I tako bijaše mnogo ljeta. Potom čovjekoljubac Bog, pomilovavši rod slovenski, posla im svetoga Konstantina Filozofa, zvanog Kirilo, muža pravedna i istinita, i stvori im 38 pismena, neka po ugledu na grčka slova, neka prema slovenskoj riječi..."

Tako su, eto, naši preci dobili prvo pismo.

Sve ovo uglavnom već znamo iz istorije, ili smo o tome negde nešto pročitali. Manje je, međutim, poznato kako je nastala sama reč *pismo*, ili glagol *pisati*, od koga je ona izvedena.

Značenje glagola *pisati*, kao i mnogih drugih reči, menjalo se kroz vekove. Kad danas kažemo *pisati*, to za nas znači: "beležiti slova", "zapisivati glasove ili reči" i sl. Ranije, međutim, nije bilo tako. *Pisati* je u početku značilo -"crtati", "šarati", "slikati".

Zapitaćete se, verovatno, kakve veze ima pisanje s crtanjem, odnosno šaranjem i slikanjem, kad su to dve različite radnje, dva različita posla, pa čak i dve različite grane umetnosti!?

Zaista je čudno, ali neka veza tu ipak postoji. Već u raspravi crnorisca Hrabra mogli smo zapaziti da su stari

Sloveni, pre nego što su dobili prvo pismo, "crtama i zarezima čitali i gatali". Oni su, dakle, crtajući zapisivali razne podatke (o dugovima i sl.). A to je već bilo u nekom smislu - pisanje. Kasnije, kada su dobili pravo pismo, i reč *pisati* dobija novo značenje ("beležiti slova"), dok se staro, izvorno značenje ("crtati") polako gubi.

Pradavno značenje glagola *pisati* ipak se zadržalo u nekim rečima i izrazima. Mi i danas, na primer, kažemo: *lep kao upisan* (tj. "naslikan"), imamo i izraz upis-lepotica, pridev živopisan, a u nekim krajevima šarenu ovcu nazivaju *piska*. U slovenačkom jeziku, koji nam je veoma blizak, 'pisan' znači - "šaren". Od iste je osnove i pridev *нѣстрыѣ* (*pjostrij*) u ruskom jeziku, koji takođe znači - "šaren". Sve su te reči u vezi sa starim značenjem glagola *pisati*, od koga je kasnije izvedena i imenica pismo.

Po tome što su Sloveni nekada pisali "crtama i zarezima", neki učeni ljudi izvode zaključak da su naši preci poznavali pismo mnogo ranije nego što se to misli. Kako je stvarno bilo, teško je reći, jer zapisa iz toga

vremena nema. Jedino su nam ostale reči *pisati*, *pismo* i *pismen* i izrazi "lep kao upisan" i "upis-lepotica" da na osnovu njih gatamo o davnim vremenima i odgonetamo pradavni smisao tih reči.

BUKVAR

Bukvar je prva školska knjiga. Iz bukvara, zna se, daci prvaci uče slova, uče čitati i pisati. Kasnije, u školi i u toku celog života, čitanjem stičemo mnogo lepih i korisnih saznanja. Ali jedno ipak malo ko sazna: kako je nastala sama reč *bukvar* i šta ona, zapravo, znači.

Reč *bukvar* nastala je davno, pre petsto, pa čak i više stotina godina. Tada, u jeziku naših predaka, reč *bukva* nije značila samo vrstu drveta nego i ono što mi danas podrazumevamo kad kažemo *slovo*: "pisani znak za glas". Po tome je i knjiga iz koje se uče slova, ili "bukve", dobila naziv - *bukvar*.

Pored reči *bukvar*, nastale od *bukva*, postoji u našem jeziku i novija reč *slovarica*. Ali *slovarica* nije knjiga, nego, najčešće, stalak ili kutija za slaganje slova. Zato *bukvar* i nije mogao biti zamenjen rečju *slovarica*.

U bukvalnom prevodu na današnji jezik, *bukvar* bi bio *slovar*, ali ga tako niko ne naziva, jer je već ranije *slovar* značio: "rečnik" (prema staroj slovenskoj reči *slovo* - "reč").

Umesto *bukvar* govori se u nas još i *početnica*, zato što je to prva, početna knjiga u osnovnoj školi. Nekada se *bukvar* nazivao *azbukvar* i *bekavica*, jer se iz njega učila azbuka i sricala se, "bekala" slova.

Osim *bukvara*, od stare reči *bukva* (koja, kao i *bukvar*, još živi u ruskom jeziku) nastale se i naše reči *bukvalan* ("doslovan", "sasvim tačan", "od bukve do bukve", tj. "od slova do slova"), zatim *bukvalno* ("doslovno") i još neke reči, toliko zastarele da ih ne vredni ni spominjati.

KNJIGA

Potrebno je uložiti mnogo truda i zaviriti u mnoge debele knjige da bi se odgonetnulo odakle nam dolazi reč knjiga.

Učeni ljudi dugo su se bavili, i još se bave, tim pitanjem, ali nisu uspeli pouzdano utvrditi kako je nastala ta reč.

Jedni misle da je ona slovenskog porekla i da joj je koren *knj* (кнь) - "panj". Ako je, vele, *bukva* u nekim slovenskim jezicima mogla da znači i "slovo", od čega je, kako smo videli, postalo i naše *bukvar*, zašto, onda, "panj" ne bi mogao značiti i – *knjiga*?

- Jest, ali u panjevima! - odgovaraju drugi. - To nema veze! Reč *knjiga* stigla nam je čak iz Kine! U kineskom jeziku *šiking* znači: "knjiga kraljeva". To znači daje prvo bilo *kinga*, pa onda *kniga* i na kraju - *knjiga*.

- Koješta! - uzvikuju treći. - Odakle nama, molim vas lepo, kineska reč, kad su Kinezi od nas udaljeni desetina hiljada kilometara?! Nju smo mi dobili od Persijanaca preko Avara, s kojima smo inače zajedno doselili na Balkan. Prvobitni oblik te reči vuče se još od Asiraca. Njihovo *kunukku* - "znak", "pečat" i *kaniku* - "ono što je zapečaćeno" dovedeno je u vezu s oblikom tadašnje knjige. Nekada su se, naime, knjige pečatile i izgledale kao i pisma. Pa, eto, i kod nas je *knjiga* nekad značila isto što i *pismo*. Naša narodne pesme govore o "sitnim knjigama" (tj. porukama, pismima) koje carevi i velikaši šalju jedni drugima:

"Car Murate na Kosovo pade,

Kako pade sitnu knjigu piše,
Te je šalje ka Kruševcu gradu,
Na koljeno srpskom car-Lazaru."

Ili:

"Knjigu piše Žura Vukašine
U bijelu Skadru na Bojani,
Te je šalje na Hercegovinu,
Bijelome gradu Pirlitoru."

Danas niko više tako ne govori. U naše vreme zna se šta je *pismo*, a šta je *knjiga*, koja je po obliku i sadržini nešto sasvim drugo. Ipak, nekadašnje značenje te reči moglo je da uputi na jedno od mogućih tumačenja njenog nastanka.

Koje je od navedenih i drugih tumačenja najbliže istini, teško je reći. Na vama je da dalje tragate. Možda ćete doći do nekog novog, istinitijeg rešenja. Samo, moraćete prethodno da pročitate mnogo knjiga i naučite mnogo raznih jezika.

ŠESTAR

U školskoj torbi svakog našeg učenika, s ostalim priborom za geometriju, nalazi se i šestar ili cirkul.

Što se *šestar* naziva još i *cirkul*, sasvim je razumljivo: tom se spravom, pored ostalog, crtaju krugovi, a u latinskom se *krug* nazivao "cirkulus" (izvorno: *cirkulus*). Od toga je nastala reč *cirkul*, koju su usvojili i Rusi, Nemci i mnogi drugi narodi. Ali zašto se u nas umesto *cirkul* kaže *šestar* i kako je uopšte nastala ta reč?

Onaj ko dobro poznaje geometriju (a to može biti i svaki stariji učenik osnovne škole), zna da se šestarom u kružnici može nacrtati šestougao (jer je poluprečnik opisane kružnice pravilnog šestougla jednak njegovoj stranici). Po tome bi se moglo zaključiti da je reč *šestar* izmislio neki matematičar, ili bar domišljat učenik ili student. Ali nije tako. Tu je reč stvorio naš prosti narod, a zabeležio ju je pre nekih stotinu osamdeset godina Vuk Stefanović Karadžić, a mnogo pre njega, opet nekih stotinu pedeset godina, još neki sastavljači naših rečnika.

Vuk o šestaru kazuje ovo:

" Ja sam ovu riječ najprije čuo u Tršiću od ljudi koji grade kace i ostalu burad. Njihov je šestar (onda bio) od račvaste grane, pa ako je širok, oni ga kakvom svezom pouze, akoli je uzak, oni ga kakijem drvetom rašire; pa kad jedno bure zadne (tj. *načine mu dno*), oni šestar onaj bace, pa za drugo prave drugi."

Pomoću šestara od račvaste grane u Vukovo se vreme nisu samo odmeravala dna za burad i kace nego se i uopšte merilo. Tako su u narodu nastale i reči: *šestati*,

šestiliti i *šestariti*, što znači: "meriti šestarom". Vuk Karadžić o tome veli:

"Pripovijeda se da su ljudi, kad su prvo bure gradili, pa nijesu znali kako će ga zadniti, došli k premudrome Solomonu te ga pitali šta će činiti, a on raskrečivši kažiput i srednji prst načini od njih kao šestar, pa naslonivši kažiput na nešto okrene njime kao šestarom govoreći: 'Dosta je šestao, dok je ošestao' (što će reći: *Dosta je mjerio dok je izmjerio*). Po tome se ljudi dosjete, te načine šestar, pa njime prema veličini bureta izmjere dno i zadne bure."

Tako je, eto, bilo nekad - u priči i životu. To vreme, kada su seoski rukotvorci kačari uz pomoć drvenih rašalja (šestara) pravili kace i burad po našim planinskim selima, iznad kojih su *šestarili*, tj. kružili, suri orlovi - za nas je daleka prošlost. Ali, ostao nam je iz toga vremena *šestar*, kojim se danas služe naši učenici i svi oni koji se bave geometrijom (naučnici, konstruktori i drugi). Pomoću šestara mogu se konstruisati i najsloženije mašine, pa i vasijske letelice, što u rojevima kruže (da ne kažemo - šestare) oko cele naše Zemljine kugle.

LENJIR

Uz šestar (ili cirkl) neizostavan je deo pribora za geometriju i - lenjir. Ta jednostavna sprava, daščica jedna, reklo bi se, ima nekako šućmurasto ime.

U jednom starom rečniku našeg jezika zapisano je da je "lenjir nemačka reč po austrijskom govoru". I u Vukovom Srpskom rječniku (1818) stoji da smo tu reč primili od Austrijanaca, kod kojih ona glasi *lenir* (ili, po njihovom načinu pisanja, *Lenier*). Mi smo jedno n zamenili sa *nj* i tako je nastao *lenjir*.

Ali ni Austrijanci ni Nemci, koji tu spravu nazivaju još i *lineal* (nemački: *Lineal*) nisu je sami izmislili. Njen su koren (*linea*) preuzeli iz latinskog jezika. I upravo u tom latinskom korenu krije se tajna reči lenjir. *Linea*, naime, na latinskom znači: "crta" ili "linija". Po tome je onda *lineal*, kao i ono austrijsko iskrivljeno *lenir*, ili naše još iskrivljenije *lenjir*, sprava za izvlačenje linija ili crta. Rusi tu istu spravu nazivaju *линейка*, a Poljaci *linijka*.

Zanimljivo je da je u samom latinskom jeziku *linea* postala od *linum*, što znači - "lan". *Linija* je, dakle, izvorno značila: "lanena" (misli se: "lanena nit"). Čini se da su stari Latini (Rimljani) izvlačili prave linije pomoću zategnute lanene niti. No, odosmo mi predaleko! Vratimo se ipak našem jeziku.

U prošlosti je bilo dosta pokušaja da se strano *lenjir*, *linir* ili *lineal* zameni našim rečima. Jedna od takvih zamena bila je i *vrstar*. Tako u jednom udžbeniku iz 1895. godine piše: "Za stvarno izvršenje ovih zadataka služi vrstar i šestar."

I u pričama za decu, štampanim 1903. godine, može se naći ovakva rečenica: "Đačka torba, u njoj pet, šest knjiga i... vrstar." Današnja deca, pa i odrasli, teško bi shvatili šta znači ta reč. Nju je odavno pregazilo vreme. Kao, uostalom, i drugu takvu izmišljenu reč - *pravačnik*.

Hrvati lenjir nazivaju *ravnalo*, mada se pomoću njega ne izvlače "ravne", nego prave linije (ili, po hrvatskom, crte). Neki su zato predlagali da se usvoji reč *pravar*, ali to niko nije uzeo za ozbiljno.

U novije vreme umesto *lenjir* javlja se sve češće *linijar*, što je bliže reči *linija* i njenom korenu *linea*. Tako se govori *linijar* (za izvlačenje pravih) i *krivuljar* (za izvlačenje krivih linija). Da li će to prevladati, ili će i dalje ostati stari dobri *lenjir*, presudiće buduća pokolenja.

LEKTIRA

Šta je to domaća lektira, svi već, sigurno, znamo. Toliko smo knjiga propisane lektire kod kuće pročitali da i samo pitanje šta je to domaća lektira izgleda suviše, da ne kažem i - neumesno. Ali, šta znači sama reč *lektira*, to već ima smisla da se zapita.

Zastanite malo i razmislite. Šta biste mogli odgovoriti na to pitanje?

Ako uz domaću lektiru redovno listate i neki rečnik stranih reči, onda ćete pravi odgovor sigurno znati. Jer, *lektira* nije naša reč. Preuzeli smo je, verovatno, iz francuskog, a potiče iz latinskog jezika, gde je postala od glagola *legere*, što znači - "čitati".

Lektira je, dakle, "čitanje" ili "ono što se čita". Po tome je i *domaća lektira* - "ono što se čita kod kuće". Zapravo, ne baš sve što se čita kod kuće, nego samo ono što je školskim programom određeno. Ostalo je, recimo, "lična lektira", "omiljena lektira" itd.

Od starog glagola *legere*, koji se još može čuti po Dalmaciji i u Boki, i to u obliku *legati* (umesto *čitam* tamo se govori: *legam*), nastala je i reč *lektor*.

Lektor je reč koja označava veoma važnog stručnjaka. To je onaj strogi i sitničavi profesor koji pažljivo čita (da ne kažem *lega*) razne rukopise, ispravljajući gramatičke i pravopisne greške i stilski ih doterujući pre samog objavljivanja.

Lektori paze i na pravilan govor glumaca u pozorištu ili na filmu, ispravljaju govor spikera na radiju

i televiziji, a u nastavi stranih jezika uče nas pravilnom izgovoru reči i rečenica.

Osim *lektira* i *lektora*, od latinskog *legere* ("čitati") potiče još jedna reč - *lekcija*.

Školski udžbenici puni su raznih lekcija - iz maternjeg jezika, zemljopisa, biologije, matematike, fizike itd. Pa ipak, jedne lekcije nema ni u jednom udžbeniku. To je lekcija o lekciji. A o toj reči i njenim značenjima moglo bi se mnogo šta reći. Ali, da ne dužimo! Dosta vam je bilo lekcije o lektiri i lektoru. Još jedna lekcija - lekcija o lekciji, bilo bi to odista previše! Bolje je da sami potražite kakav rečnik (leksikon) stranih reči i pronađete odgovor. Neka vam, to bude mala domaća lektira - izvan školskog programa.

ŠTIVO

Žalio mi se jednom jedan učenik da je prevrnuo sve velike enciklopedije i leksikone, pa čak i *Leksikon stranih reči i izraza* Milana Vujaklije, ali da nigde, baš nigde, nije mogao naći reč - *štivo*. A silno ga je, veli, zanimalo šta znači i kako je nastala ta reč. Znao je samo toliko da se u školi obrađuju razna štiva (članci i odlomci većih dela u čitankama). I ništa više!

Sasvim je razumljivo što naš vredni znatiželjnik nije našao reč *štivo* u enciklopedijama i rečnicima stranih reči. Tamo je nije ni mogao naći, jer *štivo* nije strana reč. To je naša reč i može se naći samo u rečnicima našeg jezika.

Štivo je postalo od našeg glagola *štiti* - "čitati". Možda dosad niste čuli za taj glagol. Ali on ipak postoji, Postoji u starim knjigama i zapisima, u rečnicima, ali i u nekim pesmama koje ste, možda, čitali. Evo, na primer, u Zmajevoj pesmi *Svetli Grobovi* stoji:

'Groblje j' spomen doba sviju,
Groblje, knjige što se štiju..."

Ili u narodnoj pesmi:

"Knjigu štije, a na nju se smije."

Nije, dakle, teško pogoditi da ovde *štiti* znači - "čitati". To je, u stvari, izmenjeni oblik glagola *čitati* ili

kraće *čititi*. Od toga je onda nastalo *štiti*, koje zvuči kao i reči *štit* i *štititi*, ali nema s njima nikakve veze.

Eto šta sve imamo u jeziku! Glasovno slične reči, kao što su *štit*. i *štiti*, nemaju nikakve veze, a one koje zvuče različito (*čitati* i *štititi*) ponikle su iz istog korena i imaju potpuno isto značenje.

Kad je već reč o štivu, moramo se setiti i lektire, jer i ta strana reč ima slično značenje (postala je, kao što znamo, od latinskog *legere* - "čitati"). No, o tom eje već bilo govora. Nije, međutim, bilo govora o još jednoj zanimljivoj reči iz ovoga kruga, o reči *tekst*.

Tekstom nazivamo reči koje čine sadržaj nekog dela ili nečijeg govora. To su, recimo, reči neke zabavne pesme, nekog "šlagera sezone" i sl. Tu se razlikuju *tekst* (reči) i *muzika*, pa se obično javljaju i dva autora: autor teksta i autor muzike (kompozitor).

Kad se čovek zbuni, kad ostane bez reči, obično se kaže da je "ostao bez teksta".

Sve je to već znano i u tome nema ništa ni neobično ni zanimljivo. Zanimljivo je, međutim, to da su reči *tekst* i *tekstil* ("tkanina") veoma srodne i da su nastale od latinskog glagola (*textere*, koji se čita: "tekstere", a znači - "tkati", "isplesti", "dogotoviti". Po tome je, slobodnije rečeno, *tekst* - "ono što se (rečima) isplete", "tkanje".

Eto, pa kad budete pisali kakav sastav, školski ili literarni - svejedno, potrudite se da vam "tkanje", odnosno "pletivo", tj. tekst, bude u redu, da ga lepo doterate kako bi pristajao temi o kojoj pišete.

ANTOLOGIJA

Oni koji su naučili dobro da čitaju i pišu i koji su pročitali sva štiva u svojim čitankama i sve što im je zadato za domaću lektiru mogli bi već da posude iz biblioteke i neku drugu knjigu, recimo - antologiju (priča ili pesama, svejedno).

No pre toga trebalo bi da znaju šta je to antologija, odakle nam je stigla i šta znači sama ta reč.

Pa, evo, da i o tome kažemo koju.

Za razliku od reči *bukvar*, *pismo*, ili *štivo*, koje su nastale u našem jeziku, *antologija* nam je došla sa strane, preuzeli smo je od Grka.

Stari Grci su, kao što je poznato, mnogo cenili i negovali umetnost. Zato su oni, pre svih drugih naroda, još u prvom stoleću pre naše ere, dakle pre više od 2 000 godina, počeli sastavljati zbirke izabranih pesama jednoga ili više pesnika. Te zbirke nazvali su antologijama.

Bolji i lepši naziv za izbor najlepših pesama nisu mogli naći. Jer, u slobodnijem prevodu na naš jezik, *antologija* znači: "govor cveća" (od grčkog *anthos* - "cvet" i *logos* - "reč", "govor").

Kasnije se taj naziv preneo i u druge jezike, pa i u naš. S vremenom se donekle i promenio i proširio i na druga dela. Tako danas, osim pesničkih antologija, imamo i antologije pripovedaka, dramskih i filozofskih dela itd. No osnovno je značenje te reči ipak ostalo. *Antologija* je uvek bila i ostala buket odabranog cveća (tj. najlepših pesama, priča ili drugih vrednih dela).

Uzmite u ruke i pročitajte neku antologiju, pa ćete se u to i sami uveriti.

NOVELA

U školi se uči da je novela - kratka priča. E, pa i mi ćemo ovde ispričati jednu kratku priču, jednu, tako reći, novelu o -noveli.

I kao u svakoj noveli, strogo ćemo se držati predmeta, nećemo pričati nadugo i naširoko, nego, kako je već red, bez ikakvog okolišavanja, u sredinu stvari, ili *in medias res*, kako bi rekli stari, mudri Latini.

Eto, upravo ti stari, mudri Latini, ili, tačnije, njihovi potomci, Talijani, stvoriše u srednjem veku novelu i dadoše joj ime *novella*, što će reći - "nova" (od latinskog *novus* - "nov").

Prve novele pisao je proslavljeni talijanski pisac Đovani Bokačo još u 14. stoleću. Po tome novela nije više baš "nova", kao što je bila u Bokačovo vreme, zbog čega je tako i nazvana. Danas je to svaka kratka, zanimljiva pripovetka. Eto kako go biva u jeziku. Izvorna, "doslovna" značenja reči s vremenom se potpuno izgube i mogu se naći samo u rečnicima i u ovakvim pričama.

ROMAN

Ako smo već napisali novelu o noveli, bio bi red da napišemo i roman o romanu. No, to je već mnogo teža stvar!

Da bi se napisao roman, tj. veliko prozno delo, potrebno je mnogo građe. Jer, u romanu je priča razgranata, pojavljuju se mnoge ličnosti i prepliću njihovi odnosi, životi i sudbine. A nas ovde zanima samo jedan jedini život i samo jedna jedina sudbina - sudbina reči *roman*. Zato, ostanimo opet kod kraće forme. Napisaćemo opet neku vrstu jezikoslovne novele, da ne kažem - novelice, novelete. Njen predmet biće *roman*.

Podseća li vas reč *roman* na nešto poznato? Čuli ste, valjda, za romanske jezike (talijanski, španski, francuski, portugalski, rumunski itd.). Znete i to da su se oni razvili iz latinskog jezika, jezika starih Rimljana. Eto, upravo ti romanski jezici u direktnoj su vezi s rečju *roman*.

U srednjem veku, naime, u Italiji, Francuskoj i drugim romanskim zemljama službeni jezik bio je latinski, mada njime nijedan narod nije više govorio. Pisci su, međutim, pisali za narod, pa su stoga u svojim delima počeli upotrebljavati domaći, narodni jezik, koji se, za razliku od službenog, latinskog, zvao - romanski. Tako je nastala "romanska priča" (*conte roman*), tj. priča na romanskom (narodnom) jeziku. Kasnije je izostavljeno ono *konte* ("priča"), pa je ostalo samo *roman* ("romanska"). Osamostaljeni pridev postao je prava imenica i dobio značenje koje i danas ima. Na taj se način, eto, rodila reč *roman*, koja u književnosti živi evo već punih pet stotina godina.

TRAGEDIJA

Tragedija je kad nekoga u životu zadesi golema nevolja, kad se dogodi neka velika nesreća: kad se, recimo, sudare kamion i autobus pun putnika, ili kad pod zemljom, u rudarskom oknu, eksplodira gas i pobije rudare koji kopaju rudu. To je tragedija u životu. A u školi učimo da je tragedija dramsko delo u kome se prikazuju potresne ljudske sudbine, drama koja se obično završava smrću glavnih junaka.

U svakom slučaju, dakle, tragedija je nešto što izaziva tugu, žalost, što nam suze na oči nateruje. Očekivali bismo stoga da je i sama reč *tragedija* u starom grčkom jeziku, odakle smo je preuzeli, značila nešto potresno, ili tužno.

Ali, ništa od toga! *Tragedija* doslovno znači - "pesma jaraca" (od grčkog *tragos* - "jarc" i *oda* - "pesma").

Po tome bi naziv *tragedija* nekako više odgovarao komediji nego tragediji. Jer, kakve veze može imati ta ozbiljna i silnim osećanjima prožeta dramska vrsta s nekakvom tamo pesmom (da ne kažem - meketanjem) jaraca?!

A ipak, eto - ima!

U vreme kada je nastajala tragedija, a to je bilo u 5. stoleću pre naše ere, u Atini, u staroj Grčkoj, dramska dela nisu se izvodila kao danas. Tada je to, u stvari, bio hor sa horovođom, koji se izdvajao kao jedino posebno lice, da kažemo - glumac. Hor je obično pevao pesme u čast boga Dionizija, a pevači, članovi hora, bili su odeveni u jareće

kože. Po tome je, onda, i nastao naziv tragedija ili - "pesma jaraca".

Kasnije se tragedija sve više razvijala na taj način što su se uz hor počela pojavljivati, osim horovođe, još po dva ili tri glumca. Hor se tako sve više smanjivao dok s vremenom nije sasvim iščezao sa scene. S horom su nestale i jareće kože, ali je sam naziv *tragedija* ("pesma jaraca") ipak ostao do naših dana.

Za razliku od *tragedije*, reči *drama* i *komedija* imaju sasvim obična izvorna značenja. U prevodu sa starog grčkog jezika, *drama* doslovno znači - "radnja", a *komedija* - "vesela ophodnja" ili, prema drugom tumačenju, "seoska pesma".

BROJKA

Nijedna reč nije, valjda, tako dugo tražila svoje mesto pod suncem, mesto u jeziku i na stranicama rečnika, kao naša, danas već obična - *brojka*.

Prvo je trebalo da istisne stranu, arapsku *cifru*, pa i latinsku *numeru*. A to nije bilo baš tako jednostavno. Jer, *cifra* (od arapskog *sifr* - "nula" i uopšte "znamenka") ušla je u naš jezik odavno, još u ono vreme kada smo primili arapske (zapravo, indijske) znakove za pisanje brojeva: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,0. *Numera* nam je došla s rimskim znakovima: I, II, III, IV, V, X, L, C, M. Pored *cifre*, pa i *numere*, *brojka* se veoma teško probijala. Ušla je u rečnike našeg jezika tek u najnovije vreme. Ali šta joj to vredi! Još uvek mnogi više vole reč *cifra*, pa govore i pišu: "arapske cifre", "rimске cifre" i sl., a mogli bi lepo reći: "arapske brojke" ili "rimске brojke". O *ciferblatu* ili *cifarniku* (na satu) da i ne govorimo!

Te se reči češće čuju nego naša reč *brojčanik* (koja je izvedena od imenice *brojka* i veoma je lepa naša reč).

Ali nije u tome sva nevolja! Tek što je ušla u upotrebu, *brojka* se pomešala s *brojem*. Tako neki učenici umesto *brojki* pišu "arapske i rimske brojeve" (iako ne znaju brojati ni arapski ni latinski). Čak i u Pravopisu ima takvih zamena. A trebalo bi i đaku prvaku da bude jasno šta je to *broj*, a šta *brojka*. Jer, zna se, broj je: jedan, dva, tri, četiri, pet itd., a brojka: 1 (jedinica), 2 (dvojka), 3 (trojka), 4 (četvorka), 5 (petica) itd. Brojka je, dakle, oznaka, pismeni znak za određeni broj, kao što je slovo znak za određeni glas.

Svi mi to dobro znamo. Pa ipak, sa slovom teškoća nema, s brojkom mnoštvo problema. Uzmimo, na primer, slovo. Slovo do slova i dobije se - reč, napisana reč. A brojka do brojke, opet brojka! Jer, šta bi drugo bile jedinica (1) i nula (0) kad se napišu jedna do druge, nego brojka: desetica, desetka (10), Opet, dakle, nevolja: u jednoj brojci dve brojke!? Zato brojku, kad se misli na svaki brojni znak, zamenjuje cifra ili druga naša reč za cifru - *znamenka*. Kaže se *dvocifren*, *trocifren*, *četvorocifren* (ili *dvoznamenkast*, *troznamenkast*, *četvoroznamenkast*) broj itd., tj. broj koji se beleži s dve, tri ili četiri znamenke (brojke), Pa i sama brojka, videli smo, može biti *dvocifrena* (*dvoznamenkasta*), *trocifrena* (*troznamenkasta*) itd. Desetka (10) je, recimo, *dvocifrena*. (Ne bi se moglo reći: "dvobrojčana".) Tako je i u jednim našim novinama napisano:

"Statističari nisu sigurni je li ta brojka za znamenku veća ili manja..."

Eto, tako je to s našom dobrom *brojkom*. Ušla je u rečnike, stekla "pravo građanstva" u našem jeziku, susrećemo je na svakom koraku: u školi, na ulici, u trgovinama, u bankama i na mnogim drugim mestima, a još se uvek bori sa stranom *cifrom* i teško snalazi među našim rečima *broj* i *znamenka*. Pomozimo joj, dakle, da se snađe, da se učvrsti i nađe svoje pravo značenje!

RAČUN

Račun je sasvim obična, reklo bi se - svakidašnja naša reč. Ona nam je toliko poznata da, sigurno, računate (tj. smatrate, držite, mislite) kako je odvajkada bila naša, slovenska. Ali nije tako. Od svih slovenskih naroda, jedino mi i Slovenci govorimo *račun*. Rusi, recimo, kažu *счѐм (ščot)*, Bugari *smetka*, Slovaci *sčēt* itd. To znači da smo mi, zajedno sa Slovencima, tu reč primili od najbližih suseda, i to nakon doseljenja na Balkan. Istraživači su utvrdili da su ti susedi bili Romani (današnji Talijani), koji su živeli uz našu obalu i po jadranskim ostrvima. Oni su imali reč *rasaun* (od latinskog *ratio* - "računanje", "mišljenje", "razum"). Od toga je onda nastalo naše *račun*.

Račun je, dakle, u početku značio nešto što je u vezi s razumom. Tako je, zapravo, i danas. Račun je mudra stvar. Ne kaže se badava da je matematika, koja se bavi računanjem, "gimnastika mozga".

U našem jeziku razvile su se i mnoge druge srodne reči: *računati*, *računanje*, *računaljka*, *računica*, *račundžija*, *račundžika* itd. Ne treba, naravno, zaboraviti ni *računar*. To je naša zamena za englesku reč *kompjuter*.

Ranije se kod nas umesto *račun* govorilo i *razlog*, ali se to nije održalo, jer *razlog* ima još jedno značenje ("uzrok"), pa bi stoga moglo dolaziti do zabuna. Tako se danas zna da je razlog - razlog, a račun - račun. I o tome, naravno, treba voditi računa.

DIGITRON

Nekad su đaci računali na prste, pa onda pomoću zrnaca pasulja, kamenčića ili prostih računaljki. Danas gotovo svaki u svojoj torbi ima mali džepni računar - digitron, kalkulator. Ovom sjajnom spravom, bez koje se u naše vreme rešavanje matematičkih zadataka ne može ni zamisliti, rukuje se jednostavno - jednim prstom. Dovoljno je pritisnuti odgovarajuće tipke sa brojevima i znacima za računanje i rešenje je za tili čas pred nama.

I ovo je u nekom smislu računanje na prste. Na to nas upućuje i sam naziv te sprave. Reč *digitus*, naime, na latinskom znači "prst", a *digitalis* - "nešto što se odnosi na prste".

Po tome je, onda, i fabrika računskih mašina u Bujama, u Sloveniji (na području nekadašnje Jugoslavije) dobila ime "Digitron". Taj je naziv kasnije prenesen na njen najtraženiji proizvod, mali džepni računar, pa je tako nastala reč *digitron*.

Ovo nije jedini slučaj u našem jeziku da neki tehnički proizvod dobije naziv po fabrici koja ga proizvodi. U našim domaćinstvima upotrebljava se poseban lonac za brzo kuvanje jela, koji se naziva "pretis". To je, u stvari, Papeinov lonac, o kome se uči u školi, na časovima fizike. Kod nas je nazvan "pretis" po skraćenom imenu fabrike: PRETIS. Takvih primera ima još, ali uz priču o digitronu dovoljan je i ovaj.

I drugi naziv za digitron (i uopšte za računare) - *kalkulator* svojim poreklom i iskonskim značenjem vraća nas u vreme kad se računalo pomoću prstiju ili kamičaka. U starom latinskom jeziku, naime, *kalkulus* (izvorno:

calculus) značilo je baš to - "kamičak", "kamenčić" ili "oblutak", Pomoću kamičaka stari su Rimljani računali, ali i glasali (beli kamenčići značili su "za" a crni "protiv"). Od toga prostog *kalkulus* ("kamenčić"), nastale su kasnije reči koje znače mnogo složenije stvari: *kalkulisati* - "računati", "obračunavati", "proračunavati", "odmeravati", *kalkulacija* - "proračunavanje", "proračun", "predračun", *kalkulant* - "onaj koji kalkuliše", pa i *kalkulator* - "sprava za računanje".

ATLAS

Među ostalim udžbenicima i priručnicima svakog učenika nalazi se i atlas, Knjiga zanimljiva i neobična. Razgledajući atlas, možemo preletati s kraja na kraj sveta bez aviona, broditi plavim morskim prostranstvima bez brodova i kormilara, jednim pogledom, poput astronauta, možemo obuhvatiti čitave kontinente i okeane, posmatrati gradove, planine i reke.

Ali, zanimljiviji od svega toga je sam naziv te čudnovate knjige. On je nastao pre nekih četiri stotine godina.

Kako su se zbirke geografskih karata ranije zvale, teško je reći bez posebnih istraživanja. Zna se, međutim, da se od 16. stoleća one nazivaju atlasima. Tada je, naime, veliki nemački geograf Gerhard Merkator objavio u to vreme veoma poznatu i cenjenu zbirku geografskih karata sveta. Na koricama te knjige bio je nacrtan mitski gorostas Atlas sa nebeskim svodom na plećima.

Atlas (ili, kako su ga drukčije zvali, Atlant) bio je inače, prema starim grčkim legendama, jedan od Titana koji su se borili protiv silnoga boga gromova i munja, Zeusa. Zbog toga greha kažnjen je da večito nosi nebeski svod na plećima. Tako je prikazan i na Merkatorovoj zbirci. I upravo po toj slici kasnije su se sve zbirke geografskih karata, imale na sebi lik Atlanta ili ne, počele nazivati *atlas*. Legendarni grčki junak Atlas ili Atlant nije poznat u geografiji samo po tome što su njegovim imenom nazvane zbirke geografskih karata. Njegovo ime nosi i jedna planina u severnoj Africi (Atlas) i jedan od najvećih okeana na svetu (Atlantski okean ili Atlantik).

Rekli smo već da se gorostas Atlas zvao drukčije *Atlant* (sa *t* na kraju), a ne *Atlan*. Zato treba dobro paziti da nam se u moru slova koje ispisujemo ne izgubi to krajnje *t*, da se slučajno ne ogrešimo o nesretnog Atlanta, pa da umesto *Atlantski* (sa *t*) napišemo *Atlanski okean* (bez *t*).

Kad smo već kod reči *okean*, o kojoj ćemo kasnije reći nešto više, da dodamo i to da se posebne zbirke karata okeana i mora u nauci ne nazivaju *atlasi*, nego *neptuni* (po imenu starorimskog boga mora Neptuna). To, međutim, nije toliko važno, jer se u našim školskim atlasima nalazi sve - i kontinenti i okeani.

DELTA

Delta je, kao što već znamo iz geografije, ušće neke reke koje se grana u više rukavaca. Takvo ušće imaju mnoge velike reke: Terek, koji utiče u Kaspijsko jezero, zatim Dunav, koji se račva pri utoku u Crno more, pa Misisipi u Severnoj Americi, koji se uliva u Karipsko more. U našim krajevima poznata je delta reke Neretve. Najčuvenija je, međutim, delta velike afričke reke Nil, u Egiptu. I sama reč *delta* prvo je označavala ušće te reke. Starim Grcima, kad su doprli do afričkih obala, ušće Nila, sa dva rukavca, i prostor između tih rukavaca, ličili su na četvrto slovo njihovog alfabeta, koje se naziva "delta", pa su i to ušće nazvali *delta*. Kasnije je *delta* postala naziv za svako račvasto rečno ušće. Tako je, eto, naziv jednoga slova postao prava pravcata reč, pa čak i geografski pojam.

STRIP

U đlačkim torbama, osim školskih knjiga i sveski, što nam je potrebno u nastavi, često se nađe i pokoji omiljeni strip. Čitanje stripova postala je prava zaraza otkad nam je ta vrsta "literature" stigla sa zapada, iz Amerike. Odatle nam je stigao i sam naziv *strip*.

Strip na engleskom znači jednostavno - "traka", ili, potpunije, "komična traka" (*comic strip*), tj. niz karikatura, odnosno crteža (*strip cartoon*). Taj je naziv sasvim tačan, jer strip i nije ništa drugo nego niz povezanih crteža kao na kakvoj traci. To je, u stvari, priča u slikama. Takve priče svi rado čitamo i gledamo, posebno one s Diznijevim junacima, kao što su Paja Patak, njegovi sestrići Gaja, Vlaja i Raja, pa onda Pata, Mića, Šilja, Miki, Mini, Belka, Pluton i dr.

Začeci stripa, mada se u početku nije tako nazivao, sežu daleko u 18. stoleće. Ipak, te su se "komične trake" počele masovno da gledaju i čitaju tek kad su se krajem prošlog stoleća pojavile u nedeljnim i dnevnim listovima. U Americi je tada najomiljeniji junak stripa bio nestašni "Žuti dečak" (*Yellow Kid*) oko koga su se otimala dve velike novinske kuće. U naše vreme stripovi se ne objavljuju samo po novinama, nego i u vidu zbornika (almanaha) i sličnih sveski i knjiga. Stripuju se poznate priče i romani, ali se izmišljaju i novi junaci, kao što je, recimo, Supermen.

Stripovi se čitaju u svim krajevima sveta. Kada bi se svi oni poredali u jedan niz, tom velikom trakom, da ne kažem stripom, Zemljina bi se kugla mogla opasati

nekoliko puta. Nije onda čudno što poneki komadić te trake zaluta i u đlačke torbe.

ŠKOLA

Svi znamo šta je to škola i šta se u školi radi. Tu se uči, stiče znanje potrebno za život, rešavaju teški i ozbiljni zadaci, savladavaju razne nauke i veštine: od nauke o jeziku do fizičke kulture. To je, dakle, veoma važna i ozbiljna ustanova. Očekivali bismo stoga da tako važna i ozbiljna ustanova ima i važno, ozbiljno, pa čak i strogo ime. Ali - ništa od svega toga! Iznenadićete se kad saznate šta, u stvari, znači reč *škola*, ili, bolje reći, šta je nekada značila.

Verovatno ste već čuli da *škola* nije naša reč. U naš jezik preuzeta je iz latinskog (stari Rimljani govorili su *shola*) sa značenjem "učilište", koje i danas ta reč ima. No, pre toga stari Rimljani preuzeli su je od Grka, a u grčkom jeziku reč *shole*, u početku, kad je nastala, nije značila "učilište", već nešto sasvim drugo; čak, moglo bi se reći, i suprotno od onoga što danas znači. *Shole* je u starom grčkom jeziku značilo - "dokolica", "besposlica", "odmor", "zabava"!

Pitaćete se, sigurno: kako to?! Zašto su stari i mudri Grci svoja učilišta smatrali besposlicom, dokolicom i zabavom?

Evo kako je to bilo.

U početku, škola u Grčkoj nije bila ono što će kasnije postati - u toj zemlji i drugde po svetu: ustanova za obrazovanje omladine. To je isprva bilo mesto gde su se okupljala dokona deca robovlasnika da zajednički provedu vreme u igri i zabavi. Otuda onda i naziv "dokolica", "zabava". Škola je, dakle, u početku bila - zabavište. Kasnije se tu počelo ozbiljnije raditi i učiti.

Naročita pažnja posvećivala se telesnom vežbanju - gimnastici. I upravo po tome što su se đaci u starim grčkim školama bavili uglavnom gimnastikom, jedna vrsta škole, koja i danas postoji, dobila je naziv - *gimnazija*. Gimnazija je, dakle, "škola gimnastike", mada se u naše vreme učenici u njoj najmanje bave gimnastikom.

Kad je već reč o gimnaziji i gimnastici, da ispričamo i to kako je nastala *gimnastika*, tj. da objasnimo šta je značila ta reč u starom grčkom jeziku, iz koga je kasnije preuzeta u naš jezik i gotovo sve druge evropske jezike.

Gimnastika je potekla od reči *Gimnos*, što znači - "go", "nag", "neodeven". Stari Grci, naime, izvodili su telesne vežbe goli, bez odeće. Prema tome je onda nastala i *Gimnastika*, što bi u slobodnijem prevodu značilo - "golišanje".

Tako su, eto, od "dokolice" i "golišanja" nastale dve ozbiljne reči i dve u životu svakoga čoveka veoma važne stvari: *škola* i *gimnastika*.

DIPLOMA

U životu svakoga čoveka važno je dobro zdravlje, važno je znanje, važna je škola, al i je važna i - diploma. Jer, diploma je vredno i drago priznanje: za uspeh u sportskim takmičenjima, za rad i uspehe u Narodnoj tehnici, u školskoj literarnoj ili lingvističkoj sekciji itd. Na kraju, diploma je i svedočanstvo o svršenoj školi, o tome da je čovek osposobljen za neko zanimanje, za koristan rad u društvu.

Diplome se u svetu dodeljuju već hiljadama i hiljadama godina, pa je i sama ta reč veoma stara. Potiče, kao i *škola* i neke druge reči koje smo ovde spominjali, iz starog grčkog jezika, a direktno je nastala od reči *diplos*, što je značilo -"dvostruk", "dupli".

U staroj Grčkoj, naime, diplome su ispisivane na presavijenom, dvostrukom listu, a u starom Rimu na dvostrukoj ploči. Otuda, eto, i naziv *diploma* - "dvostruka".

Danas diplome ne izgledaju više tako. One se obično ispisuju na jednom listu, savijaju u valjak ("rolnu") i stavljaju u posebne valjkaste futrole svečanog izgleda. Ali stari naziv diploma, tj. "dvostruka", ipak se zadržao - izgubivši, naravno, ono svoje prvobitno značenje.

Zanimljivo je da *diploma* ima u našem jeziku svoga veoma bliskog srodnika. To je reč *diple*, ili po naški - *dvojnice*. Razlika je samo u tome što *diple* ne potiču iz grčkog jezika, nego od latinske reči *duplex* (*duplex*), što opet znači -"dvostruk".

KALENDAR

Kalendar je veoma važna stvar. Po kalendaru, kao po nekom redu vožnje, teče vreme - idu dani, nedelje, meseci, godine. Po njemu se smenjuju godišnja doba, počinju i završavaju školske godine itd. Eto, zato je kalendar važan.

Kalendar je važan još i zato što ima važno ime. Njegovo ime potiče iz latinskog jezika. Ako ćemo pravo, i red je da *kalendar* ima latinsko ime. Latinski je bio jezik starih

Rimljana, a Rimljani, i njihovi kasniji potomci, mnogo su razmišljali o vremenu - o godinama i mesecima, pa su izvršili čak dve kalendarske reforme dok nisu stvorili kalendar kojim se i mi danas služimo.

Prvu reformu izvršio je Gaj Julije Cezar 46. godine pre nove ere, na osnovu naučnih proračuna i saveta aleksandrijskog astronoma ("zvezdoznanca") Sosigena. Po imenu Julija Cezara taj se kalendar naziva - *julijanski*. Nova godina od tada se slavi 1. januara, a ne 1. marta, kao ranije u Rimskom carstvu.

Drugu kalendarsku reformu izvršio je papa Grgur ili Gregor XIII. On je, posebnom ispravom, 1582. godine proglasio novi kalendar, koji je po njegovom imenu nazvan - *gregorijanski*. Taj se kalendar i danas upotrebljava gotovo u svim zemljama na svetu, pa tako i kod nas. U Srpskoj pravoslavnoj crkvi još se upotrebljava stari, julijanski kalendar. Zato pravoslavni Božić pada 7. januara, a srpska Nova godina ne slavi se 1. januara, nego 14 dana kasnije.

U početku kalendar nije bio ono što je danas. T a reč potiče od latinskog izraza *kalende*. Tako su stari Rimljani nazivali svaki prvi dan u mesecu. Tada, o kalendama, obično su se ubirali porezi, koje su poreznici beležili u posebnu knjigu - *kalendarijum* (latinski: *calendarium*). Kalendar je, dakle, prvo bio poreska knjiga. Tek je kasnije dobio značenje koje danas ima u našem jeziku i u jezicima mnogih drugih naroda.

I stari su Grci imali svoj kalendar, ali ga nisu tako zvali, niti su ga mogli tako nazivati, jer u njih nije bilo kalenda. Zato je i ostala izreka: *ad kalendas grekas* (ili po latinski: *ad kalendas graecas*) - "na grčke kalende", što znači - "nikada", ili, kako bismo mi rekli - "na kukovo leto", tj. "kad na vrbi rodi grožđe".

Šta se još može reći o kalendaru?

Da postoji džepni, stoni i zidni, zatim godišnji i stogodišnji ili večni, onda crkveni, statistički i sportski, pa i tzv. poslovni kalendar (rokovnik) - to svi već znamo. I sami u džepu ili u školskoj torbi nosimo mali kalendar štampan na komadiću kartona. Učenici još znaju da postoji i kalendar prirode. Manje je, međutim, poznato da mi za kalendar imamo svoju reč. Pre stotinu i više godina pored *kalendar* ili *koledar* govorilo se i *mjesecoslov* ili *mesecoslov*. *Mesecoslovi* su bili crkveni kalendari. U njima su crvenim slovima beleženi svi verski praznici, a svaki je dan nosio ime jednoga sveca ili mučenika. Bio je tada, i još se ponegde zadržao, običaj da se detetu da ime sveca na čiji je dan rođeno. To je bilo "kalendarsko ime". Takva su imena, recimo, *Božica* ili *Božana* (koje dobijaju devojčice rođene na Božić), *Đurađ* ili *Đurđija* (koja se nadevaju onima rođenim ili krštenim na Đurđevdan) itd.

Pored našeg naziva za kalendar, postojali su, i još postoje, i domaći, slovenski nazivi za mesece. Te nazive upotrebljavaju Česi, Poljaci i Ukrajinci, pa i Hrvati. No, to je već druga priča. O tome drugom prilikom, u drugom delu ove knjige.

DATUM

Kad nas upitaju: "Koji je danas datum?" –znamo da treba reći koji je tekući dan, mesec i godina (recimo: 6. oktobar 1998).

U vremenu koje stalno teče, svakoga dana rađa se novi datum. U našoj burnoj istoriji ima mnogo velikih datuma, kao što su 28. juni 1389. godine (Kosovska bitka), 15. februar 1804 (Prvi srpski ustanak), 23. april 1814 (Drugi srpski ustanak), 28. juni 1914 (vidovdanski atentat u Sarajevu, koji je bio povod za početak Prvog svetskog rata), 9. maj 1945 (Dan pobjede protiv fašizma) itd.

Odakle potiče i šta izvorno znači ta reč koju tako često upotrebljavamo?

Datum potiče iz latinskog jezika. Nastao je od glagola *dare* - "dati" i znači bukvalno - "dato" ili "dano".

U početku je ta reč označavala rok, tj. dan, mesec i godinu uplate, odnosno davanja duga (otuda, eto, *datum* - "dato"). Kasnije je taj izraz prenesen u razne isprave, povelje i sl., koje su na kraju obavezno imale: "Dato u stolnom gradu (tom i tom), ljeta gospodnjeg..." itd.

Naši stari činovnici - "mastiljari" umesto *datum* pisali su *dne*. To je, u stvari, stari oblik imenice *dan*, koji u današnjem našem jeziku glasi: *dana*.

Danas se tako više ne piše. U pismu ili aktu, ili u zaglavlju školskog pismenog zadatka, ispiše se samo dan, mesec i godina - arapskim i rimskim, ili samo arapskim brojkama - a reč *datum* time se podrazumeva, pa je nije potrebno ni pisati.

RUBRIKA

Svi uglavnom znamo šta je to rubrika. To je zaglavlje u formularima, ili u novinama, pa onda i prostor pod tim zaglavljem, odnosno sadržaj toga prostora, stalni odeljak u nekom listu i sl. Znamo da su školski dnevници i prozivnici puni raznih rubrika, u koje se beleže podaci o učenicima, nazivi predmeta, ocene itd. Sve to, dakle, znamo. A znamo li kako je nastala sama reč *rubrika* i šta ona, u stvari, izvorno znači?

To je već teže pitanje. Da bismo dobili odgovor, moramo zaviriti u rečnik stranih reči. Tamo ćemo onda naći da *rubrika* potiče od latinske reči *ruber*, što znači - "crven"!

Objašnjenje je jednostavno. Nekada su pisari i činovnici zaglavlja išpartanih odeljaka za unošenje raznih podataka ispisivali crvenim slovima. Po tome je nastao i sam naziv *rubrika*.

TORBA

Pošto smo već toliko govorili o rečima "iz školske torbe", red je da na kraju kažemo koju i o samoj torbi.

S torbom se svakodnevno družimo. Ne samo kad idemo u školu, nego i inače: kad idemo u grad, u trgovinu, na pijacu, u samoposlugu. Poslovni ljudi u svojim torbama ("tašnama") drže razne spise i dokumente. I žene za nošenje raznih sitnica (ogledalaca, češljica, karmina i sl.) imaju torbice, koje one otmeno, po nemački, nazivaju "tašnicama". I vojnici nose na leđima torbu, koja je obavezni deo njihove opreme. Vojnička torba obično se naziva *ranac*. Seljaci u torbama nose žito i drugo što im je potrebno za život. Ukratko, torba je naš nerazdvojni pratilac u životu. Stoga se ta reč toliko odomačila u našem jeziku da je više i ne osećamo kao tuđu. A *torba*, barem po poreklu, jeste tuđa, strana reč. Primili smo je od Turaka, a Turci je, opet, baštine iz velike starine. Zato je teško reći šta je bilo izvorno značenje te reči. Ima više pretpostavki, pa su je neki istraživači dovodili čak i u vezu s rečju *trbuh!*

No to nije toliko ni važno. Važno je da je dugom upotrebom *torba* postala naša reč, bez koje ne možemo. Zanimljivo je da u našem narodu ima mnogo različitih naziva za torbu. Evo samo nekih od njih: *torbak*, *telećak*, *grudnjača*, *obramica*, *uprta*, *uprtnjača*, *užinara*, *strunjara*, *prtenjača*, *račarica*, *ranac*, *šerpelj*, *tornistar*, *ruksak* itd.

O torbi bi se moglo ispričati još mnogo zanimljivih stvari. Ali ovo nije mesto za takve priče. Moramo žuriti,

jer treba da krenemo u šetnju gradom, gde ćemo sresti mnogo zanimljivih reči, o kojima valja porazgovarati.

ŠETAJUĆI GRADOM

KUĆA

Na početku ove knjige zavirili smo u dačku torbu i odgonetali smisao reči *olovka, pero, papir, kreda, škola* itd. Sad ćemo krenuti u jezikoslovnu šetnju gradom. Izaći ćemo na ulice i prostrane trgove i tragati za izvorima reči kojima se imenuju znani nam predmeti, prostori, pojave i ljudi. No, pre nego što krenemo, zadržimo se još malo u kući. Zastanimo, zapravo, kod same reči *kuća*. Red je da pre svega razmislimo o toj reči, da saznamo kako je nastala i otkad živi u našem jeziku. Jer, ne čuje se ta reč baš svugde, u svim krajevima gde se govori našim jezikom. Umesto: "Idemo kući!", neki govore: "Idemo doma!" Eto novoga pitanja, nove jezičke zagonetke: Kako su u nas nastale dve reči za jedno te isto, odakle nam *kuća* i *dom*!

Pa da krenemo redom.

Šta je to *kuća*? Je li to, možda, *kut+ja*, *kut* ili *kutak* u kome živimo?

Mada su tako mislili i neki ozbiljniji jezikoslovci, *kuća* nije postala od *kut*. Stara je to reč i postoji već odavno u jezicima Južnih Slovena. Njeno izvorno značenje bilo je -"skrovište", tj. skrovito, zaklonjeno mesto.

Danas reč *kuća*, s izvesnim razlikama u značenju imaju, osim nas, još i Makedonci, Bugari i Ukrajinci. Ostali slovenski narodi (Česi, Poljaci, Rusi i dr.), kao i neki naši ljudi, umesto *kuća*, govore samo *dom*.

Dom je još starija naša reč. Njen koren zajednički je ne samo Slovenima nego čak i Indijcima i mnogim drugim narodima koji su nekad, u dalekoj prošlosti, živeli zajedno

s našim precima. A u tom korenu (*dem* ili *dam*) krije se pradávni smisao reči *dom*: "ono što je sagrađeno" ili, kako bismo mi danas rekli - "građevina", "zgrada", "zdanje".

Obe ove reči, iako uglavnom znače isto, potrebne su našem jeziku. Jer, od njih su nastale mnoge druge reči, bez kojih bi nam jezik bio mnogo siromašniji.

To su, eto: *kuća*, *kućica*, *kućarak*, *kućerak*, *kućarac*, *kućer*, *kućerina*, *kućetina*, *kućište*, pa onda: *kućanin*, *ukućanin*, *kućanica*, *pokućarac*, *kućanik*, *kućenik*, *kućević* ili *kućić*, *kućenica*, *kućevlasnik*, *kućevlasnica*, *kućepazitelj*, *kućepaziteljka*, *kućegazda*, *kućegospodar*, *kućedomaćin*, *kućedomaćica*, *kućehranitelj*, pa *kućanstvo*, *kućevnost*, *pokućstvo*, *kućarenje*, *kućarina*, *kućanski*, *kućaninki*, *kućevan*, *kućevlasnički*, *kućepaziteljski*, ili *kućipš*, *skućiti*, *zakućiti*, *okućiti*, *okućnica* itd., itd. - da više ne nabrajamo.

Isto tako, od *dom* su nastale mnoge reči kao: *domaćin*, *domaćica*, *domazet*, *domazetović*, *domazetstvo*, *domazluk*, zatim: *domak*, *domar*, *domarka*, *domaći*, *domaćinstvo*, *domaćiti*, *odomaćiti (se)*, *domaćinski*, *domaćički* i tako redom.

Mnoge od ovih reči, verovatno, ne poznajete, a mnoge ste ovde prvi put sreli. Zato uzmite rečnik našeg jezika, pa pogledajte. Tamo će vam se sve objasniti.

PROZOR

Nije teško nazreti, pa čak ni prozreti i odgonetnuti, zašto se u našem jeziku kaže *prozor*. Ali to ipak nije sve. Poreklo te reči mnogo je zanimljivije i vredno je o tome nešto više saznati.

Prozor je potomak jednog starog glagola, koji se danas retko gde može čuti. To je glagol *zreti*, u značenju: "gledati", "motriti", "posmatrati". Drugo je, opet, *zreti* - "postajati zreo", "sazrevati". Taj je glagol još "živ" i često se upotrebljava.

Od *zreti* ("gledati") ostali su nam samo potomci: *nazreti*, *nazirati* ("nejasno nešto videti"), *prozreti*, *prozirati* ("videti kroz nešto", "provideti"), *nadzirati* ("nadgledati"), zatim: *nadzor* ili *nadziranje* ("nadgledanje"), *proziran* ("providan"), *prozor* ("otvor na kućnom zidu kroz koji se prozire, providi"), *dalekozor* ("sprava za gledanje na daljinu", "dogled") itd.

U vreme kad su se gradile male drvene prizemne zgrade, kuće su obično imale dva prozora, sa svake strane vrata po jedan. To je ljudima ličilo na oči, pa su naši preci umesto *prozor* govorili i *okno*. I danas se u nas ponegde tako govori, a tako (a ne *prozor*) govore i neki drugi slovenski narodi (Slovenci i Rusi, na primer). Ipak, *okno* je u našem jeziku dobilo i druga značenja, pa imamo *rudarsko okno*, *prozorsko okno* itd.

Jasno je, dakle, zašto se u našem jeziku kaže *prozor* i *okno*. Jasno je i šta je to *prozorsko okno*. A zašto se jedan grad u Hercegovini naziva Prozor, to znaju samo oni koji su se, putujući na more, spuštali s Makljena prema

prekrasnoj dolini reke Rame. Jer, Prozor je zaista prozor -
na jug, u lepotu, u svetlost.

AVLIJA

U staro, tursko vreme dvorište se zvalo - *avlija*, otvoren, pust, neograđen prostor - *jalija*, trgovačka četvrt kasabe (varoši) - *čaršija*, velika spoljna vrata - *kapija*, građa - *japija*, nizak okrugao sto - *sinija*, a zdela od porcelana - *činija*.

I danas je avlija - avlija. Svako dvorište nije avlija, kao što ni svaka vrata nisu kapija i svaki sto - sinija.

Kako izgleda prava avlija?

Prava avlija ograđena je, opasana visokim zidom ili tarabom (ogradom od dasaka ili letava). Obično je kaldrmisana, popločana kamenim oblucima. Na avliji su velika vrata - kapija i mala, sporedna - kapidžik.

Sve je manje i manje takvih avlija. Sada se grade soliteri, a ispred njih je dvorište ili parking, a ne avlija. Sada se kupuju stolovi i fotelje, a ne sinija. Ali, ostali su jalijaši i jalija. A ostala je još u gradu i čaršija.

Ko su jalijaši i šta je danas jalija? Šta znači kad neko kaže da o tome priča "sva čaršija"?

Jalija je i danas ostala - jalija: pust, neograđen, nenastanjen prostor. A oni koji svoje kuće nemaju, kojima je kuća jalija, to su *jalijaši*: skitnice, lutalice, probisveti, vucibatine, besposličari, dangube, lopovi, kradljivci, propalice.

Opasni su jalijaši, a opasna je noću i jalija. Ali najopasnija je ipak u gradu čaršija. A ta čaršija - to je svet koji priča i laže, vara i druge ogovara. Koga se dohvati čaršija, teško se može spasti. Jer laž iz čaršije provaljuje u sva dvorišta i sve avlije. Od njih se čovek ne može sakriti

čak ni iza trostruke kapije od najtvrđe, demirli (gvozdene)
japije.

ULICA

Svi znamo kako danas izgleda ulica; recimo, glavna ulica u nekom većem gradu: Beogradu, Podgorici, Novom Sadu, Nišu ili Banjaluci.

Između dva duga niza visokih zgrada što se obično jedna na drugu naslanjaju vrvi kao u košnici. Širokim asfaltiranim kolovozom jure automobili, motocikli, autobusi, trolejbusi ili tramvaji. Po pločnicima (trotoarima) s obe strane tiska se mnoštvo pešaka: neki žure da na vreme stignu na posao, drugi se kreću polako zagledajući u izloge, neki opet stoje čekajući da se na semaforu pojavi zeleno svetlo, pa da krenu dalje za svojim poslom.

Nekada, međutim, u davna vremena i na nekim dalekim prostranstvima, nije bilo tako. Tada nije bilo ni asfalta, ni velikih zgrada naslonjenih jednih na druge, ni automobila, ni tramvaja i trolejbusa, ni električnih stubova sa žicama, ni crveno-žuto-zelenih semafora. Ljudi su gradili kuće ("skrovišta") pokraj kakvog prirodnog kamenitog udubljenja da bi njime mogli lakše hoditi i jedni druge u dobru ili u nevolji pohoditi. To su obično bila korita presahlih potoka ili manje kamenite vododerine. Tako je nastala i sama reč *ulica* (od *ula*, što je značilo "put", a pre toga "udubljenje" ili "korito potoka").

Zanimljivo je da je u Vukovo vreme, pre nekih dvesta godina, ulica uglavnom značila: "dvorište", "prostor pred dvorom". Tako je on u svome Srpskom rječniku zapisao. Otuda i narodna poslovice: "Teško punici u zetovoj ulici" (tj. u zetovom "stoboru", "avliji").

Tek na drugom mestu Vuk je zapisao da se ulicom u Dubrovniku naziva "šor", "sokak". U tome lepom gradu, koji je nekad bio posebna država (republika), *ulica* se u današnjem smislu upotrebljavala još u 14. stoleću.

KALDRMA

Danas su sve ulice u našim gradovima prekrivene asfaltom. Ranije, međutim, u staro, tursko vreme, asfalta nije bilo, pa su se ulice (sokaci) pokrivale kamenom. Nizovi oblutaka i ne baš tako ravnog lomljenog ili tesanog kamena, ugrađivani su u podlogu tako da po sokacima nije bilo blata. Po kaldrmi se, naravno, teže hodalo nego po današnjem ravnom i mekom asfaltu. Pa ipak, za ono vreme bio je to dobar put. O tome svedoči i sama reč *kaldrma*. Ona izvorna znači upravo to: "lep, dobar put" (od grčkog *kalos* - "lep" i *dromos* - "put").

Danas to više nije ni tako lep, ni dobar put, već prosto: "put ili ulica popločani kamenom, pločnik od kamena".

Eto kako se vremena menjaju i kako se zajedno s vremenima menjaju reči, čuvajući svoja stara značenja samo za sebe i za radoznale istraživače - jezikoslovce.

TRG

U svakom gradu ima bar jedan ili više trgova. Neki od njih su čuveni, kao Crveni trg u Moskvi, Tjen An Men u Pekingu, Omonija u Atini, ili Terazije i Slavija u Beogradu. Za neke, opet, znaju samo stanovnici mesta u kojima se nalaze.

Trgovi su danas obično široki prostori preko kojih se ukrštaju okolne ulice. Nalazeći se u sredini grada ili gradske četvrti, oni su mesta okupljanja mnoštva prolaznika i čvorište živog gradskog saobraćaja. U staro vreme, međutim, nije bilo tako. U srednjem veku u našim krajevima trgovi se nisu nalazili u gradu, nego pored grada ili ispod njega. Tada ni sam grad nije bio ono što je danas. Srednjovekovni gradovi bili su, u stvari, utvrde, u kojima su živeli gospodari zemlje, feudalci, sa svojom vojskom i poslugom. Ispod grada, tvrđave,

bio je određen prostor, na kome se razmenjivala roba. Tu su ljudi donosili razne proizvode: so, brašno, ribu, meso, krzna, kože, pa i živu stoku da je zamene, trampe, za nešto što je njima bilo potrebno, ili da je prodaju. Roba za razmenu ili prodaju zvala se tada *trg*. Kasnije je i mesto gde se donosio "trg" i gde se trgovalo, nazvano - *trg*.

Oko trga, a ispod grada (tvrđave, zamka), počeli su se naseljavati ljudi koji su se bavili trgovinom i raznim drugim zanatima: kovači, krojači, obućari, kazandžije, nožari itd. To je već bio začetak današnjih gradova, koji su se tada nazivali *varoš*. Varoši su se s vremenom širile, pa su tako nastali manji i veći gradovi, sa trgovom u svome središtu.

Da su se današnji gradovi razvili oko nekadašnjih trgova, tj. mesta gde se trgovalo, svedoče i neka imena, kao što su Tržić (ili kod Slovenaca: Tržič), zatim Trgovište, pa Stari Trg, današnji Vučitrn (što je, opet, postalo od Vučitrg), pa Novi Pazar (turski *pazar* znači: "trg", "trgovina") itd. Smatra se da je i ime poznatog talijanskog grada i luke na Jadranu, Trst, postalo od naše reči *trg*, *tržšite*. Starije ime toga grada, naime, glasilo je *Tergeste*, što je vrlo slično slovenskom *tržište*. Sva ta imena, dakle, kao i sama reč *trg*, svedoče jasno o svom postanku. Vremena su se promenila, ali je reč *trg* ipak ostala *trg*, iako mu trgovina i trgovanje odavno već nije osnovna svrha.

PIJACA

Ono što je u nekadašnjim varošima bio trg ("mesto za trgovanje"), danas se u nas zove *pijaca* ili, ređe, *plac*. I ta je reč u vezi nastankom trga, ali je mnogo starija i dolazi nam iz tuđine. Primili smo je od Talijana (*pijaca*) i Nemaca (*plac*).

Ipak, njeno poreklo nije ni talijansko ni nemačko, nego grčko. U staroj Grčkoj reč *plateja*, od koje su kasnije nastali i *pijaca* i *plac*, značila je - "širok put". A evo i zašto.

Duž velikih puteva na Atici, Peloponezu i drugim krajevima stare Helade postojala su na određenim mestima proširenja, koja su u početku služila kao odmorišta za umorne putnike. Kasnije to postaju mesta za susrete i trgovanje, pa se oko njih podižu tremovi, skladišta, kuće i hramovi. Tako su se na tim mestima razvili prvo manji, pa onda i veći gradovi (polisi).

Nekadašnja *plateja* (" široki put") postala je sad mesto gde se nije obavljala samo trgovina, nego su se održavali i razni skupovi, narodne skupštine, priredbe i sl. To je, dakle, bio već pravi trg, kakvi i danas postoje u mnogim gradovima u svetu, samo bez automobila, autobusa, tramvaja, trolejbusa, semafora i drugih čuda savremene tehnike.

Reč *plateja* preuzeli su od Grka drugi narodi, menjajući joj oblik prema svojim jezičkim zakonima. Tako je u talijanskom nastala reč *pjaca* (*piazza*), a u nemačkom *plac* (*Platz*), što i kod jednih i kod drugih znači, zapravo - "trg". Poznata je u Rimu, na primer,

Piazza Navona (Trg Navona) ili *Piazza di Trevi* (Trg di Trevi) sa prekrasnom fontanom.

Primajući talijansku i nemačku reč, mi smo obogatili svoj jezik, pa se tako kod nas zna šta je *trg* ("prostor u gradu", "gradsko središte"), a šta *pijaca* ili *plac* ("mesto gde se trguje"). Uz to je stvorena i reč *tržnica*, koja ipak znači nešto drugo. To je obično zgrada, a *pijaca* je otvoren prostor na kome se trguje. Zato se ne može reći *zelena tržnica* ili *stočna tržnica*, nego samo *zelena pijaca*, *stočna pijaca* i sl.

AUTOBUS

Autobus je reč koja po svome poreklu ne znači, u stvari, ništa. Prvi joj je deo, doduše, sličan reči *automobil* (*autobus* - *automobil*), ali to još nije dovoljno da bi joj se odgonetnuo smisao. Jer, *automobil* je lako objasniti. Ta reč doslovno znači - "samopokretan", "koji se sam kreće" (od grčkog *autos* - "sam" i latinskog *mobilis* - "pokretan"). Ako uzmemo da i u reči *autobus* prvi deo znači "samo", to nam ipak neće pomoći, jer onaj drugi deo: *bus*, sam za sebe, stvarno ne znači ništa.

Takva reč (*bus*) nije postojala ni u jednom jeziku iz koga bismo je mogli preuzeti. Pa kako je, onda, reč *autobus* u opšte nastala, kako je ušla u naš jezik?

U vreme dok još nisu postojali autobusi (a to nije bilo tako davno, tek pre nekih stotinu i nešto više godina), ljudi, pa i stvari, prevozili su se velikim zaprežnim vozilima koja su se nazivala *omnibus*. *Omnibus* bukvalno znači - "svemu" ili "za sve" (od latinskog *omnis* - "sve" dativ je *omnibus* - "svemu"). To je, dakle, bilo vozilo "za sve", služilo je "za opštu upotrebu", jednom rečju *svemu* (i ljudima i stvarima).

Kad su se pojavili automobilski motori (prvo na parni, pa onda na benzinski pogon), inženjeri su te motore počeli ugrađivati i u omnibuse. Tako je stvoreno vozilo koje mi danas nazivamo *autobus*. Ali sam taj naziv (*autobus*) nastao je na čudan način. Spojena je reč *auto* (što znači: "samo" ili, skraćeno, "automobil") i latinski nastavak za dativ - *bus*, koji sam za sebe ne znači ništa (kao, recimo, naše *-emu* u obliku *svemu*). Tako smo dobili *auto+bus* - *autobus*, što bi trebalo da znači: "omnibus na

vlastiti pogon". Englezi su otišli još i dalje, pa umesto *autobus* pišu samo *bus*, a izgovaraju - *bas*. Tako je u engleskom jeziku jedan stari latinski padežni nastavak postao "puna", samostalna reč.

Reč *autobus*, takva kakva jeste, ustalila se u našem jeziku, a pre toga i u mnogim drugim jezicima, naročito u francuskom, nemačkom, ruskom i engleskom (u ovom poslednjem kao *bus*). A kad se neka reč ustalila, tako i ostaje, bez obzira na "besmislenost" i na "zdrav razum", koji se toj besmislenosti opire. Niko više ne bi mogao naterati ljude da govore, recimo, *autoomnibus* samo zato što takav izraz ima smisla. To bi otprilike značilo: "omnibus koji se sam kreće", "automobilomnibus", "auto za sve" i sl. Osim toga, prema reči *autobus* načinjene su mnoge druge "besmislene" reči: *trolejbus* ("autobus sa trolom ili trolejem - "kontaktnom drškom", tj. "autobus na električni pogon", sličan tramvaju, samo bez tračnica), zatim: *šinobus* ("šinsko, železničko motorno vozilo" ili "autobus koji se kreće po šinama"), *hidrobus* ("plovno vozilo, koje služi kao i autobus za prevoz putnika"), *kombibus* ("kombi za prevoz putnika") itd. Postoji čak i *bibliobus* ili *knjigobus* ("pokretna biblioteka", "biblioteka u autobusu"). Ono što sve te reči spaja, što ih čini srodnim, to je upravo onaj "besmisleni" *bus*. U jeziku, dakle, i ono što je inače besmisleno, može dobiti svoj smisao, može nešto da znači.

SEMAFOR

U gradu, na raskršću ulica i izlaznih puteva, stoje - semafori.

Dajući svetlosne signale (znakove), danju i noću: *zeleno, žuto, crveno; zeleno, žuto, crveno...*, oni govore svojim posebnim jezikom, koji ima samo tri reči: Idi! Pazi! Stoj!

Taj jezik semafora svi znamo i njegova naređenja slušamo bez pogovora, Slušaju ga i pešaci i vozači, i deca i starci. Jer, od te tri reči, od te tri boje na semaforu, zavisi naša sigurnost, zavise i sami naši životi. Pa kad je već tako, red je da saznamo šta znači još jedna reč, reč - *semafor*.

Kao i mnoge druge tehničke naprave (*telefon, telegraf, gramofon, magnetofon* itd.), i *semafor* ima grčko ime. To ime sastoji se od dve reči: *sema* - "znak" i *foreus* - "nosač".

Semafor je, dakle: "nosač znaka". I to veoma važnog znaka: Idi!, Pazi! i Stoj!

ŠOFER

Šofer je strana, francuska reč. S pojavom automobila proširila se ta reč gotovo po celom svetu i ušla čak i u velike svetske jezike - engleski, ruski i nemački. U nas se, međutim, u novije vreme umesto *šofer* sve češće upotrebljava reč *vozač*. Kaže se: "dobar (ili loš) vozač", a ne "šofer", "voziti automobil" ili "upravljati automobilom", a ne "šofirati", zatim "vozački ispit", "vozačka dozvola" itd.

Zanimljivo je da na francuskom *šofer*, dok još nije bilo automobila, nije značilo "vozač", nego - "ložac". Kako to? Zašto su Francuzi čoveka koji upravlja automobilom nazvali "ložac", a ne "vozač automobila" ili sl. I zašto smo mi to njihovo "ložac" (*šofer*) prihvatili kao "vozač"?

Evo zašto.

U vreme kad je nastala reč *šofer*, automobili nisu izgledali ovako kao što u današnje vreme izgledaju. Mi danas poznajemo razne tipove automobila i znamo da im je svima pogonsko gorivo benzin, nafta ili gas. Prvi automobili, međutim, kretali su se pomoću vodene pare. Imali su prave parne mašine, koje su se morale ložiti. Vozači automobila u to vreme bili su stvarno ložaci. Otuda, onda, i naziv *šofer* ("ložac").

Danas *šofer* nije više ložac, nego samo vozač. Zato ga mi tako i nazivamo, zato govorimo "vozački ispit", "vozačka dozvola", "voziti automobil" ili "upravljati automobilom".

Zanimljivo je još i to da je reč *vozač*, kojom smo zamenili stranu reč *šofer*, pre pojave automobila imala u

našem jeziku nešto drukčije značenje. Tada su se ljudi vozili samo zaprežnim kolima (po kopnu) i čamcima ili lađama (po vodi). *Vozač*, *vozar* ili *vozac* bio je tada čovek koji upravlja zapregom, dakle: *kočijaš*, ili čamcem, odnosno lađom, znači: *veslač* ili *kormilar*. Danas je vozač uglavnom onaj koji upravlja motornim vozilom. *Vozar* i *vozac* ostali su nazivi za "kočijaše", tj. za one koji upravljaju zaprežnim kolima, a *vozar* uz to i za učenike koji "vozare", tj. koji do škole putuju vozom ili autobusom.

Tako smo, eto, goneći stranu reč šofer, isterali razliku između naših reči *vozač* i *vozar*.

TRAMVAJ

Za prevoz putnika u većini većih gradova služi, pored ostalog, i tramvaj. To vozilo, kao što znamo, može da se kreće samo po tračnicama i ustaljenim pravcem. O tome najbolje govori i sam njegov naziv - *tramvaj*. Ta reč potiče iz engleskog jezika, što nije nikako slučajno, jer su se prvi tramvaji pojavili u Engleskoj i Americi.

U slobodnom prevodu na naš jezik, englesko *tramway* znači: "put na tramovima", tj. "put na drvenim tračnicama". Zašto baš na drvenim tračnicama, kad znamo da se tramvaj kreće po železnim šinama?

Odgovor na to pitanje može se naći u istoriji tramvajskog saobraćaja.

Kad su se pojavila prva vozila te vrste, negde u prvoj polovini 19. stoleća, ona nisu izgledala kao danas. Kretala su se odista po drvenim tračnicama, i to pomoću konjske zaprege. Kasnije su se kao pogonsko sredstvo počela upotrebljavati čelična užad, a zatim i električna struja, bez koje se danas tramvaji ne mogu ni zamisliti.

Ostalo je zapisano da se prvi tramvaj sa konjskom vučom pojavio u Engleskoj 1820. godine. To vozilo uvedeno je u javni saobraćaj u Njujorku 1850, a već 1879. godine, na jednoj izložbi tehničkih dostignuća u Berlinu prikazan je tramvaj na električni pogon. On je počeo da saobraća dve godine kasnije, 1881. u Lihternfeldu, u blizini Berlina.

I u našim krajevima tramvaj se javlja veoma rano tako da u tom pogledu ne zaostajemo mnogo za svetom. U Beogradu je 14. oktobra 1892. godine proradio tramvaj s konjskom vučom na relaciji Kalemegdan-Slavija.

Dvanaest godina kasnije, 1904, izbačena je konjska vuča i uveden električni tramvaj.

To je, ukratko, istorijat tramvaja i tramvajskog saobraćaja. Uz ono što smo saznali o nazivu toga popularnog vozila, dobro je, eto, znati nešto i o njegovom nastanku i razvoju.

METRO

Samo u najvećim gradovima na svetu, kao što su Moskva, Njujork, London, Pariz, Beč ili Pešta, postoji metro. To je podzemna železnica, koja u jednom danu može da preveze više putnika nego svi tramvaji, autobusi i trolejbusi što se kreću zakrčenim gradskim ulicama.

O razvoju podzemnog saobraćaja moglo bi se pisati nadugo i naširoko. Ali nas to ovde ne zanima. Zanima nas samo kada je i zašto podzemna železnica nazvana upravo tako - *metro*.

Pa, evo kako je to bilo.

Kad su francuski inženjeri gradili podzemnu železnicu u Parizu, nazvali su je *metropolitan*, što u prevodu znači - "prestonička". To je zaista i bila prestonička železnica, jer je Pariz, kao što je poznato, prestonica ili glavni grad Francuske. Građani Pariza odmah su taj dugi naziv skratili u *metro*, pa je ta reč postala sasvim obična, običnija nego prvobitni naziv *metropolitan*, koji se još zadržao u ruskom jeziku.

Kad već govorimo o metrou i metronolitenu, red je da objasnimo i kako je nastala reč *metropola*, koja znači: "glavni grad", "prestonica".

Ta je reč veoma stara i potiče iz grčkog jezika. *Metropolis* je u grčkom bio naziv za glavni polis, tj. grad državu, za razliku od ostalih naseobina koje je on osnovao. Otuda i izraz *metropolis*, doslovno - "majka grad" (od grčkog *meter*, *metros* - "majka" i *polis* - "grad").

Mnogo vekova kasnije,, kako smo videli, nastala je "metropolska železnica" - *metropolitan* ili *metro*. Danas metroi postoje i u gradovima koji nisu metropole, kao što

su npr. Njujork ili Čikago. Tako je *metro* postao naziv za podzemnu železnicu uopšte. Izgradnjom metroa u našem glavnom gradu, Beogradu, ta se reč vraća svome iskonskom značenju. Opet je, eto, posle toliko vremena - "prestonička".

FIJAKER

Ono što je danas u gradskom saobraćaju taksi, nekada, u ranija vremena, bio je - fijaker. To staro zaprežno vozilo "na konjski pogon" može se u nas videti još samo ponegde, uglavnom kao turistička atrakcija. Fijakeri su se još zadržali po nekim našim vojvođanskim gradovima, među kojima je Sombor najčuveniji. Taj grad, zajedno sa svojim fijakerima, ušao je i u pesmu.

Domovina fijakera je Francuska, a rodno mesto mu je - ako se tako može reći - "grad svetlosti", Pariz. Tu je fijaker stekao i ime i glas, koji se brzo proširio po celoj Evropi.

Zvuči čudno, ali je istinito, da je to zaprežno vozilo nazvano tako po imenu jednoga sveca - svetog Fijakera.

Desilo se to ovako:

U Parizu, u 17. stoleću, bio je jedan hotel pod imenom "Sen Fijakr" (fr. *Saint Fiacre*). U blizini toga hotela, u Ulici Sen Marten, osnovana je (1640. ili, po nekima, 1650) prva stanica kočija za iznajmljivanje (neka vrsta taksi-službe). U samom hotelu uređene su službene prostorije njihovog vlasnika, izvesnog gospodina M. Sovaža. Sovažove usluge Parižani su prihvatili sa zadovoljstvom, a kočije koje je iznajmljivao počeli su, po imenu hotela "Sen Fijakr", zvati - fijakerima.

O samom svetom Fijakeru (ili Fijakeriju) zna se toliko da je bio pustinjač i isposnik iz 7. stoleća naše ere. Poreklom Irac, u Francuskoj je izgradio jedan manastir i slovio kao zaštitnik baštovana. Sticaj okolnosti je hteo da svoje ime podari jednom hotelu, a zatim i jednom zaprežnom vozilu, koje polako izumire, i verovatno će

uskoro sasvim nestati. Iza njega će ostati samo ova priča i
setna pesma:

"Fijaker stari ulicama kruži
i sobom nosi zaljubljeni par..."

KOČIJA

Za razliku od fijakera, koji u sebi, kako smo videli, nosi ime jednoga sveca (Sen Fijakra), naziv *kočija* nastao je, pune dve stotine godina ranije, po imenu jednoga naseljenog mesta.

U XV stoleću, u mađarskom gradu Koč (mađ. Kocz) počela su se izrađivati posebna kola za prevoz ljudi. Pokrivena i zatvorena sa strane, štitila su od kiše i vetra, a točkovi na gipkim osovinama omogućavali su "mekšu" i udobniju vožnju. Ta kola, koja su u to davno vreme izrađivali vredni majstori iz Koča, prozvana su po mestu izrade *kočija* (ili, u obliku množine - *kočije*).

Samo se po sebi razume da su se luksuznim kočijama mogli voziti samo oni imućniji - plemići i bogati trgovci. Posebno su bile ukrašene i svečane kraljevske ili carske kočije, u kojima su se vozili vladari. I danas se britanski kraljevi (trenutno je na prestolju kraljica Elizabeta) voze u svečanim povorkama kroz London u kočijama koje vuku dva ili tri para rasnih konja.

Siromašnima je uvek ostajalo, ako ih i to zapadne, da se voze u taljigama - kolima grube izrade, koja obično vuče samo jedan konj, pa se zbog toga veoma sporo kreću. Otuda i izraz *taljigati*, koji pored osnovnog značenja: "voziti taljige, prevoziti teret na taljigama", znači i - "vući se", "ići sporo i s naporom", pa i "mukotržno raditi", "tegliti".

Za razliku od taljiga, koje podsećaju na siromaštvo, brza i udobna kočija ostala je pojam raskoši i bogatstva. Ipak, ona nije služila samo bogatašima kao njihovo lično vozilo (slično današnjem luksuznom automobilu). Njome

je prenošena i pošta između udaljenijih gradova, posebno na Divljem zapadu, u Americi. O tome je snimljen i jedan veoma poznat film pod naslovom "Poštanska kočija".

Kočijom ili kočijama upravljali su kočijaši. Zanimljivo je da ta reč danas ne označava samo onoga koji upravlja kočijom nego uopšte zaprežnim vozilom.

Na kraju ove priče trebalo bi reći i u čemu je razlika između kočije i fijakera.

Odgovor je jednostavan. Razlika je ista kao između automobila i taksija. Taksi je automobil za prevoz putnika u javnom saobraćaju, a fijaker je kočija koja je nekad služila u iste svrhe.

DŽIP

Vozilo koje svi danas nazivamo *džip* nastalo je pre šezdesetak godina u Sjedinjenim Američkim Državama. Zanimljiva istorija njegovog nastanka - ili, tačnije, nastanka same reči *džip* - isprepletana je čak i sa stripovima o mornaru Popaju!? Kako je to bilo, saznaćete iz ove priče.

Godine 1940. Generalštab američke vojske raspisao je konkurs za izradu specijalnog vojnog vozila koje bi se moglo kretati po besputnim i teško pristupačnim terenima. Javili su se mnogi proizvođači sa svojim modelima. Izabran je model firme "Vilis", jer je ocenjeno da je on najpogodniji za vojne potrebe. Bio je malen, lagan i lako pokretan, a, osim toga, i potpuno otvoren odozgo i sa strane tako da se iz njega u svakom trenutku, po potrebi, mogla otvarati paljba na neprijatelja. S takvim osobinama posebno je bio pogodan za vojna izviđanja.

Odmah se pristupilo proizvodnji, pa su u toku Drugog svetskog rata Armiji SAD isporučene hiljade takvih vozila. Na svakom od njih stajala je oznaka *GP*, skraćenica od engleskog *General Purpose*, što u prevodu znači: "(za) opštu svrhu". Ta skraćenica se inače na engleskom čita "dži-pi", pa je to ubrzo povezano s nadimkom jednog junaka iz stripova o Popaju - Judžina Džipa (izvorno *Eugene the Jeep*). Zato su vojnici na svojim vozilima počeli crtati lik tog popularnog junaka crtića, prozvavši po njemu ujedno i samo vozilo *Jeep* (*džip*), kako se ono i danas naziva u engleskom i drugim jezicima. Tako je, eto, nastala reč *džip* (engl. *jeep*).

Najslavniji džip u istoriji bio je onaj u kome su se vozili predstavnici pobedničkih sila (SSSR, SAD, Velika Britanija i Francuska) u poraženoj Nemačkoj nakon Drugog svetskog rata. Oni su zajednički vršili nadzor u većim gradovima, posebno u Berlinu. Tako je nastao izraz "četvorica u džipu", kako glasi i naziv jednog poznatog filma.

Kasnije, posle rata, džip se počeo upotrebljavati i u druge svrhe: u poljoprivredi, šumarstvu i drugde gde treba savladati teško pristupačne terene. Time je to popularno vozilo na neki način opravdalo svoju prvobitnu oznaku *GP (General Purpose)* - "(za) opštu upotrebu".

TENK

Tenk, to opako i opasno vozilo, koje su ljudi izmislili da bi se međusobno uništavali, nastalo je, kako mu i priliči, za vreme jednog velikog rata.

Bilo je to u drugoj deceniji dvadesetog veka, pre nekih osamdeset godina (1914-1918), kada je svet prvi put bio uvučen u sveopšti sukob. Tada je za potrebe engleske vojske naručena izrada borbenog vozila posebnog izgleda i namene. Trebalo je da bude zaštićeno čeličnim oklopom od neprijateljskih metaka, a samo naoružano teškim mitraljezima i topovima. Uz to, moralo je biti osposobljeno za kretanje po neravnom terenu i savladavanje raznih prepreka. Zato su mu točkovi bili na pokretnoj čeličnoj traci (tzv. "gusenicama"). Tako se rodio tenk, čiji današnji izgled i ratnu namenu svi dobro znamo. Zajedno s njim nastao je i njegov naziv. Evo kako.

Kad je počela izgradnja prvih vozila te vrste, bila je to velika vojna tajna, koja se morala strogo čuvati. Da neprijatelj britanske vojske ne bi za to saznao i sam počeo proizvoditi nešto slično, novo ratno oruđe obeleženo je tajnom šifrom "tank". To se pokazalo kao odlična ideja. Jer, ko bi se dosetio da se iza te obične reči, koja inače znači: "veliki rezervoar za vodu" ili "cisterna", i to na indijskom, krije jedan veoma važan proizvod ratne tehnike?!

Kasnije, kada je novo oruđe prestalo biti tajna, naziv *tank* je ostao, pa se ustalio u engleskom i mnogim drugim jezicima.

Pošto Englezi *tank* izgovaraju na poseban način (sa **a** koje zvuči i kao **e**), *tank* je u naš jezik preuzet u obliku

tenk, mada se nekad govorilo i *tank*, prema engleskom načinu pisanja, a ne izgovoru.

Još jedan razlog je uticao da se učvrsti oblik *tenk*. *Tank* danas u nas znači "rezervoar", "cisterna" i sl., što je i bilo prvobitno značenje te reči. Kaže se, na primer, *tankirati* (automobil) - "napuniti rezervoar gorivom". Otuda i reč *tanker* - "brod ili vagon za prevoz tečnosti". Tako su od jedne strane reči načinjene dve naše: *tank* i *tenk*.

Kamo sreće da imamo manje tenkova, a više tankova i tankera. Bilo bi nam svima bolje.

AVION

Svojim izgledom, naročito kad je u letu, avion neodoljivo podseća na pticu: ima krila, rep, pa čak i "kljun" - u kome sede piloti. Na pticu ponajviše liči francuski nadzvučni avion "Konkord". Njegov prednji deo izgleda baš kao ptičja glava sa oborenim kljunom. I prvi ljudi koji su se odvojili od zemlje i vinuli u beskrajna nebeska prostranstva poleteli su kao ptice. Bili su to legendarni Dedal i Ikar, otac i sin, koji su se na taj način spasili zatočeništva u zloglasnom Lavirintu kralja Minoja na Kritu.

Dedal je bio vešt vajar i graditelj (izgradio je, pored ostalog, i sam Lavirint, u koji je bio zatočen). Stoga mu nije bilo teško da za sebe i Ikara od ptičijeg perja i voska napravi velika krila, pomoću kojih su poleteli. Njihov let, međutim, završio se tragično. Legenda kaže da Ikar nije poslušao očev savet, podigao se visoko prema suncu, čije su jarke zrake otopile vosak, pa se nesretni mladić srušio u more i utopio. Bila je to, ako se tako može reći, prva žrtva avijacije. Naravno, samo u priči, u legendi.

I u stvarnosti ljudi su odvajkada maštali kako da se vinu u nebo. Jedan od njih bio je i glasoviti Leonardo da Vinči (u XV stoleću). On je čovekov let planirao takođe pomoću krila. I svim drugim istraživačima koji su razmišljali o izradi sprave pomoću koje bi se čovek podigao uvis i poleteo, uzor je bila - ptica. Nije, onda, čudno što i u osnovi samog naziva *avion* stoji upravo - ptica. Na latinskom jeziku, naime, ptica se kaže *avis*. Od toga je kasnije u francuskome izvedena reč *avion*, koja je preuzeta u mnoge jezike na svetu, a među njima i u srpski.

Iako su ljudi vekovima maštali o letenju, prva letelica teža od vazduha odvojila se od zemlje tek pre nekih devedesetak godina. Taj podvig izveli su Amerikanci - braća Rajt, Vilbur i Orvil, 17. decembra 1903. godine. Njihov avion, sa benzinskim motorom od 12 konjskih snaga, leteo je "dugih" 59 sekundi i za to vreme preleteo rastojanje od 30 metara na visini od oko 3 metra!

Posle toga avijacija se brzo i snažno razvija tako da danas ima mnogo tipova aviona koji lete brže od zvuka, prevaljujući hiljade i hiljade kilometara za samo nekoliko sati.

Ljudi se rado voze avionima i često ih nazivaju "čeličnim pticama". Ne samo zbog njihovog izgleda nego i naziva, u čijoj je osnovi, kako smo videli, latinska reč *avis* - "ptica".

BANKA

U svakom gradu postoji ustanova koja se naziva *banka*. U većim gradovima ima i više takvih ustanova (banaka), a nazivaju se: *Narodna banka*, *Komunalna banka*, *Poljoprivredna banka* i sl. U bankama drže svoj novac preduzeća, ustanove, pa i građani - štediše. Dobar štediša, na primer, čim zaradi ili dobije koji dinar ili banku (deseticu, desetodinarku), odmah je nosi u banku i ulaže na štednju. Zato u bankama ima mnogo novaca, pa su bankovne zgrade i njihovi trezori (prostorije u kojima se čuva novac i ostale vrednosti) posebno zaštićeni i osigurani.

Banka je, dakle, veoma važna ustanova. Ali sam naziv te ustanove, *banka*, nikako ne odgovara njenom današnjem ugledu i značaju. Jer, banka, kad se prevede s talijanskog jezika, odakle nam je ta reč prispela, znači doslovno - "klupa".

Kako je banka, da ne kažem "klupa", dobila tako čudno ime?

U srednjem veku, pa i ranije - u staroj Grčkoj i Rimu - nisu postojale banke kakve mi danas imamo. Ali i u ono je vreme postojala potreba da se gotov novac poveri nekome na čuvanje. Jer, trgovci (koji su imali najviše novca) bili su često izloženi napadima gusara (na moru) i drumskih razbojnika (na kopnu), pa su nerado uza se nosili novac (zlatnike i srebrenjake). Zato su se u većim trgovačkim centrima - recimo, u bogatoj Lombardiji, u severnoj Italiji - pojavili ljudi koji su od trgovaca primali novac na čuvanje, a zauzvrat izdavali posebne priznanice. Te su se priznanice mogle unovčiti, tj. zameniti za novac,

u drugim gradovima, kod njihovih poslovnih prijatelja. Zamenjivači novca obavljali su svoj posao pod otvorenim nebom, na gradskom trgu. Imali su samo jednu klupu (talijanski: *banca*, ili, po njihovom načinu pisanja, *banca* - "klupa"), na kojoj su stajale posudice s različitim novčanicama. Po tome što im je radno mesto bilo banka ("klupa"), zvali su se *bankijeri*, ili, po našem - *bankari*.

Bankari su postojali i u staroj Grčkoj - još u 7. stoleću pre naše ere. Nazivali su se *trapezisti* (prema grčkom *trapeza*, što opet znači - "sto"). Zanimljivo je da se reč *trpeza* (od grčkog *trapeza*), kao i *trpezarija* ("prostorija u kojoj se jede"), zadržala u našem jeziku i upotrebljava se kao da je naša.

S razvojem trgovine i industrije, a posebno posle otkrića novih svetova, razvilo se i bankarstvo. Bankari i bankovni službenici ne sede više za klupama ili stolovima na gradskom trgu, nego u velikim i dobro osiguranim zgradama. Pa ipak, naziv *banca* ("klupa") ostao je do danas, i pored pokušaja da se zameni našom reči "novčara". Neki pisci u prošlosti pokušavali su da i stranu reč *bankar* zamene našim "novčar", "menovščik", "menjalac", "menjač" i sl. Nijedan od tih pokušaja nije uspeo, pa su tako u našem jeziku ostale reči *banca* i *bankar*.

DINAR

U nas gotovo da nema čoveka koji bar jednom dnevno ne izgovori reč *dinar*. Nije to ni čudno, jer bez dinara se teško može živeti. Bez dinara se ne može otići u bioskop, u pozorište ili u cirkus, ne može se ući u tramvaj, trolejbus, autobus ili avion. O kupovini na pijaci ili u trgovini da i ne govorimo! Šta je, onda, taj toliko cenjeni dinar, šta znači ta naša tako često izgovarana reč?

Rekoh, eto, "naša reč", misleći na dinar, a dinar po poreklu nije uopšte naša reč. Naša je samo po tome što se njome služimo, što je upotrebljavamo kao naziv za svoju osnovnu novčanu jedinicu, koja sadrži 100 para.

Dinar je, inače, latinskog, pa i grčkog porekla. Potiče još iz vremena Rimske imperije - čak iz 3. stoleća pre naše ere! Od 269. godine p.n.e. kovao se u Rimu srebrni novac *denarius* ("desetak", "desetica", "desetača"), nazvan tako po tome što je sadržavao deset asa (a as je bio u Rimu novčana jedinica koja se delila na 12 uncija). *Denarius* se kasnije proširio i po drugim zemljama: u Francuskoj je postao *denier*, u Italiji *denaro*, u slovenskim zemljama *denar*, uglavnom u opštem značenju: "novac" ili "pare".

U Grčkoj je još ranije postojao *denarion*. U istočnim jezicima, posebno u arapskom, *denarion*, odnosno *denarius*, postao je *dinar*. Arapi su od 7. stoleća kovali zlatne novčiće s takvim nazivom. S istoka je *dinar* dospeo u naše krajeve negde početkom 14. stoleća, i to preko Dubrovnika, gde je postojala kovnica novca, iz koje su se dinari širili po celom Balkanskom poluostrvu. Kao novčana jedinica dinar je kod nas uveden tek krajem 19.

stoleća (u Srbiji), a kasnije je prihvaćen i u Jugoslaviji, zamenjujući (1918) crnogorski *perper* i austrougarsku *krunu*, koja je dotada važila u krajevima što su bili pod austrougarskom vlašću.

Zanimljivo je da *dinar* nije uzet za novčanu jedinicu samo u našoj zemlji nego i u drugim zemljama, uglavnom arapskim: u Iraku (jedan irački dinar ima 100 filiska), zatim Jordanu, Adenu, Alžiru, Bahreinu, Kuvajtu i Tunisu. U Iranu je dinar stoti deo osnovne novčane jedinice, koja se naziva *rial*. Tamo je, dakle, *dinar* ono što je u nas *para*.

Naziv *para* potiče inače iz turskog jezika. Izvorno mu je značenje: "srebro" (od arapskog *bara* - "srebro"). Od 17. stoleća *para* je bila osnovna novčana jedinica u Turskoj carevini, a naši su je ljudi shvatili kao novac uopšte. Zato se i danas kaže: "Nemam para", što znači. "nemam novaca". Krajem 19. stoleća *para* je u Srbiji prihvaćena kao naziv za najmanju novčanu jedinicu (stoti deo dinara), što se zadržalo do danas.

MUZEJ

Da bi se znalo šta je to *muzej* i kako je nastala ta reč, treba prvo znati šta su to - *muze*.

Muze su, prema verovanju starih Grka, kćeri boga Zevsu. Bilo ih je devet i svaka od njih bila je zaštitnica jedne grane nauke ili umetnosti. Tako je Klio (Clio) bila zaštitnica istorije, Uranija - astronomije, Talija - komedije, Melpomena - tragedije, Kaliopa (Caliopa) - epske, Euterpa - lirske, a Erato- ljubavne poezije, Terpsihora - plesa te Polihimnija - himne.

Teško je zapamtiti sva ta imena. Zato se oni koji žele da ih zapamte služe latinskom skraćenicom TUMPECCET (tumpekcet), što znači: Tala, Urania, Melpomena, Polihimnia, Erato, Clio, Caliopa, Euterpa, Terpsihora.

Za nas to, međutim, nije toliko važno. Da bi se zapamtilo kako je nastala reč *muzej*, nije potrebno pamti imena svih devet muza. Dovoljno je da znamo da je *muzej* u početku bio "mesto ili prebivalište muza". Kako su muze bile zaštitnice nauka i umetnosti, ta reč je dobila i posebno značenje: "kuća nauke i umetnosti". A odatle do današnjeg značenja reči muzej nije daleko. Jer, *muzej* je danas, kako piše u rečnicima: "ustanova u kojoj se čuvaju i izlažu umetnička dela ili predmeti iz raznih oblasti nauke i narodnog života".

BIBLIOTEKA

U rečnicima stranih reči može se pročitati da je *biblioteka* grčkog porekla i da je složena od dve reči: *biblion* - "knjiga" i *theke* - "kovčeg", "pregradak", "ormar". To je, dakle, doslovno: "ormar za knjige", ili, u slobodnijem prevodu, "skladište knjiga".

Sama reč *biblion* ("knjiga") nastala je prema imenu feničkog grada Biblosa, odakle su stari Grci nabavljali listove papirusa, po kojima su onda pisali i slagali ih (tačnije: savijali) u knjige - "biblose".

Istorija biblioteke i bibliotekarstva veoma je duga. Ta je ustanova mnogo starija i od same reči *biblioteka*.

Arheolozi (naučnici koji se bave proučavanjem starina) otkrili su sredinom 19. stoleća ostatke zbirki glinenih pločica ispisanih klinastim pismom, stare četiri, pa čak i pet hiljada godina. Kasnije, u 5. i 4. stoleću pre nove ere, u Grčkoj su bile poznate velike privatne (kućne) biblioteke pojedinih književnika i filozofa, kao što su bili Euripid, Aristotel i drugi.

Najveća javna biblioteka u starom veku bila je čuvena Aleksandrijska biblioteka. Osnovana u 3. stoleću pre nove ere, ona je dva stoleća kasnije imala oko 700 000 svitaka i preko 42 000 prepisa na različitim jezicima. Druga po veličini bila je u to vreme Pergamska biblioteka sa preko 200 000 svitaka ("papirusa").

U naše vreme u bibliotekama se ne čuvaju ni glinene pločice ni papirusi iz Biblosa, nego ukoričene knjige, časopisi, novine i druge štampane stvari (plakati i sl.). U velikim bibliotekama sadržaji knjiga prenose se danas na

mikrofilmove, pa se hiljade debelih tomova mogu smestiti u nešto veću kutiju, ili na nekoliko kompjuterskih disketa.

Tako, eto, pisane ljudske poruke menjaju svoj oblik i način prenošenja, a reč *biblioteka*, kojom se označava mesto gde se one čuvaju i koriste, vekovima traje, prenoseći tako slavu drevnoga grada Biblosa i starih grčkih ljubitelja i sakupljača knjiga.

BIOSKOP

Zaista je već bilo dosta priča o grčkim rečima u našem jeziku. Tu su: *antologija, tragedija, komedija, škola, drama, diploma, kaldrma, semafor, muzej, biblioteka...* Verovatno ćete poželeti da se odmorite, da odete u bioskop, pogledate kakav dobar film, a posle da nastavite čitanje.

Varate se da ćete se na taj način izbaviti muka. Na ulazu u bioskop dočekaće vas opet jedna grčka reč. Pogledajte šta tamo piše svetlećim neonskim slovima: BIOSKOP. Eto, i to vam je grčka reč, zapravo - reč grčkog porekla.

Bioskop potiče od grčkih reči *bios* - "život" i *skopein* - "gledati". To je, dakle, mesto gde se "gleda život" ili "žive slike".

I drugi naziv za bioskop - *kino* ili *kinematograf* takođe je grčkog porekla. On je nastao od reči *kinema, kinematos* - "kretanje" (otuda i naziv "kinetička energija") i *grafein* - "pisati", što je zajedno dalo: *kinematograf* i *kinematografija*.

Kinematografija je, dakle, doslovno - "opis pokreta". U slobodnijem prevodu, to su - "pokretne slike", "slike koje se kreću".

Te "pokretne slike" prikazuju se u dvoranama koje nazivamo *kinematograf* ili, skraćeno - *kino*.

Izvorna značenja ovih dveju reči ne odgovaraju sasvim njihovom današnjem značenju. Pa ipak, mi se služimo tim rečima, jer boljih, "svojih", zaista nemamo. Uostalom, ne treba ih ni tražiti. Sve su reči naše ako nam

dobro služe, bez obzira na to jesu li našeg ili stranog
porekla.

PREMIJERA

Ko još nije čuo za premijeru i premijera?

Premijera je, zna se, prva predstava - u bioskopu ili pozorištu. Tada se prvi put izvodi neko delo: drama, opera, balet ili film.

A premijer? To je nešto još značajnije. Premijer je predsednik vlade, prvi ministar, prvi među prvima.

Svako može otići na premijeru. Kupi jednostavno kartu i ode u pozorište ili u bioskop. Ali svako ne može biti premijer. Premijer je jedan, a nas je ostalih, "običnih" građana jako mnogo. Tako je u celom svetu, pogotovo u Kini, koja ima više od jedne milijarde stanovnika. Jedino u Francuskoj svako, baš svako, ako se malo potruđi, može biti premijer. Stvarno. Ne šalim se. Ako, na primer, Žan u trci na 100 metara pobedi svoje drugove, on je premijer. Ako porani i dođe u školu pre svih - opet je premijer. I uvek tako: ko je prvi, taj je premijer, jer na francuskom *premier* (*premier*) znači - "prvi". Tako je od francuskog izraza *prvi ministar* (*premier ministre*), izostavljanjem imenice *ministar*, nastala samostalna reč *premier*, koja je promenila smisao, pa danas u mnogim jezicima znači samo - "predsednik vlade".

GARDEROBA

Francuski glagol *garde* (*garder*) i francuska imenica *rob* (*robe*) - "roba", spojeni ujedno, daju svima nam poznatu reč garderoba.

Svako ko zna šta je u boksu *gard* i šta je u vojsci *gardist* i *garda*, može i sam zaključiti šta u francuskom jeziku znači glagol *garder*.

Gard je u boksu stav kojim se bokser brani, čuva od udaraca - levom rukom čuva lice, desnom čuva grudi i stomak.

Rvači i mačevaoci imaju takođe svoj *gard*. I oni se čuvaju da ih protivnik ne iznenadi, da ne izgube borbu.

Garda je vojska koja čuva šefa države, a *gardist* je vojnik koji služi u gardi, kao što je *tenkist* vojnik koji služi u tenkovskoj jedinici.

Garder (*garde*), dakle, znači: "čuvati". *Garderoba* je onda mesto gde se čuva "roba", "odeća", ili doslovno - "čuvanje odeće".

Garderoba ne može biti *gardaroba*, kako neki govore i pišu, jer nije postala od *garda* i *roba*, nego od glagola *garde*, gde stoji **e**, a ne **a**.

Ima raznih garderoba: javna garderoba, stanična garderoba, hotelska garderoba, pozorišna garderoba, pa onda lična garderoba - jutarnja, dnevna i večernja, pa proletnja, letnja, jesenja i zimska garderoba. Govori se još i - raskošna garderoba, oskudna garderoba itd.

Teško je reći koja je javna garderoba najveća. Broj kofera, torbi, paketa i drugog prtljaga u staničnim prtljažnicama stalno se menja: jedni predaju stvari na

čuvanje, drugi ih uzimaju i putuju dalje. Ko bi prebrojao sve kapute, mantile, ogrtače, šešire i rukavice u garderobama pozorišta i koncertnih sala?! Ali pouzdano se zna da su najveću i najraskošniju ličnu garderobu imale francuske kraljice, princeze i markize. Jedna mlada markizica mogla je imati na stotine različitih haljina i ogrtača. To je bila njena garderoba - dnevna i večernja, zimska i letnja. Ona je morala imati i posebnu poslugu koja se brinula o njenoj garderobi. To su bili *garderoberi* i *garderoberke*. Imala je i posebnu damu koja ju je pratila i čuvala na plesu i u pozorištu. To je bila *gardedama*.

Danas markizica uglavnom više nema. Garderoberi i garderoberke rade u javnim ili pozorišnim garderobama. Običan čovek ima danas od garderobe samo ono što mu je stvarno potrebno. Ali oni koji paze i čuvaju svoju robu, mogu uvek imati prikladnu i bogatu garderobu.

KRAVATA

Kravata je danas neizostavan deo garderobe svakog "ozbiljnijeg" muškarca, pogotovo u svečanim prilikama. I to ne samo kod nas nego i u celom svetu gde vlada "evropska moda". To je obično lep i zanimljiv "odevni predmet", kao što je i sama reč *kravata* zanimljiva - po svome poreklu i prvobitnom značenju.

Evo, ukratko, istorije te reči.

U velikom tridestogodišnjem ratu, koji se u Evropi vodio od 1618. do 1648. godine, sudelovali su i ratnici iz Hrvatske. Da bi se zaštitili od hladnoće, vojnici Hrvati nosili su oko vrata marame. Kako su stranci Hrvatsku zvali Kroacija, a Hrvate - *kroata*, i marama koju su oni nosili oko vrata dobio je takođe naziv - *kroata*. To *kroata* kasnije je postalo *kravata*, pa se u nas i danas tako govori.

Neki smatraju da je reč *kravata* nastala još u 14. stoleću na francuskom dvoru, gde su kao plaćeni gardisti služili vojnici Hrvati. Te vojnike, Kroate, spominje u svojim delima i jedan francuski pesnik. Kroate su nosile oko vrata marame, koje su, opet po njima, dobile naziv *kroate*, kasnije - *kravate*.

U jednom rečniku, međutim, stoji da je *kravata* zabeležena u francuskom jeziku tek 1651. godine, i to u obliku - *kravat*.

Bilo kako bilo, sigurno je da je reč *kravata* načinjena prema reči Hrvat, tačnije: prema stranom izgovoru te reči - *Kroata*. U tome se, kako vidimo, slažu sva tumačenja.

Tokom vremena kravata, koja je inače postala stalan deo muške odeće, promenila je svoj oblik, kao što se

promenio i raniji izgovor reči *kroata*. Kravata nije više marama, nego traka od tkanine (obično svile, pamuka ili vune). Ali i danas kao i pre ona se veže oko vrata. Zato se i jedan nedozvoljeni zahvat u rvanju, zahvat rukama oko vrata, naziva - *kravata*. Tako, eto, reč *kravata*, osim svoje zanimljive istorije, ima u našem jeziku još jedno značenje. To malo ko zna, izuzev onih koji se u svom slobodnom vremenu bave - rvanjem.

UNIFORMA

Uniforma je službeno odelo koje nose vojnici, policajci, železničari, carinici, noćni čuvari, vozači autobusa, kondukteri, stjuardese, portiri, konobari. Uniformu nose i deca - izviđači i planinke (skauti).

Svaka je uniforma jednoobrazna. Vojnička, policijska, železničarska ili izviđačka uniforma imaju, svaka za sebe, poseban, jednoobrazan oblik i boju. I upravo stoga što je jednoobrazna, što je kod svih onih koji je nose iste boje, istog kroja, što je izrađena od istog materijala, ukratko: što je jednakog oblika, što joj je jedna forma (latinski: *una forma*), uniforma je i nazvana tako - *uniforma*.

O uniformi može se još reći da je ili propisana ili tek uobičajena. Propisanu uniformu imaju, na primer, vojnici, policajci, carinici ili železničari, uobičajenu - portiri ili konobari. A svi drugi koji ne nose uniformu (propisanu ili uobičajenu), to su *civili*. Oni su odeveni u civilna odela.

Kao i *uniforma*, i reč *civil* potiče iz latinskog jezika. *Civil* znači - "građanin". Prema tome, civilno odelo je - "građansko odelo", odelo koje nose obični građani, i to svi, bez obzira na to žive li u gradu ili na selu.

Civilna odela su različita, jer civili, muškarci i žene, vole da imaju odeću posebnog kroja, izuzetne boje i materijala, odeću kakvu niko drugi nema. Uniforma je, međutim, uvek ista. A i kad se menja, što biva vrlo retko, za sve one koji je nose menja se na isti način. Tako su uniformisana lica uvek jednako odevena. Za njih je veoma važna forma. Jer ono po čemu se oni prepoznaju, to je upravo njihova - uniforma.

BLUZA

Bluza je, kao što znamo, vojnički kaput i gornji deo ženske odeće.

Znatiželjnike će, sigurno, zanimati šta izvorno znači i kako je u naš jezik dospela ta reč.

Reč *bluza* primili smo od Francuza. Eto, slučajno je ispala rima, iako smo tu reč primili u obliku *bluz* (*Njize*), kako Francuzi govore. No, bilo kako bilo, tek mi smo to francusko *bluz* (*blouse*) pretvorili u *bluza*. Ali tu se priča ne završava. Reč *bluza* je, zapravo, starog, latinskog porekla, a u izvesnom smislu čak i egipatskog. *Bluza*, naime, potiče od *peluzija* (*pelusia*), što je, opet, nastalo po latinskom imenu egipatskog grada Peluzijuma, poznatog u ono vreme po proizvodnji indiga i tkanine.

Modu posebno krojenih jakni obojenih plavom bojom (indigom), koje su se u ono vreme zvale *peluzija* (po gradu Peluzijumu), a kasnije *bluz* (*blouse*) i *bluza*, doneli su u Evropu ratnici krstaši po povratku sa svojih velikih pohoda na istok.

CIRKUS

Oduvek su ljudi voleli da se zabavljaju i uživaju posmatrajući izvođenje raznih veština. U starom Rimu i Grčkoj postojali su posebni prostori, pa i ogromne građevine, u kojima su organizovane zabavne igre, međusobne borbe gladijatora, borbe gladijatora sa zverima i druga uzbudljiva nadmetanja. U ondašnjem Rimu najveći je bio *Cirkus maximus* (*Circus maximus*), dug skoro 600, a širok više od 80 metara. Mogao je da primi 150 000 (po nekima čak i 180 000) gledalaca, više, dakle, nego današnji najveći stadioni na svetu, kao što je čuvena Marakana u Riju.

S vremenom, menjao se i program cirkuskih predstava. Danas nema više gladijatora i njihovih surovih borbi s razjarenim zverima. Sada ljudi uživaju u izvođenjima dresiranih životinja, akrobatskim vratolomijama, veštinama mađioničara (opsenara), kerefekama klovnova itd.

Jedino što se u cirkusu nije izmenilo od postanka do danas, to je njegova svrha: zabavljanje ljudi. Nije se izmenio ni oblik prostora ili građevine u kojoj se cirkuske predstave izvode. Svi su cirkusi, naime, kružnog ili ovalnog oblika, čak i oni sa velikim šarenim šatorima, koji često gostuju po našim manjim gradovima i selima. Upravo po tome se cirkus tako i naziva. Ta je reč nastala od latinskog *cirkulus* (*circulus*), što znači - "krug".

Od latinskog *cirkulus* (*circulus*) nastale su i druge reči, kao što su *cirkl* ("šestar"), *cirkular* ("kružna testera ili pila" i "raspis", "okružnica"), *cirkulacija* ("kružno

kretanje", "optok", "kolanje") i sl. Od svih njih, međutim, najpoznatija je i najprivlačnija upravo reč - *circus*.

POŠTA

Pošta je obično jedna od najznačajnijih ustanova i najvećih građevina u svakom gradu. Tu su velike prostorije sa "šalterima" za prijem raznih pošiljki (pisama, dopisnica, novca ili paketa), za predavanje telegrama i obavljanje telefonskih razgovora.

Sve te pošiljke pošta prenosi iz mesta u mesto, iz države u državu, tj. od a d r e s a n t a (onoga koji šalje) do a d r e s a t a (onoga koji ih prima). Tu ulogu imala je pošta od svoga osnivanja. O tome najbolje svedoči sam njen naziv - *pošta*, što potiče od skraćenog latinskog izraza *posita statio* (čita se: pozita stacio) - "postavljena stanica". Prvi slogovi te dve reči: *po*(sita), *sta*(tio) dale su prvo, u srednjovekovnom latinskom, *posta*, a kasnije u našem i u nekim drugim jezicima - *pošta*.

Zašto je ova važna služba nazvana upravo tako - "postavljena stanica"?

Odgovor na to pitanje može se naći u istoriji poštanske službe.

U staroj rimskoj državi, pre nekih dve hiljade godina, nije bilo današnjih prevoznih sredstava (automobila, autobusa, brzih brodova, vozova i aviona), pa su se pošiljke upućivale kolima sa konjskom zapregom, ili, one hitnije, bržom konjaničkom vezom. Pošto jedan par konja, ili konj s jahačem glasnikom, nije mogao izdržati duži put u punom trku (da bi pošiljke ili poruke stigle što pre), na svakih petnaestak kilometara bile su postavljene stanice za zamenu konja. To su, eto, bile te "postavljene stanice", po kojima je (preko latinskog *posita statio*) nastao naziv *pošta*.

Zanimljivo je da je reč *pošta* nekad značila i meru za dužinu od 14 976 metara, tj. onoliko koliko je otprilike iznosila razdaljina između nekadašnjih poštanskih stanica.

Začeci poštanske službe sežu duboko u prošlost, čak do 2 300. godine pre naše ere. Organizovani prenos vesti i poruka bio je poznat još starim Egipćanima, Vaviloncima, Asircima, Feničanima, Kinezima i Persijancima. Pošta, dakle, postoji i razvija se skoro 4 500 godina, ali je današnji njen naziv u našem i mnogim drugim jezicima nastao tek u srednjem veku i potiče, kako smo videli, iz srednjovekovnog latinskog jezika.

PALATA

Velika, raskošno uređena zgrada, koja se svojom lepotom i izgledom razlikuje od ostalih, da kažemo: običnih kuća u gradu, naziva se *palata*. Tu je obično smeštena neka važna ustanova: ministarstvo, banka, veliko preduzeće, pošta, sud i sl. U Beogradu je poznata Palata Federacije (sedište predsednika države i Savezne vlade), zatim Palata pravde (gde rade visoki sudski organi), pa palate Albanija, Beograđanka itd. Neke palate poznate su u celom svetu. Ko, recimo, nije čuo za Bakingemsku palatu u Londonu, Palatu Ujedinjenih nacija u Njujorku, Jelisejsku palatu u Parizu, ili Duždevu palatu u Veneciji? Ima, naravno, i manje poznatih palata, u kojima čak nisu smeštene ni neke važne ustanove, nego su vlasništvo kakvog bogataša. Ali u svakom slučaju te se građevine lepotom i raskošnošću izdvajaju od običnih stambenih zgrada, pa makar one bile i velike i visoke, kao što su soliteri.

Palate ogromnih razmera, kao sedišta vladara, podizane su još u starom veku u Egiptu, u Persiji, na Kritu i drugim tada poznatim i velikim državama, kao što je bilo Rimsko carstvo. Najpoznatija od tih velelepni građevina bila je carska palata u Rimu, izgrađena na jednom od sedam rimskih brežuljaka, koji se zvao Palacijum (latinski: *Palatium*). I upravo po tom imenu, kasnije se svako prestono, carsko zdanje nazivalo - *palata*. Danas je *palata*, kao što je već rečeno, svaka velika, raskošno uređena zgrada.

CRKVA

Gradovi se međusobno razlikuju po svojim znamenitim građevinama. Među njima posebno mesto ima crkva. Šta bi, recimo, bila Moskva bez prekrasnog Sabora svetog Vasilija na Crvenom trgu, ili Rim bez Katedrale svetog Petra, a Pariz bez Crkve Notr Dam? Slika našeg Beograda ne može se više ni zamisliti bez velike Crkve svetog Save, Saborne crkve ili Crkve svetog Marka na Tašmajdanu.

Crkva je, zna se, hrišćanski hram. Pripadnici drugih vera nazivaju svoje bogomolje drukčije. Tako je jevrejski hram *sinagoga*, islamski *džamija* ili *mošeja*, a hinduski *pagoda*.

Zna se da reč *sinagoga* potiče iz grčkog jezika i da doslovno znači: "sakupljanje", "sabiranje". To je, dakle, "zborište", tj. mesto gde se okupljaju vernici.

Džamija na arapskom znači isto: "ona koja skuplja, okuplja (svet)". *Mošeja* ili *mečet*, što je postalo od arapskog *mesdžid*, znači: "mesto gde se klanja".

Pagoda na staroindijskom jeziku znači: "sveta kuća".

Šta onda znači i odakle potiče naša reč *crkva*?

Na to pitanje nije lako odgovoriti. Jer, ima više različitih objašnjenja. Sigurno je jedino da taj naziv za bogomolju pripada svim slovenskim narodima. Oni su ga, kao, uostalom, i samu veru, primili od drugih. Neki naučnici pretpostavljaju da je reč *crkva* potekla iz grčkog jezika, gde je značila - "kuća gospodnja". Izgleda ipak da je nismo primili direktno od Grka, nego preko Gota.

Teško je reći da li je to bilo baš tako. Sigurno je, međutim, da crkva jeste "kuća gospodnja", u koju ljudi odlaze da bi našli utehu i smirenje.

AMBULANTA

Kad se čovek razboli i oseti potrebu da zatraži pomoć od lekara, ide pravo u ambulantu. To je, rekli bismo, sasvim obična i normalna stvar. A jeste li čuli da i ambulanta može da ide u posetu bolesnicima? Verovatno niste, mada je tako nešto sasvim normalno. Takvo "čudo" zaista postoji. U nekim slučajevima čak i ne može biti drukčije: ambulanta mora da ide za bolesnicima. U ratu, na primer, kada se sukobe dve vojske, pa se frontovi pomeraju napred ili nazad, ambulanta se kreće za vojskom, jer se tako lakše i brže može pružiti pomoć ranjenim ili bolesnim vojnicima. I u vreme mira u retko naseljenim udaljenijim mestima, gde ne postoji stalna zdravstvena ustanova, lekari i medicinske sestre dolaze povremeno da pregledaju i leče bolesne.

U svakom slučaju, dakle, ambulanta je vezana za neko kretanje: ili bolesnici dolaze u ambulantu, ili se ambulanta kreće za njima. Sasvim je onda razumljivo što se takva zdravstvena ustanova naziva upravo - *ambulanta* (po latinskom *ambulare* - "ići", "hodati", "kretati se").

Bolesnici koji moraju da leže i da se duže leče, upućuju se na kliniku. Čuli ste već da postoji *Hirurška klinika*, *Očna klinika*, *Klinika za uho, grlo i nos* itd. I reč *klinika* (od grčkog: *kline*), kao i *ambulanta*, kazuje u osnovi tačno kakva je to ustanova. *Kline*, naime, znači: "krevet", "postelja", To upućuje na zaključak da lečenje na klinici zahteva da se leži u postelji.

Ali, vratimo se još malo reči *ambulanta*. Kad se kaže "ambulantno lečenje", to znači da bolesnik ne mora da leži u bolnici, nego je pokretan, dolazi lekaru i nakon

pregleda i pružene pomoći vraća se kući, dok "bolničko lečenje", lečenje na klinici, podrazumeva ležanje.

Vi već znate da postoje školske ambulante. A da li ste čuli da postoje i ambulantne škole?

Sigurno ste se već dosetili o čemu je reč. Jer prepoznajete i tu latinsko *ambulare* - "ići". "kretati se". To su, dakle, škole koje idu učenicima u pohode.

U jednom rečniku objašnjeno je da su ambulantne škole: "školske ustanove u udaljenijim i teže pristupačnim mestima s malim brojem učenika, bez mesnih nastavnika, u kojima se nastava odvija samo u određene dane u sedmici, a izvode je nastavnici iz susednih škola ili posebno za to određeni putujući nastavnici."

Uz takve, ambulantne, tj. putujuće škole, obično idu i ambulantne (putujuće, pokretne) biblioteke, tzv. *bibliobusi*, koje smo već pominjali u priči "Autobus".

APOTEKA

Reč *apoteka*, kad se prevede sa grčkog jezika, iz koga smo je preuzeli, znači doslovno - "spremište" ili "skladište". Ali ona, kao što znamo, ima mnogo određenije značenje. To nije spremište uopšte, nego "spremište lekova". Postoji po kućama, ili u školama i fabrikama, obično neka ladica, pretinac ili ormar (grčki bi se reklo: *theke*) u kojima se drže lekovi. To je tzv. priručna apoteka, ili "spremište lekova". Apoteka, međutim, nije samo to, tj. "spremište lekova", nego i jedna važna zdravstvena ustanova, u kojoj se spravlja i, po preporuci lekara, izdaju razni lekovi. Ni apotekari, koji rade u apotekama, nisu nikakvi "skladištari", nego zdravstveni radnici s visokom spremom, stručnjaci za lekove.

Verovatno ste u izlozima apoteka videli sliku ili kip starca s bradom, koji drži štap oko koga je savijena zmija. To je Asklepije, ili po latinski Eskulap, grčki i rimski bog lekarstva. U staroj Heladi (Grčkoj) postojali su i Asklepijevi hramovi, u koje su dolazili bolesnici da potraže spas i izlečenje. Tu su nevoljnici provodili dane i noći, sve dok im u snu bog ne bi otkrio pravi lek. Koliko su te Asklepijeve "apoteke" bile od koristi ljudima, teško je reći. Sigurno je, međutim, da se u današnjim apotekama, da ne kažemo "spremištima lekova", može naći lek za gotovo svaku bolest.

DISKOTEKA

Reč *diskoteka*, kao i *apoteka*, *biblioteka*, *kartoteka*, *filmoteka* i sl., ima u svom sastavu ono poznato nam već *teka* (od grčkog *theke* - "kovčeg", "pregradak", "ormar"). Ako se tome doda i prvi deo - disk, koji takođe potiče iz grčkog (*diskos* - "kolut", "ploča"), onda je jasno da *diskoteka* izvorno znači: "ormar sa pločama". Danas je to i mesto gde se pušta muzika s ploča. Gramofonskih, naravno. U poslednje vreme u diskotekama muzika se pušta i s magnetofonskih traka ili kompakt-diskova.

Umesto *diskoteka* obično se govori samo *disko*, a neki kažu i *diskač*. Kako izgleda zabava i "đuskanje" u disku ili diskaču, to i sami znate, pa u ovoj priči nema više šta da se doda.

Ali, čekajte! Ipak ima. Prema reči *diskoteka* u poslednje je vreme stvorena još jedna reč - *videoteka*. To je mesto gde se mogu nabaviti, iznajmiti, kasete sa snimljenim filmovima, koji se onda gledaju kod kuće na videu. Pored *videoteka*, ponegde se još može sresti i naziv *kasetoteka*.

REKA

Reka je, sigurno, jedna od najstarijih reči u našem jeziku, i uopšte u slovenskim jezicima. Slično je i u nekim neslovenskim jezicima, npr. u latinskom: *rivus* - "vodeni tok", "potok", u španskom *rio* - "reka" ili u engleskom *river* - sa istim značenjem.

Zajednički pradavni koren svih tih reči (*reka*, *rivus*, *rio*, *river*) bio je u vezi sa značenjem "teći", "tok", što reka, u stvari, i jeste.

"Sve teče" - rekao je davno, još pre 2 500 godina, grčki filozof Heraklit. Na grčkom ta izreka glasi: *Panta rhei* (Panta rei). Više je nego očigledno da je i to *rei* ("teče") slično našem *reka*. I po tome je, dakle, *reka*, "ono što teče", "tok".

Za reku je vezana još jedna mudra izreka Heraklitova. Ona glasi: "Istom nogom ne možeš dvaput stupiti u istu reku." Jer, sve teče, sve se menja i nikada nije isto. Jedino što je večno, to je samo kretanje. Zato je i reka večna. Tako joj se upravo obraćaju i duboki crnački glasovi u pesmi o velikoj reci Misisipi.

MOST

Ljudi su odvajkada svoja naselja, sela i gradove, podizali obično na obalama reke, ili bar kraj kakvog potoka. A onda, da bi mogli prelaziti iz jednog u drugi deo naselja, morali su graditi mostove. Poznati su u celom svetu mostovi na Seni, u Parizu, peštanski mostovi na Dunavu, zatim glasoviti Most uzdisaja u Veneciji, pa Brankov most i Gazela u Beogradu i dr. Neki su ušli i u literaturu (kao čuvena Andrićeva "Na Drini ćuprija"), ili su stekli filmsku slavu (kao "Most na reci Kvaj"). Od svih mostova na svetu najčuveniji je ipak *Most Golden Gejt* (*Golden Gate Bridge*) u San Francisku, dug 2 800 metara!

Današnji mostovi su velike i čvrste građevine od kamena ili železa i betona. U davna vremena, međutim, kad su ljudi tek počinjali da premošćuju reke i potoke, činili su to na način koji je tada jedino bio moguć: prebecivali su od jedne do druge obale dva ili tri brvna ili balvana, i to je već bio most. Tako je nastala i sama ta reč, koja je, kako se pretpostavlja, značila: "skup balvana ili brvana", a po nekima i "ono što je metnuto, postavljeno, sagrađeno". Otada je ispod mostova proteklo mnogo vode, ali oni i dalje stoje, kao spomenici ljudskoj težnji za građenjem i međusobnim spajanjem.

Najlepšu odu mostu napisao je naš nobelovac Ivo Andrić. U jednoj svojoj priči on piše:

"Od svega što čovek u životnom nagonu podiže i gradi, ništa nije u mojim očima bolje i vrednije od mostova. Oni su važniji od kuća, svetiji, jer su opštiji, od hramova. Svačiji i prema svima jednaki, korisni, podignuti uvek smisljeno, na mestu na kome se ukršta

najveći broj ljudskih potreba, istrajniji su od drugih građevina i ne služe ničem što je tajno ili zlo."

RESTORAN

Kad se radoznali turisti umore od dugog razgledanja znamenitosti grada, obično svrate u neki restoran da se malo odmore i okrepe, da obnove svoje snage za nova razgledanja. Red je onda da i mi, nakon ove jezikoslovne šetnje gradom, svratimo u restoran na "čašicu razgovora", o čemu bi drugom, nego opet o rečima, i to upravo o reči *restoran*.

U staro vreme, sve do pre nekih stotinu godina, u našim krajevima, i u našem jeziku, nije bilo restorana. Postojale su *ašćinice*, *krčme*, *birtije* i *prčvarnice* (radnje gde su se služila prosta i jeftina jela). Kasnije, kad su se počele otvarati bolje gostionice, u kojima su se služili evropski specijaliteti, pojavila se u nas i reč *restoran*.

Tu reč primili smo od Francuza, ali je njeno poreklo, zapravo, latinsko. U latinskom je *restauracio* (izvorno: *restauratio*) značilo: "obnavljanje", "uspostavljanje". Ta reč, u nešto drukčijem obliku, u obliku *restauracija*, postoji takođe u našem jeziku. U istoriji npr. govorimo o restauraciji, tj. ponovnom uspostavljanju neke vlasti ili državnog uređenja, kao što je bila restauracija carstva u Francuskoj posle velike građanske revolucije 1789. Znamo da postoje i posebni stručnjaci koji se bave restauracijom starih umetničkih dela (ikona i sl.). Oni se zovu *restauratori*.

Restauracija se u nas nekad zvala i ugostiteljska radnja, po tome što su se tu ljudi krepili, obnavljali snagu jelom i pićem. Danas prevladava francuski oblik te reči: *restoran* tako da u gradu retko gde možemo videti napisano *restauracija*. Svugde je *restoran: mlečni*

restoran, riblji restoran, nacionalni restoran, kineski restoran, stanični restoran, hotelski restoran, ekspres-restoran itd.

Đački, studentski ili radnički restoran obično se naziva - *menza*. I ta reč potiče iz latinskog jezika, a znači doslovno: "sto", "trpeza". *Menza* je, dakle, "trpezarija", "mesto gde se jede".

Na početku su još spomenute *aščinica, krčma, birtija* i *prčvarnica*. Od te četiri reči samo su dve našeg, slovenskog porekla. *Aščinicu* smo primili od Turaka, u značenju: "kuhinja" (od perzijskog *aš* - "jelo", "kuvano jelo"). Reč *birtija, bircauz* ili *bircuz* primili smo od Nemaca. U njih je *Wirsthaus* - "domaćinska kuća", "gostionica".

Propustićemo ovom prilikom objašnjenje kako su nastale naše reči *krčma* i *prčvarnica*. To nije baš jednostavno objasniti, pa bi bilo preteško "jelo" u našem jezikoslovnom restoranu. Važnije je od toga da znamo da i dan danas te reči imaju svoje mesto u našem jeziku, jer označavaju različite ugostiteljske radnje. Tako znamo da je *aščinica* - *aščinica*, *birtija* - *birtija*, *krčma* - *krčma*, a *prčvarnica* - *prčvarnica*. Svaka im čast, ali restoran je ipak - restoran.

SMOG

U velikim gradovima, posebno onim sa dosta fabričkih dimnjaka - da o automobilima i autobusima, koji svojim izduvnim gasovima zagađuju vazduh i ne govorimo - ljude guši teški, nepodnošljivi - smog.

Smog se javlja naročito s jeseni i zimi, kad ima dosta magle. Tada u gradovima i velikim industrijskim centrima, kao što su London, Ciudad Meksiko, Los Anđeles, ili naš Beograd i mnoga druga veća mesta, gotovo da i nema sunčanih dana, jer je nebo prekriveno oblacima magle, dima, prašine i raznih štetnih isparavanja. I nigde daška vetra da ljude oslobodi te velike napasti. Decu koja rastu u smogom pritisnutim gradovima prozvali su "smogovcima". (Snimljena je o njima i jedna zanimljiva televizijska serija pod tim naslovom.)

Za hemičare koji ispituju sastav vazduha što ga udišemo, smog je uglavnom mešavina dima i magle, sa drugim sastojcima što ih izbacuju savremena industrijska postrojenja. Smog se, dakle, javio zajedno s industrijom (prvo u Engleskoj pa onda i u drugim evropskim zemljama). Tada je, u XVIII stoleću, nastala i sama reč *smog*. Svojim sastavom i izvornim značenjem ona sasvim tačno pokazuje o čemu se radi, o kakvoj je pojavi reč. Smog je, naime, skraćena složenica engleskih reči *smoke* (čita se: smouk) - "dim", "čađ", i *fog* - "magla". Uzeta su prva dva glasa (odnosno slova) reči *smoke* i zadnja dva reči *fog*. Tako je od *sm(oke)* i *(f)og* nastalo *sm-og* i, na kraju - *smog*. Po tome *smog* znači doslovno - "dim i magla".

U stara vremena, dok još nije bilo toliko fabrika, a ni automobila, u nas se nije znalo za smog. Pa ipak, postojala je jedna reč sa sličnim značenjem. To je *bugija* ("para, dim; ugljični monoksid; prašina"). U narodu se kaže: "Digla se bugija" (iza kola koja jure neasfaltiranim drumom). S bugijom je, međutim, lako. Ona "zabugija" (naglo se podigne) i "odbugija" (nestane), a smog kao olovni čep nedeljama pritišće naše gradove trjući ljude. On nikada nije samo dim, ili samo magla, nego uvek otrovna mešavina toga dvoga, kao što i sama reč *smog* svojim sastavom i izvornim značenjem pokazuje.

U SVETU SPORTA

SPORT

Sport je u nas nazvan tako tek pre nekih stotinu pedeset godina. A ljudi se njime bave, tako reći, otkad znaju za sebe, otkad postoji ljudsko društvo. U prvobitnim zajednicama, kada se živelo samo od lova, ribolova i sakupljanja plodova u prirodi, bilo je jako važno da se zna rukovati kamenom sekirom, kopljem ili lukom i strelicom. Zato se trebalo vežbati u rukovanju tim oruđima i oružjima. Lovci su se međusobno nadmetali ko će dalje dobaciti koplje ili tačnije pogoditi strelom, ko će biti brži u hvatanju plena. Tako je, iz potrebe, nastao sport, koji će tek kasnije postati i - rasonoda.

Velika sportska takmičenja održavana su na grčkom ostrvu Kritu još pre više od 4 000 godina, a kasnije i u Atini i Sparti, gde se telesnoj snazi posvećivala velika pažnja.

U naše vreme sport je veoma razvijen i razgranat. Postoje razne sportske igre (fudbal, košarka, odbojka, rukomet, polo, vaterpolo, tenis, kriket, bejzbol itd.), borilačke veštine (boks, rvanje, džudo), nadmetanja (u bacanju kugle, diska, kladiva ili koplja, u skoku udalj i uvis) itd. U svemu tome potrebna je snaga, smelost, spretnost i izdržljivost.

Kolevka savremenog sporta, kome je cilj jačanje tela i razvijanje takmičarskog duha, bila je Engleska. Nije onda ni čudno što nam je iz te zemlje, iz engleskog jezika, došla i sama reč *sport*. Ona je nastala skraćivanjem izraza *disport* - "zabavljati se". To nas upućuje na zaključak da smisao sporta nije samo u nadmetanju i postizanju rekorda nego i u rasonodi, zabavi. U slobodnom vremenu, naime,

ljudi se pomoću telesnog vežbanja i raznih igara osvežavaju i zabavljaju. Tako održavaju svoje zdravlje i dobro raspoloženje. Odavno je već rečeno: "Zdrav duh u zdravom telu", ili, kako su govorili stari Latini: "Mens sana in corpore (corpore) sano".

Rekli smo već da je sport strana reč i da nam je došla iz engleskog jezika. Njen koren, međutim, javlja se još u latinskom jeziku, kojim su govorili stari Rimljani. *Disportare* je u njih značilo: "raznositi". Kako se od toga *disportare* - "raznositi" u engleskom jeziku razvilo *disport* - "zabavljati se", "igrati se", nije lako reći. Verovatno su se ljudi zabavljali nekom igrom u kojoj se nešto raznosilo trčanjem ili sl. No, to nije toliko ni važno. Važno je da znamo kako i ova, pored mnogih drugih današnjih reči, ima svoj koren u latinskom. Po tome izgleda da i u jeziku, kao i u onom poznatom filmu - "svi putevi vode u Rim". Sigurno ne svi, ali mnogi da. Jer, stari Rimljani, a pre njih Grci, udarili su temelje evropskoj kulturi, pa su se i mnoge njihove reči, bar u korenu, zadržale u našem i drugim evropskim jezicima do naših dana.

ŠAH

Znate li šta je to *čaturanga*, *čatrang* ili *šatrandž*? Verovatno ne znate. A ako ipak znate, onda dobro poznajete šah i njegovu istoriju. Jer *čaturanga* je najstarije, prvo ime "igre na 64 polja", nastalo u Indiji pre nekih 1 400 godina. Od Indijaca "čaturangu" su preuzeli Persijanci (Iranci) i nazvali je *čatrang*, a od njih opet Arapi, pod imenom *šatrandž*.

Arapi su "šatrandž" preneli u Evropu, gde je ta igra usavršena i gde je stekla novo ime - *šah*, s različitim izgovorom u raznim jezicima.

To, zapravo, i nije neko novo ime, jer reč *šah* potiče iz persijskog jezika i znači doslovno - "kralj". Novo je samo to što je rečju *šah* ("kralj"), koja je naziv jedne od glavnih figura, nazvana cela igra.

U šahovskoj igri ima još jedan zanimljiv izraz. To je - *mat*. Pored *mat*, govori se još i *matirati*, *mat-pozicija* i sl.

I *mat* je persijska reč, koja u prevodu na naš jezik znači: "mrtav". Danas se ona samostalno upotrebljava, a nekada je to bio samo deo rečenice. Persijanci su, naime, kad bi doveli protivničkog kralja u bezizlazan položaj, govorili: "Eš šah mat", što je značilo: "Kralj je mrtav". Time se završavala šahovska partija, kao što se danas završava rečima: "Mat" ili "Remi".

Zanimljivo je da su Rusi uzeli kao naziv igre gotovo celu rečenicu "Kralj je mrtav" ("Eš šah mat"). Oni, naime, šah nazivaju *шахматы*. A u nas je, eto, kao naziv prihvaćena samo jedna reč - *šah*, pri čemu i ne pomišljamo da ona, u stvari, znači - "kralj".

TALENAT

Za uspeh u šahovskim takmičenjima, ili u bilo kom drugom sportu, za uspešno bavljenje umetnošću ili naukom, svakom je čoveku, osim upornog i strpljivog rada, potreban još i - talenat.

Talenat je, drukčije rečeno: "urođena sposobnost za nešto (za muziku, nauku, književnost, sport itd.)". To je "nadarenost" ili "darovitost".

Ali o talentu valja još nešto znati. Jer istorija te reči veoma je zanimljiva.

U starom grčkom jeziku *talanton* (od čega je postala i reč *talenat*) označavala je 55 funti, tj. novčanu jedinicu vrednosti otprilike 26 kilograma srebra. A to nije bila baš mala vrednost!

Uz promenu značenja reči *talenat* ("novčana jedinica") u *talenat* ("obdarenost") vezana je i jedna priča iz Svetog pisma.

U Novom zavjetu, u Jevanđelju po Mateju, piše ovako: "Kraljevstvo je nebesko kao i čovjek koji, polazeći u tuđinu, dozva sluge te im predade imovinu svoju. Jednome dade pet talenata, drugome dva, trećemu jedan: svakome prema njegovoj sposobnosti. I zatim otputova. Odmah onaj koji je primio pet talenata ode i poče raditi s njima te zaradi i drugih pet. Isto tako onaj koji primi dva talenta zaradi druga dva. Ali onaj koji primi jedan talenat ode, iskopa zemlju i tu sakri novac gospodarev. Poslije dugo vremena dođe gospodar tih slugu i zatraži od njih račun. Onaj koji je primio pet talenata pristupi i donese drugih pet talenata te reče: 'Gospodaru, predao si mi pet talenata, a ja sam, evo, zaradio i drugih pet.' Tada mu reče

gospodar: 'Dobro, valjani i vjerni slugo! Bio si vjeran nad malim, zato ću te nad velikim postaviti: Uđi u veselje gospodara svoga!' Kad pristupi onaj koji je primio dva talenta, reče: Gospodaru, predao si mi dva talenta, a ja sam, evo, zaradio i druga dva.' Tada mu reče gospodar: 'Dobro, valjani i vjerni slugo! Bio si vjeran nad malim, zato ću te nad velikim postaviti: Uđi u veselje gospodara svoga!' Kad pristupi onaj koji je primio jedan talenat, reče: Gospodaru, znajući da si čovjek tvrd, da žanješ gdje nisi sijao i kupiš gdje nisi vijao, pobjah se, odoh i sakrih tvoj talenat u zemlju. Evo ti što je tvoje.' Tada mu reče gospodar: 'Nevaljali i lijeni slugo, znao si da žanjem gdje nisam sijao i da kupim gdje nisam vijao, prema tome si morao moj novac uložiti kod mjenjača, kako bih ja nakon povratka uzeo svoje kamate. Dakle: oduzmite mu taj talenat i podajte ga onome koji ima deset talenata!'"

Svi znamo "šta je pisac hteo da kaže" ovom pričom. Jer pod talentom ovde ne treba shvatiti samo novac nego i sposobnost uopšte da se nešto učini, stvori. Otuda i drugo značenje ove reči ("sposobnost", "obdarenost"), s kojim ona i danas živi u evropskim jezicima, pa tako i u srpskom.

OLIMPIJADA

Svake četvrte godine održavaju se u nekom mestu u svetu zimske i letnje olimpijske igre, skraćeno nazvane - *olimpijada*. Upravo u tim razmacima, od po četiri godine, organizovana su u staroj Grčkoj velika sportska nadmetanja svih grčkih plemena. Grčke atlete okupljale su se i takmičile u Olimpiji, Zevsovom svetilištu u Elidi, na severozapadu Peloponeza. Po tome, po Olimpiji, i same te igre dobile su naziv - *olimpijada*.

Olimpijade su za stare Grke bile veliki događaj, toliko veliki i značajan da su se i godine po njihovom računanju vremena brojale od prve olimpijade, 776. pre naše ere. Za vreme održavanja olimpijade prestajali su svi ratovi i plemenski sukobi i vladao bi "sveti mir". Trajalo je to sve do 4. stoleća naše ere, tačnije do 393. godine, kada je rimski car Teodosije II, kao hrišćanin, ukinuo te "paganske igre". Uz to je naredio da se razori Zevsov hram i druge velike građevine.

Olimpijske igre obnovljene su posle više od 1 500 godina zaslugom francuskog barona Pjera de Kubertena. Prva olimpijada našeg doba održana je u Atini od 5. do 14. aprila 1896. godine. I danas još, kao podstrek sportistima, odzvanjaju Kubertenove reči: "Brže, jače, snažnije!", a iza njega je ostala i krilatica: "Važno je učestvovati".

Danas se, osim zimskih i letnjih, održavaju i posebne šahovske olimpijade. U olimpijskim takmičenjima učestvuju i žene, što je u staroj Grčkoj bilo strogo zabranjeno. Žene se tada nisu smele pojavljivati ni kao gledaoci. Po tome, a i po mnogo čemu drugom,

današnje olimpijade razlikuju se od onih koje su održavane u helenskom svetu. Ali, u znak sećanja na njihov nastanak, svečana vatra koja gori za sve vreme održavanja olimpijskih takmičenja, pali se upravo u Olimpiji, mestu gde su rođena olimpijska nadmetanja, pa i sama reč *olimpijada*.

Ovde bi ovoj priči bio kraj kad u životu i jeziku ne bi bilo njenog nastavka. Taj nastavak nije ni toliko lep ni toliko plemenit kao istorijat reči *olimpijada*. Ipak, zbog zanimljivosti, vredi ga zabeležiti.

Po ugledu na olimpijska takmičenja prvo su počeli da se organizuju sportski susreti pojedinih krajeva sveta ili različitih grana sporta. Tako je nastala *Balkanijada* (takmičenje sportista balkanskih zemalja), zatim se pojavila *Univerzijada* (sportski susreti studenata univerziteta iz celoga sveta), pa onda *Gimnaestrada* (svetsko prvenstvo u gimnastici), *Biciklijada* (biciklističko takmičenje), *Zmajada* (takmičenje u puštanju zmajeva, vazduhoplovnoj i raketnoj tehnici) itd. To bi bilo sve u redu da nije nastala prava poplava raznih "-ijada", od kojih mnoge nemaju ama baš nikakve veze sa sportom i sportskim nadmetanjima. Tako je svojevremeno jugoslovensko takmičenje vokalno-instrumentalnih sastava nazvano *Gitarijada*, muzička smotra posvećena nemačkom kompozitoru Rihardu Vagneru - *Vagnerijada*, pozorišna smotra dela Semjuela Beketa - *Beketijada*, a festival Nušićevih komedija - *Nušićijada*. I jedna televizijska serija nazvana je *Erićijada* - po pesniku Dobrici Eriću.

Kad su Nemci organizovali "Festival Šmit" - skup onih koji nose prezime Šmit (što znači: "kovač"), na kome je učestvovao glavom i bradom čak i tadašnji savezni

kancelar Helmut Šmit, u našim novinama to je odmah prekršteno u *Šmitijada*.

Za ovom modom ne zaostaju ni ugostitelji, pa se organizuje *Roštiljijada*. Slede dalje još smešniji nazivi, kao što su *Smehijada* i *Stihijada* (naslovi rubrika u novinama) ili *Kesijada* - takmičenje obesnih mladića u gađanju prolaznika plastičnim kesama punim vode!

Šta na sve ovo reći? Od lepe, ozbiljne i plemenite reči kakva je *olimpijada* izrodila se u nas prava pravcata - "cirkusijada".

ATLETIKA

Stari Grci su mnogo cenili sport, pa su organizovali razna takmičenja. U početku samo u trčanju, a kasnije i u bacanju diska i koplja, u skokovima i rvanju. Oni su ta takmičenja nazivali *atletika*, što bi u prevodu značilo: "borba", "nadmetanje". Učesnici u tim takmičenjima zvali su se *atlete*, doslovno: "borci" "takmičari". To su bili razvijeni, zdravi mladići, koji su se odlikovali snagom i veštinom.

Iako nisu znali za tu reč, i naši su se preci bavili atletikom. Bila su to muška, junačka nadmetanja u trčanju, bacanju kamena s ramena, skokovima udalj i uvis (preko konja), u džilitanju, tj. gađanju džilitom (kopljem) itd.

Danas je atletika u celom svetu, pa i kod nas, cenjena sportska grana, toliko cenjena da je nazivaju "kraljica sporta". Postoji *teška atletika*: rvanje, boks, dizanje tereta i *laka atletika*: trčanje, hodanje, plivanje, bacanje kugle, koplja, diska i kladiva, skokovi uvis i udalj itd.

Učesnik u atletskim takmičenjima naziva se kod nas *atletičar*, a ne *atleta* (kao kod starih Grka). *Atleta* je za nas nešto drugo. To je jak, lepo građen čovek, čovek snažnih mišića. Nekada su po našim varošima i palankama atlete pokazivale svoju snagu kidajući lance u koje su bili vezani, savijajući golim rukama železne šipke ili dižući zubima tešku burad napunjenu vodom. Jedan od najpoznatijih bio je između dva svetska rata Dragoljub Aleksić, koga su zvali -"Junak iz Like". On je bio atleta, ali i akrobata. Izvodio je razne vratolomije, od kojih je

gledaocima zastajao dah. Masa ljudi gledala ga je kako raširenih ruku kruži nad Beogradom držeći se zubima za užu kojim je bio povezan s avionom u letu.

Spomenusmo akrobate i akrobatiku, pa je red da ovde objasnimo poreklo i te reči. Ona je, kao i *atletika*, preuzeta iz grčkog jezika. Nastala je prema obliku *akrobateo*, što je značilo: "hodam na prstima". U početku su, naime, akrobate pokazivale svoju veštinu hodajući po razapetoj žici ili užetu. Otuda onda i taj naziv. U tursko vreme akrobate su se zvali *pelivani* ili *pehlivani*. Danas akrobate nastupaju uglavnom u cirkusu, ali akrobatske veštine izvode i piloti aviona, klizači, veslači, skijaši i drugi - uglavnom da bi zabavili gledaoce. Ipak, akrobatika je deo gimnastike, pa se po tome ubraja i u sport.

MARATON

Jedna od najtežih olimpijskih disciplina u sportu, trka na 42195 metara, naziva se *maraton* ili *maratonska trka*.

Maratonom se nazivaju i druge trke na duge staze. Tako imamo plivački, skijaški, pa čak i šahovski maraton, kako je nazvano takmičenje za prvenstvo sveta u šahu 1978. između Anatolija Karpova i Viktora Korčnoja, ili, kasnije, između Karpova i Kasparova.

Sam naziv *maraton* nastao je po imenu grčkog sela Maratona i istoimenog polja, na kome su Atinjani 490. godine pre naše ere pobedili deset puta jačeg neprijatelja, Persijance. Posle bitke, grčki glasnik Fidipid pretrčao je rastojanje od Maratona do Atine (preko 42 kilometra) i, pošto je Atinjanima preneo radosnu vest o pobedi, srušio se mrtav.

U znak sećanja na taj događaj, trka na dugu stazu (na olimpijskim igrama i drugim atletskim takmičenjima) nazvana je - *maraton*.

STADION

Sport i sportska takmičenja ne mogu se više ni zamisliti bez stadiona. Danas su to obično goleme građevine s fudbalskim igralištem, kružnom atletskom stazom i s uređenim prostorima za druge sportske igre i nadmetanja. Tu su i tribine za deset, pedeset, pa čak i sto hiljada gledalaca. Ko još, na primer, nije čuo za Stadion " Crvene zvezde" u Beogradu ili u svetu poznati stadion Marakanu u Rio de Žaneiru?

Stadioni su postojali još u staroj Grčkoj, kolevci sporta i olimpijskih igara. Ali ti prvi stadioni nisu bili ni nalik na građevine koje mi danas tako nazivamo. Prvi je stadion bio obična pravolinijska trkačka staza duga 600 grčkih stopa, što iznosi 192 metra i 27 centimetara. Upravo tu dužinu od 600 stopa Grci su nazivali *stadion*. Stadion je, dakle, prvo bio njihova mera za dužinu. Posle je i trkačka staza te dužine nazvana *stadion*.

Stari Grci takmičili su se i na dužim stazama, čak i do 24 stadiona (oko 4,5 kilometra). Da bi gledaoci mogli da posmatraju celu trku na tako dugoj stazi, ona je savijena u krug, a okolo su izgrađena i sedišta za gledaoce. To je već bio začetak stadiona kakve mi danas imamo.

Tako je, eto, jedna stara reč, stara mera za dužinu, kojom se odavno više niko ne služi, promenivši značenje, produžila svoj život. Zajedno s plemenitim olimpijskim nadmetanjima ona je iz Grčke prešla u druge evropske zemlje, pa i u mnoge jezike na svetu.

ARENA

Arena ("borilište", "poprište") na latinskom jeziku, odakle je preuzeta ta reč, značila je - "pesak"! Ovo dolazi otuda što su borilišta gladijatora u starom Rimu stvarno bila posuta peskom. Taj prostor nalazio se u sredini amfiteatra, odnosno cirkusa ili stadiona (za razna druga nadmetanja). Kako je izgledao amfiteatar ("kružno gledalište"), može se videti na našoj strani Jadrana, u Puli. To je ona golema rimska građevina dobro očuvanih visokih zidova, poznata po filmskim festivalima i drugim kulturnim priredbama koje su u njoj održavane. Nekada je tu, međutim, bilo borilište, po čemu je i cela ta građevina nazvana Arena, ili potpunije - Pulska arena.

Najveći amfiteatar u Rimskom carstvu bio je Koloseum. O njegovoj veličini govori već i samo ime, koje potiče od latinskog *koloseus* (*colosseus*), što znači - "gorostas". Taj eliptični četvorospratni gorostas, visine 57 i dužine 188 metara, imao je u sredini veliku arenu, takođe u obliku elipse (sa promerima 76 i 46 metara). Mogao je da primi čak 45 000 gledalaca!

Zidine Koloseuma i danas posećuje veliki broj turista iz celoga sveta. Mnogi od njih tek tu saznaju šta je nekada bila arena i kako je nastala sama ta reč. Ona je danas sasvim obična i ne označava jedino prostor za sportska nadmetanja, pogotovo ne samo ona koja su posuta peskom. Arena je borilište uopšte. Naš veliki jezikoslovac, Aleksandar Belić, napisao je u jednom radu o Vuku Karadžiću sledeće:

"Na naučnoj i kulturnoj areni ostao je Vuk kao definitivan (konačni) pobedilac."

Po tome je, dakle, arena i poprište kulturnog rada i takmičenja.

RING

Priča o reči *ring* mogla bi stati u jednu jedinu rečenicu. Ring potiče iz engleskog jezika i znači: "kolut", "krug", "prsten". Objašnjenje je jasno: to je onaj prostor, krug, u kome se odigravaju nadmetanja u boksu i rvanju. I to bi uglavnom bilo sve.

Ipak, ovde nećemo stati. Jer u vezi s borbama u ringu postoje još dve reči koje zaslužuju da se objasne.

Prva je *runda* (nemački *Runde*, engleski *round*). Ona označava jedan deo borbe. U boksu su to obično tri minuta. U amaterskom boksu borba traje tri puta po tri minuta, dakle tri runde, a u profesionalnom može da traje do petnaest rundi. Zanimljivo je da i *runda*, kao i *ring*, znači u suštini isto - "krug". Samo što se *ring* odnosi na krug u prostoru, a *runda* u vremenu.

Početak i završetak jedne runde, jednog kruga borbe, označava se udarcem u gong. Evo još jedne zanimljive reči u vezi s boksom! Preuzeta je čak iz malajskog jezika zajedno s predmetom koji označava. Na Dalekom istoku, naime, gong je metalna ploča u koju se udara batićem kao u zvono. Osim u boksu gong se upotrebljava i na brodovima da se označi vreme za ručak, a u orkestru služi kao muzički instrument. Ali najveću slavu gong je ipak stekao u bokserskom sportu.

Tako su se, eto, uz bokserske rukavice na jednom mestu stekle i ukrstile tri reči različitog porekla: *ring* iz engleskog, *runda* iz nemačkog i *gong* iz malajskog jezika.

KOPLJE

Nekada opasno i ubojito, koplje je danas običan predmet kojim se izvode sportska nadmetanja u bacanju. Tako je ratničko oružje postalo sredstvo za miroljubiva takmičenja u snazi i veštini.

U srednjem veku, a i ranije, ratnici su, pored mačeva, strelica i buzdovana, nosili i koplja, kojima su gađali i probadali neprijatelje. Odredi naoružani kopljima zvali su se *kopljanici*. Na zastancima kopljanici bi zabadali koplja u zemlju i za njih vezali svoje konje. Tako je činio i Kraljević Marko. O tome govore i ovi stihovi narodne pesme:

"Pa udari koplje u ledinu,
za koplje je privezo Šarina."

U predasima između bitaka, ili u mirno doba, kopljanici su se takmičili ko će dalje odbaciti to ubojito oružje i ko će bolje i tačnije njime pogoditi cilj. Postojala je i posebna vrsta koplja (bez gvođenog šiljka), koja se, po turski, zvala *džilit*. Džilit je služio samo za igru: da kopljanici njime gađaju jedni druge i da se na taj način spremaju za pravi boj.

U narodnim je pesmama koplje "bojno", "ubojito", "vito" ili "oštro".

U vezi s kopljem kao ratničkim oružjem ostali su i izrazi: *ukrstiti koplja* ili *lomiti koplja* ("žestoko se boriti", "voditi borbu s nekim") i *baciti koplje u trnje* ("odložiti oružje", "prestatu ratovati"). Kaže se i: *posle boja kopljem u trnje*, što će reći: "kad prođe pravi čas za nešto, ako se prilika ne iskoristi na vreme, naknadno ništa više ne vredi činiti".

Koplje je nekad bilo i svojevrsna mera za dužinu, pa tako u narodnoj pesmi stoji:

"Po tri koplja u visinu skače,
po četiri dobra unapredak."

U današnjim sportskim susretima takmičari ne gađaju kopljima jedni druge, nego se nadmeću ko će ga dalje odbaciti.

Nego, mi se raspričismo o "koplju ubojitom" i o bacanju koplja kao takmičarskoj veštini, a skoro i zaboravismo da objasnimo kako je uopšte nastala ta reč.

Naučnici dovode u vezu *koplje* i *kopati*. Po tome izgleda da je koplje nekad, možda, bilo zemljoradničko oruđe, da se pomoću njega kopalo. Ipak, ostalo je samo zapamćeno, i u rečnicima zabeleženo, kao ubojito oružje, a u naše vreme i kao predmet za sportska nadmetanja.

DISK

Još u staroj Grčkoj bacanje diska, bacanje koplja, skok udalj, trčanje i rvanje činili su tzv. *petoboj*, tj. takmičenje atleta u pet sportskih veština. Izgleda de je upravo bacanje diska u to vreme bilo posebno na ceni. Mnogi grčki umetnici prikazivali su snažne atlete sa diskom. Najpoznatiji od tih umetnika bio je Miron, koji je živeo u prvoj polovini 5. stoleća pre naše ere, dakle pre 2 500 godina. Njegov *Diskobolos* ("Bacač diska") sačuvan je u više rimskih kopija, koje se čuvaju u Vatikanskom muzeju i Palati Lanceloti u Rimu, kao i u Britanskom muzeju. Vajar Miron prikazuje snažnog, mišićavog mladića upravo u trenutku kad se, sav napregnut, sprema da baci okruglu belu ploču. Da, upravo ploču, jer na grčkom, kao što je već ranije rečeno, *disk* (ili *diskos*) i znači "ploča" ili "kolut". Tako su u naše vreme nastale reči *disko*, *diskoteka*, *disko-klub*, *disk-džokej* i sl. O tome je već bilo govora.

Osim u sportu i muzici, disk je poznat još i u anatomiji (nauci o građi tela). Tako se nazivaju hrskavičave pločice između zglobova, posebno između kičmenih pršljenova. Zato dobro pazite da ne preterate ni u sportu ni u đuskanju u disku, jer vam se može desiti da povredite diskove u kičmi pa da obolite od *diskopatije*.

KLADIVO

Pored koplja, diska i kugle, današnji se sportisti nadmeću i u bacanju kladiva.

Kladivo je nekad bila "alatka za kovanje, zabijanje klinaca, eksera i sl., bat, čekić" ili "oveća drvena ili gvozdена alatka u obliku čekića, mlat, malj".

Starim Grcima i Rimljanima *kladivo* nije bilo poznato. A i da je bilo, ne bi ga tako zvali, jer je kladivo reč našeg, slovenskog porekla. Postojala je još u staroslovenskom jeziku (pre više od hiljadu godina), a imaju je danas, osim nas, i Slovenci i Česi. Poreklo te reči još je starije. Ono se povezuje s glagolom *klasti*, *kladem* - "metati". I danas se u našem narodu mogu čuti reči: *uklasti* - "usuti" (npr jelo), *isklasti* - "isuti", "izliti", *pokladati* - "stavljati seno. marvi", *raskladati* - "rastavljati".

Po svemu tome kladivo bi bilo nešto što se "isklada", tj. izbacuje. A moguće je da se u nas nekada umesto diska bacao bat ili malj, koji se zvao *kladivo*.

U današnjem sportu, u atletskim nadmetanjima u bacanju udalj, kladivo izgleda drukčije. To nije čekić ili mlat, nego metalna kugla privezana užetom za dršku tako da se pre bacanja može snažno zamahnuti. Ali i sada, kao i pre, to je predmet koji se "isklada", izbacuje.

OBRUČ

Obruč je takođe reč iz sveta sporta. Zna se da gimnastičari i gimnastičarke izvode vežbe sa obručima i na obručima i da košarkaši kroz obruč ubacuju loptu u koš. Obruč je i dečja igračka. Nekada su dečaci voleli da "teraju obruč", da ga kotrljaju trčeći za njim. Jedno vreme bilo je omiljeno okretanje širokog plastičnog obruča oko struka. Ta igra, kojom su se uglavnom bavile devojčice, došla je iz Australije, preko Amerike, Engleske i Francuske, i do nas 1958. godine. Zvala se *hula-hup*. Ta je reč inače načinjena od naziva za jedan havajski ples: *hula-hula* i engleskog *hup* (*hoop*) - "obruč", "kolut".

Nekada, međutim, u 19. stoleću i ranije, obruč je služio uglavnom za pravljenje buradi i kaca. Njime su se stezale duge (daščice), da bi bile čvrsto priljubljene jedna uz drugu, da ne puštaju vodu.

O poreklu i značenju same te reči poznati jezikoslovac Tomo Maretić kaže da ona potiče od *obruč*. "Drugi je dio" - ističe ovaj znalac našeg jezika - "od osnove imenice *ruka*, tj. obruč je ono što je oko čega načinjeno, kao kad čeljade rukama što obuhvata." Obruč je, dakle, "obuhvatač", predmet kojim se nešto obuhvata. Kasnije je to postala i druga reč za kolut, pa se u tom smislu danas upotrebljava i u sportu.

LOPTA

Sportske igre (fudbal, košarka, odbojka, rukomet, varterpolo, tenis itd.) ne mogu se ni zamisliti bez lopte, koja je mnogo starija od svih tih igara. Još pre dvesta i trista godina njome su se dobacivali igrači u omiljenoj dečjoj igri "grada", koju su voleli i odrasli. Naravno, tada lopta nije izgledala kao danas. Pravljena je od uvaljane goveđe dlake i bila manja i teža. Sada se pravi od gume, kože ili plastike u raznim veličinama i s različitim namenom. Tako, osim fudbalske, košarkaške, rukometne ili teniske lopte, postoji još i tzv. *disciplinka*. To je lopta koja služi za bokzerske treninge. Ona visi o konopcima i nakon snažnog udarca "disciplinovano" se vraća prema bokseru, pa se zato tako i naziva. Tu je i *medicinka* - teška kožnata lopta za sportska vežbanja itd.

Reč *lopta* odavno je prisutna u našem jeziku. Stari jezikoslovci opisivali su je kao "nešto sa svijeh strana jednako oblo, može biti i prazno, kuglja", s napomenom da se "osobito...ovako zove kod igara". Poreklo te reči dovodi se u vezu s pretpostavljenim korenom koji je isti kao i u reči *lopata*. Izgleda da su Mađari od nas posudili reč *lopata*, a od njih nam je doskakutala *labda* ili *lapta*, tj. *lopta*. Tako je ta skakutava "kuglja", kao u nekoj čudnoj jezikoslovnoj odbojci, prebacivana iz jednog jezika u drugi: iz našeg u mađarski, pa iz mađarskog u naš (s promenjenim značenjem).

Malo ko osim stručnjaka zna da mi imamo - ili, tačnije, da smo nekad imali - još jednu reč za loptu. To je *mečak*. Čudna reč, koju već pomenuti stari jezikoslovci objašnjavaju ovako:

"I drugi neki slovenski jezici imaju reč za loptu od istoga korena: slov. *meč* ili *meča*, češ. *mič*, ruski *мяч* (*mjač*). Koren je po svoj prilici isti od kojega je pridev *mek*, *mekan*, tj. lopta shvaćena kao nešto meko."

Da se kojim slučajem *mečak* proširio u našem jeziku i da nismo u međuvremenu od Mađara primili reč *lopta*, danas se ne bismo zabavljali loptanjem, nego "mečakanjem" ili "mečkanjem", a loptaške igre zvale bi se "mečkarske igre".

GOL

U igrama s loptom glavni cilj je da se pogodi gol. Ko postigne više golova, taj je pobjednik. Po tome ispada da je *gol* i označeni prostor koji treba da se pogodi loptom, ali i sam pogodak, zгодitak. To, naravno, svi dobro znamo. Jer, toliko smo puta slušali kako sportski reporteri uzbuđenim glasom saopštavaju kako je napravljena "gužva pred golom" ili kako je "centarfor crveno-belih postigao pobjedonosni gol za svoj tim". Manje je, međutim, poznato odakle nam sama reč *gol*.

Pa, evo, bez mnogo okolišavanja i dribljanja, da objasnimo i to.

Gol je strana, engleska reč, koja je u naš jezik stigla zajedno s fudbalom i drugim sličnim loptaškim igrama. Englezi je pišu *goal*, a izgovaraju: "goul". Naši stari, kada su primali tu reč, verovatno, nisu dobro čuli, pa su je počeli izgovarati *gol*. Ili su je u tom obliku dobili od Nemaca, što je takođe moguće. Bilo kako bilo, tek ta je reč ušla u srpski jezik, kao i u mnoge druge evropske jezike. A njeno prvobitno, i sadašnje glavno značenje u engleskom bilo je: "cilj", "odredište". Tako u suštini i jeste: u sportu gol je cilj koji treba pogoditi. Ipak, ne možemo reći: "gužva pred ciljem" ili "centarfor crveno-belih postigao je pobjedonosni cilj za svoj tim". Jer, reč, kad jednom nastane i kroči u život, dobije svoje posebno značenje. Ni *gol* u tom pogledu nije nikakav izuzetak.

HET-TRIK

Kad igrač na jednoj fudbalskoj utakmici postigne tri zgoditka (gola), to se naziva *het-trik*. O tome se onda piše u novinama i taj se događaj još dugo prepričava među najvatrenijim navijačima. Jer, het-trik nije mala ni svakodnevna stvar. Treba tu mnogo sportske veštine i sreće. A treba se poslužiti i lukavstvom: prevariti braniče, nadmudriti i samog golmana.

Da je het-trik stvarno trik, tj. veština, majstorija, samo se po sebi razume. Ali zašto je to *het-trik*, kad ono *het* ne znači ni "trostruk" ("trostruki trik"), ni "veliki" ("veliki trik"). *Het* (engleski: *hat* znači - "šešir"! *Het-trik* je dakle, doslovno: "šešir-trik" ili "šešir-veština".

Ovaj neobični naziv za trostruki pogodak jednog igrača na fudbalskoj utakmici ima svoju istoriju. U Engleskoj, pa i u nekim drugim zemljama, bila je nekad omiljena sportska igra *kriket*. Igrala se na travnatim terenima. Malom tvrdom loptom igrači gađaju veoma uska i niska, a usto i rešetkasta vrata, ispred kojih se još nalazi vratar s palicom. Zato je bilo veoma teško postići zgoditak, a trostruki pogodak bilo je prava retkost. Za takav podvig igrač kriketa dobijao je kao nagradu - šešir (engleski: *hat*). Tako je nastao izraz *het-trik*.

Engleska, domovina kriketa, bila je i kolevka fudbalske igre, pa se izraz *het-trik* preneo i u fudbal, iako nijedan fudbaler koji je postigao tri uzastopna gola nije dobio kao nagradu - šešir.

Kasnije je izraz *het-trik* dobio i šire značenje: "trostruki uspeh" (uopšte). Tako se svojevremeno u novinama pisalo o het-triku Ulofa Andersona, švedskog

velemajstora, koji je triput zaredom osvojio prvo mesto na uglednom šahovskom turniru u Hestingsu. A kad su Australijanci svome premijeru Bobu Houku 1987. godine poverili da i treći put sastavi vladu, u "Politici" je osvanuo krupan naslov: HOUKOV HET-TRIK. Naravno, ni Anderson ni Houk nisu za svoj trostruki uspeh dobili šušir, ali su stekli ugled i slavu u svome narodu.

DERBI

Derbi je veoma poznata reč. Oni koji se bave sportom, ili bar prate sportska takmičenja, znaju da je *derbi* najvažnija, — odlučujuća utakmica, najznačajnije takmičenje, susret najboljih ekipa, ili glavna trka najbržih grla na hipodromu.

Nema nedelje kad se ne održi kakav derbi - fudbalski, rukometni, košarkaški ili konjički. Svako kolo Prve savezne fudbalske lige ima svoj glavni susret, svoj derbi. Utakmica između "Partizana" i "Crvene zvezde", na primer, uvek je derbi. Mogli bismo čak reći i - derbi nad derbijima, ili "večiti derbi".

Kad kažemo *derbi*, mi i ne pomišljamo da je ta reč, u stvari ime, zapravo, prezime, jednog engleskog lorda iz 18. stoleća. Taj lord Derbi, koji je živeo pre više od dvesta godina, bio je strastveni ljubitelj trkaćih konja. Zato je 1780. godine ustanovio veliku trku za najbolja trogoda grla. Od tada, pa sve do danas, u Epsomu, kraj Londona, na stazi dugoj 2 400 metara, svake se godine održava velika trka rasnih konja. To je jedna od najstarijih sportskih priredba u Engleskoj i Englezi su je po imenu osnivača nazvali - *derbi*.

Kasnije se derbijem počela nazivati svaka značajnija, važnija konjska trka (dakle, ne samo ona u Epsomu, kraj Londona). U novije vreme ta je reč prenesena i u ostale sportove, pa danas ima derbi čak i u vaterpolu i u hokeju na ledu.

Tako je, eto, prezime jednog lorda, izgubivši svoje pravo značenje, postalo svakidašnja reč za nesvakidašnje

sportske priredbe. Na taj način *derbi* je ušao u mnoge svetske jezike, pa tako i naš.

HENDIKEP

Kad u nekoj sportskoj ekipi, zbog bolesti ili iz drugih razloga, ne nastupi najbolji igrač, kaže se da je to za njih *hendikep*, tj. "otežavajuća okolnost", "poteškoća", "opterećenje".

Ima u sportu i slučajeva kada se bolji takmičari unapred namerno opterećuju da bi se što više izjednačili s ostalima i tako samo takmičenje učinilo neizvesnijim, zanimljivijim i uzbudljivijim. Na konjskim trkama, na primer, boljim se grlima stavljaju razni utezi. Na drugim trkama daje se prednost u razmaku, vremenu, bodovima i sl. Na borbu pod opterećenjem pristaju i šahisti, kad svome slabijem protivniku daju skakača ili topa "fore", tj. kad igraju bez tih figura. Najveći hendikep u tom smislu prihvatio je svojevremeno pesnik i humorista Vlado Dijak kad je izjavio da će svome prijatelju, inače šahovskom majstoru Vladi Kozomari, dati sve figure "fore", pa će ga opet tući - tablom.

Šalu na stranu! Hendikep je ipak ozbiljna stvar, pogotovo kad se misli na hendikepirane osobe, tj. one koji su opterećeni nekim telesnim ili duševnim nedostatkom, koji nemaju ruke ili noge, ili su izgubili vid, zaostali u duševnom razvoju i sl.

Ali, vratimo se samoj reči *hendikep*! Ona u početku nije imala nikakve veze sa sportom. Nastala je u Engleskoj, gde su se ljudi nekada zabavljali jednom igrom koja se zvala *hand in cap*, ili u prevodu: "ruka u kapi". Ta igra sastojala se u tome da igrači razmenjuju razne predmete, a sudija je određivao koliko će ko dati. Poseban ulog svi su davali unapred. To se stavljalno u kapu, u kojoj

je stalno bila zavučena sudijina ruka. Otuda, onda, *hand in cap* ("ruka u kapi"), a kasnije, s nešto drukčijim značenjem, u sportu i *handicap*, ili po našem - *hendikep*.

RIVAL

Protivnici u sportu, i inače, nazivaju se *rivali*. Rivali su, recimo, teniseri koji se bore da osvoje set, meč ili prvenstvo. Veliki rivali u fudbalu u nas su "Partizan" i "Crvena zvezda". Svaki njihov susret je glavni sportski događaj, pa se zato i naziva "večiti derbi". I mladići koji se bore da osvoje srce neke devojke takođe su rivali, kao i poslovni ljudi i preduzeća kad se takmiče oko toga ko će od njih dobiti neki dobar posao u inostranstvu. Rivali su, dakle: "protivnici", "suparnici", "takmaci"..

Istorija same te reči, međutim, pokazuje da nije oduvek bilo tako. U početku se rivali nisu međusobno takmičili ili sukobljavali, već su zajednički delili dobro i zlo, bez težnje da neko od njih pobedi ili nešto osvoji. Jedino što ih je delilo bila je reka, na čijim su obalama, svako na svojoj strani, živeli. Otuda, onda, i naziv *rival* (od latinskog *rivus* - "reka" i *rivalis* - "rečni"). To su, dakle, nekada bili "ljudi sa reke", oni koji su živeli na suprotnim obalama, a ponekad i na istoj obali, kad reka promeni tok, kao što je to bivalo svake godine sa Nilom u Egiptu.

Rivali su potom bili i deonici vode u polju. Pošto u nekim slučajevima uslovi života nisu bili isti, ljudi su počeli da se spore oko toga na kojoj je strani potoka ili reke život bolji, težeći da osvoje plodniju obalu. Tako su rivali ("ljudi s reke") postali "protivnici", "suparnici", "konkurenti" ili "takmaci", što reč *rival* i danas znači.

PULEN

Svaki dobar sportski trener ima svoje pulene - mlade igrače, ili druge sportiste, koje je on odgojio i podigao, koji su, dakle, njegovi "vaspitanici", pitomci, pa po tome onda i - miljenici. Tako se, na primer, u našem fudbalu dugo govorilo o Miljanićevim pulenima, a i reporteri, kad prenose neka takmičenja, često u svojim izveštajima znaju reći kako su na teren istrčali puleni toga i toga trenera ili selektora. Zbog toga nam je *pulen* dobro znana reč, o čijem stvarnom značenju nikad i ne razmišljamo. To je razlog što ćete se, sigurno, iznenaditi kad saznate šta ona, u stvari, znači u jeziku iz koga smo je preuzeli. *Pulen* se, naime, u francuskom jeziku, odakle potiče, piše *poulain*, izgovara kao i kod nas, a znači doslovno - "ždrebe"!?

Naravno, ta reč nema kod nas takvo značenje. Niko, npr, ne misli da su Miljanićevi puleni - "Miljanićeva ždrebad". Svi znamo da su to njegovi "vaspitanici", "učenici", "pitomci" ili "miljenici", "ljubimci", ili, kako se nekad govorilo - "Miljanićeve bebe".

Kako je to *pulen* ("ždrebe") u francuskom jeziku postalo "vaspitanik", "pitomac", "ljubimac" i sl.? Verovatno tako što se ta reč prvo upotrebljavala u konjičkom sportu, pa je neki brzonogi ljubimac stvarno bio ždrebe, koje je odgojeno pod rukom kakvog ljubitelja konja. Kasnije je izraz prenesen u druge sportove, pa i u jezik uopšte.

Iz ove priče mogu se naučiti bar dve važne stvari. Prvo, reči se ne upotrebljavaju uvek u svom prvobitnom ili bukvalnom, doslovnom značenju, nego i u prenesenom

smislu. I, drugo, preuzete reči iz drugih jezika često gube vezu sa svojim prvobitnim značenjem i upotrebljavaju se onako kako se ustale u novoj jezičkoj sredini i kako ih ljudi koji govore tim jezikom shvataju. Tako za nas pulen nije "ždrebe", nego "pitomac" ili "miljenik".

FAVORIT

Evo još jedne reči koja je u početku bila vezana za konjske trke, pa se kasnije proširila i na sportska takmičenja uopšte. Preuzeta je iz talijanskog jezika, gde *favorito* znači: "ljubimac", "miljenik" (od latinskog *favor* - "naklonost", "milost").

Ova je reč u nas, pa i drugde po svetu, označavala prvo konja koji najčešće pobeđuje i na koga se ljudi najviše klade. Naravno da je to grlo bilo omiljeno kod publike na hipodromu. Otuda, onda, i naziv *favorit* - "miljenik", "ljubimac". Kasnije se i u drugim granama sporta svaki takmičar ili tim koji ima najviše izgleda na pobedu počeo nazivati *favorit*.

Značenje "ljubimac", "miljenik", koje se podrazumeva, donekle je potisnuto, pa je danas *favorit* onaj učesnik u sportskom nadmetanju (pojedinačnom ili ekipnom) od koga se opravdano očekuje da pobeđi. To se onda naziva "favorizovani igrač" ili "favorizovani tim", koji mogu, iako se smatraju favoritima, i da izgube.

"Naravoučenije" iz prethodne priče odnosi se, naravno, i na ovu reč iz sveta sporta.

VEŽBA

U životu svakog čoveka vežba je veoma važna. Čovek se vežba i uči dok je živ. Vežba se, jer bez vežbe nema hodanja, nema govora; bez vežbe nema učenja, nema dobrih ocena; bez vežbe nema lepog čitanja i pisanja, nema tačnog i brzog računanja, nema golova i het-trikova. Nema bez vežbe čak ni same vežbe - recimo, one divne vežbe koju gimnastičari izvode na spravama ili u parteru.

Ko se sve vežba i šta se sve može vežbati?

Vežbaju se vojnici, đaci, sportisti, umetnici...

Vojnici se vežbaju da bi bili vešti u rukovanju oružjem, da bi mogli bolje čuvati zemlju. Oni vežbaju svoje oko i ruku da bi tačno i vešto gađali.

Ćaci se vežbaju da savladaju školsko gradivo: uvežbava-ju pravopis, matematiku, fiziku, hemiju; vežbaju da bi bili vešti u svemu onome što ih čeka u životu, a u životu najbolje prolaze oni koji su vešti u svome poslu.

Gimnastičari se vežbaju kako bi mogli sigurno i tačno izvoditi razne gimnastičke veštine.

Svi, dakle, koji u životu žele nešto da postignu - vežbaju. Sve veštine na svetu: slikarske, muzičke, cirkuske, plesne, izviđačke, fudbalske, košarkaške i druge, sve te veštine postignute su samo vežbom i vežbanjem: vežbanjem na vežbalištima i u vežbaonicama, s vežbankama ili vežbenicama u rukama. I sama reč *vežba* to nam kazuje. I ona je nastala od prideva *vešt*. Prvo je bila *vešt-ba*, *veštba*, pa vešba i, na kraju - *vežba*.

Veštba je zato postala *vežba*, jer je *veštba* bilo teško izgovarati. Trebalo bi vežbati jezik da se izgovori *veštba*. Učenici viših razreda osnovne škole znaju i da objasne kakve su se sve glasovne promene desile u toj reči. Ipak, to najbolje znaju nastavnici i profesori srpskog jezika. Učenici koji to još ne znaju, ne treba toga da se stide. Sve se može naučiti. Treba samo malo više vežbati gramatiku i pravopis. Doduše, malo se mora i pomučiti, jer svaka vežba zahteva napor. Ali, bez vežbe, bez muke, nema ni - nauke.

REKORD

Najveći domet, vrhunski rezultat u nekoj sportskoj grani, i u životu uopšte, naziva se *rekord*. Tako imamo svetski, evropski, balkanski i naš (nacionalni) rekord u skoku uvis, u trčanju na 100 metara, bacanju kugle, plivanju, dizanju tereta itd.

Međutim, *rekord* nije reč koja je vezana samo za sport. Ona i inače označava "najviše dostignuće" u nekoj oblasti - recimo, u proizvodnji pšenice, mleka ili mesa i sl.

Znamo da se onaj ko postigne ili drži neki rekord naziva *rekorder*. Podseća li vas ta reč na još nešto, nešto poznato, čime se služimo skoro svakog dana? Da, dobro ste se setili. To je *video rekorder*.

Zašto se ta sprava, pomoću koje možemo presnimiti i ponovo gledati omiljeni film na televiziji, ili neku drugu emisiju koja nas zanima, naziva *video*, sasvim je jasno. To je u vezi s latinskim *videre* - "gledati". Uostalom, tome latinskom *videre* sličan je i naš glagol *videti*. Ali po čemu je to *rekorder* i kakve to veze ima s rečju *rekord*?

Ima, i te kako! I to mnogo neposrednije nego rekord u sportu, o čemu je bilo govora na početku ove priče.

Već smo rekli da je *video* u vezi s latinskim *videre* ("videti", "gledati"). Tako je i s rečju *rekord*. Ona potiče od latinskog *rekordari* (izvorno: *recordari*), što je značilo: "pamtiti". A' šta je drugo *video rekorder* nego sprava koja "pamti", odnosno "snima" slike - "ono što se vidi".

To je, dakle, jasno. Ali sada se postavlja pitanje kako je *rekord* dobio značenje koje ima u sportu, i inače u životu: "vrhunski rezultat", "najveće dostignuće". Neki

misle da se to u početku odnosilo na takmičenje u pamćenju, recimo, stihova i sl. Tu je, onda, veza sa značenjem "pamtiti", što rekord izvorno znači, prirodna i jasna. Kasnije je *rekord* počeo da znači: "ono što je vredno da bude zapamćeno". Vrhunski rezultat u sportu, i u drugim oblastima života, bez sumnje, zaslužuje da se pamti. Zato se, eto, i naziva - *rekord*.

FINALE

Iako ovde neće biti kraj, da ne kažem - finale, naših priča o rečima iz sveta sporta, ispričaćemo nešto i o reči *finale*.

Šta je to *finale* i šta su to *finalna takmičenja*, zna, valjda, svako ko se imalo razume u sport. *Finale* je završna borba u nekom takmičenju, susret u kome se odlučuje o pobedniku. Takvi susreti uvek izazivaju izuzetno zanimanje sportske publike. Zato se, recimo, finale velikog teniskog turnira u Vibldonu (za žene i za muškarce) prenosi na radiju i televiziji širom sveta. A kad se igra finale Fudbalskog kupa Jugoslavije ili Evrope, stadion je pun navijača, a TV-gledaoci se ne odvajaju od malih ekrana. I za sportiste velika je stvar i čast igrati u finalu, biti *finalista*.

Reč *finale*, inače, preuzeli smo od Talijana, ali ona potiče još iz latinskog, u kome je *finis* značilo: "granica", "svršetak", "kraj". Tako se onda još pre pojave modernog sporta, završni deo, svršetak umetničkog ili dramskog dela nazivao *finale*. Kasnije se to prenelo i u sport. Tu je ta reč stekla posebnu popularnost i postala poznata širokom krugu ljudi, pa i dece.

Na kraju ove priče treba spomenuti još jednu reč iz sveta sporta, koja takođe ima koren u onom latinskom *finis* ("kraj"), samo što smo je preuzeli "iz druge ruke", iz engleskog jezika. To je reč *finiš* (engleski: *finish*), koja takođe znači: "završetak", "završni deo", "kraj". Ona se ipak razlikuje od reči *finale*, jer u našem jeziku znači uglavnom: "završni deo", završnicu nekog takmičenja (u šta se uključuje četvrt-finale, polufinale, pa, naravno, i

samo finale). *Finiš* označava i završnicu, završni deo jedne, bilo koje, utakmice, trke i sl. Tako se, onda, može reći: "U finišu finala 'Zvezda' je osigurala pobedu" i sl.

Eto kako dve reči istog korena i porekla, koje su nam stigle različitim putem (jedna preko talijanskog, a druga preko engleskog jezika), nađu ipak svoje mesto u jeziku.

TRIJUMF

Trijumf pripada pobednicima, onima, recimo, koji obore neki rekord ili postignu nešto veliko u životu. Oni imaju pravo na pobedničko slavlje i radost, i na sve počasti povodom blistavog uspeha, jednom reči, na - trijumf. A nekad davno, kad je ta reč nastala, na trijumf su imale pravo samo velike vojskovođe pri povratku u Rim nakon pobedonosnih pohoda. U njihovu čast priređivano je veliko slavlje, koje je izgledalo otprilike ovako:

Kroz slavoluk (trijumfalnu kapiju) ulazila je u grad, prema Kaptolu, povorka pobednika, koju je pozdravljao razdragani narod. Vojskovođa, trijumfator, vozio se u svečano ukrašenim kolima, sa upregnutim belim konjima. Nosio je lovorov venac na glavi i žezlo od slonove kosti u ruci. To je bio *trijumfus* (izvorno: *triumphus*) - najveća počast koju je mogao da doživi jedan ratnik.

Kao spomen na vremena kad se na takav način slavila pobjeda, kad se trijumfovalo, ostali su u zemljama koje su nekad bile u sastavu Rimske imperije brojni slavoluci, među kojima su najpoznatiji oni u Rimu, Aosti i Puli. Slični slavoluci u čast pobjede podizani su i u kasnijim vremenima. Najlepši je i najpoznatiji među njima, svakako, *Trijumfalna kapija* (*Arc de Triomphe*) u Parizu, ispod koje se svake godine organizuju vojne parade u čast Dana pobjede ili nacionalnog praznika Francuske, 14. jula.

Treba još reći da su reč *trijumf* stari Latini (Rimljani) preuzeli od Grka, kod kojih je označavala svečanost u čast boga Baha, a ne slavlje u čast pobjede kao kod Rimljana. Danas *trijumf* nije samo slavlje u čast

pobede i pobjednika, nego i "blistava, sjajna pobjeda uopšte". Zato svaki sportista sanja o trijumfu, tj. o velikoj i sjajnoj pobjedi, koja zaslužuje i veliko slavlje.

ŠAMPION

Šampion je isto što i - prvak, pobjednik. Možemo, dakle, reći da je neki tim šampion ili prvak države u fudbalu, rukometu ili košarci, svejedno.

Jezikoslovci, doduše, kažu da je bolje uzeti našu reč, kad je imamo, nego stranu. Ali to nam ipak neće uvek uspjeti. Jer "šampionska igra Crvene zvezde" ne znači ni "igra prvaka", niti "pobjednička", a pogotovo ne - "prvačka igra". To je prosto igra koja odgovara ugledu i majstorstvu šampiona, dakle - "majstorska igra", "igra vrhunskog kvaliteta". Ali to je već druga priča.

Nas ovde zanimaju samo priče o poreklu i izvornim značenjima reči. Vratimo se stoga reči *šampion* i njenoj zanimljivoj povesti.

Iako smo je primili od Francuza, ona je latinskog porekla. Potiče od latinskog *kampio* (izvorno: *campio*) - "borac". Ovo je, opet, postalo od reči *kampus* (latinski: *campus*) - "polje". *Šampion* je, dakle, nekad bio "borac u polju", a danas je - "prvak", "pobjednik".

Od latinskog *kampus* (izvorno: *campus*) nastala je i engleska, zapravo - međunarodna reč *kamp* ili *kemp* (engleski: *camp*) - "logor", "tabor", kao i *kamping* ili *kemping* - "sportsko logorovište na otvorenom".

SLET

Zaista smo se već umorili objašnjavajući reči stranog porekla koje se mogu sresti u svetu sporta. Počev od same reči *sport*, pa zatim *šah*, *talenat*, *olimpijada*, *atletika*, *maraton*, *stadion*, *arena*, *ring*, *runda*, *disk*, *gol*, *het-trik*, *derbi*, *hendikep*, *rival*, *pulen*, *favorit*, *rekord*, *finale*, *trijumf*, *šampion* itd. - sve su one u naš jezik ušle sa strane: iz grčkog, latinskog, talijanskog, engleskog, nemačkog, pa čak i iz mađarskog (kao *lopta*). Među retke naše reči u pravom smislu (i po poreklu i po upotrebi), kakve su, recimo, *koplje*, *kladivo*, *obruč* ili *vežba*, ubraja se i - *slet*.

Slet je donekle staromodna reč, jer označava nešto što se u nas danas u sportskom životu retko događa. To je veliki skup sportista, uglavnom gimnastičara, koji na stadionu ili na nekom sličnom mestu, izvode svoje prekrasne vežbe. *Slet* je uvek smotra snage i veštine i praznik za oči, jer se tu može videti mnoštvo različitih, živopisnih figura i slika ispisanih telima gimnastičara - najlepših mladića i devojaka.

Do Drugog svetskog rata u našim krajevima, pa i u celom slovenskom svetu, postojala je gimnastička organizacija pod imenom "Soko". Osnovana je u Češkoj 1862. godine. Već 1863. osnovan je u Ljubljani "Južni Sokol", a 1874. u Zagrebu "Hrvatski Sokol". Sedamnaest godina docnije osnovano je i kod nas Beogradsko društvo "Soko".

Društva "Soko" organizovala su, pored ostalog, i velike sletove. Prvi svesokolski slet održan je u Ljubljani 1888. godine. Ali najveći i najznačajniji bio je onaj održan

u Pragu 1936, kad je odjednom vežbalo 17 000 gimnastičara. Tom prilikom u svečanoj povorci učestvovalo je čak 60 000 sokola, od kojih su 2 000 bili Jugosloveni!

Organizaciji "Soko" odgovarala je i sama reč *slet*, koja je postala od glagola *sleteti (se)*. I zaista, na te predivne smotre snage i lepote *sletali su se* sa svih slovenskih strana najbolji gimnastičari - sokoli.

Organizacija "Soko" decenijama nije delovala u našim krajevima, sletovi se sve ređe organizuju, ali je reč *slet* ipak ostala u jeziku, svedočeći o našoj prošlosti i čekajući bolja vremena da oživi. Možda će ponovno osnivanje "Sokola" do toga stvarno i dovesti.

SA RAZNIH STRANA

KAUBOJ

Reč *kauboj* stigla nam je iz daleke Amerike zajedno s vesternom - filmovima s Divljeg zapada,

Kauboj je pustolov, litalica. On je dobar jahač. Na konju, u sedlu, može da provede dane i noći, Odlično barata oružjem, posebno čuvenim pištoljem zvanim "kolt", Seleći se stalno iz mesta u mesto, sa svojim velikim šešikom širokog oboda, koji ga štiti od kiše i sunca, on stalno isteruje neku svoju pravdu, ili je sam u sukobu sa zakonom. Sve ga to u očima gledalaca čini velikim junakom, toliko velikim da mu se oprašta čak i kad pobije na desetine jadnih Indijanaca.

Tako je to na filmu. U životu, međutim, u stvarnosti, kauboj je nešto drugo. To nije romantični junak, nego obični gonič stoke, govedar, koji, jašući na konju, čuva golema stada krava i volova. Stalno u pokretu, u preriji, pod otvorenim nebom, često šiban vetrovima i olujama, ili pritisnut letnjom žegom, on mukotrpno zarađuje hleb svoj nasušni.

Da je kauboj tek jedan "govedar" ili "kravar", govori nam i sama ta reč. U engleskom jeziku, naime, *kau* (izvorno: *cow*) znači: "krava", a *boj* (*boy*) - "dečak", "momak". Sastavljeno zajedno: *kauboj* (*cowboy*) znači: "momak koji čuva krave", dakle - "kravar".

Ono što je u Severnoj Americi, na Divljem zapadu, kauboj, to je u Južnoj Americi, posebno u Argentini, *gaučo* (španski: *gaucho*).

I gaučo, kao i kauboj, jaše na konju, živi nestalnim životom litalice, čuvajući stada goveda ili konja u

pampama - prostranim južnoameričkim ravnicama punim sočne hrane.

Malo je poznato da smo i mi u staro, tursko vreme imali svoje "kauboje". Naš kauboj zvao se *dželepčija* ili *dželebdžija*.

Dželebdžije su bili momci koji su terali i čuvali *dželepe*, tj. "stada stoke", drukčije rečeno - goniči stoke. Tako su se zvali ne samo goniči nego i trgovci stokom. O dželebdžijama, međutim, nisu se ispredale priče, pa su oni odavno zaboravljeni. Retko se kod nas govori i o gaučima ili "gaučosima". Ostala je samo legenda o kaubojima, koja i danas živi u dečijoj igri "Kauboja i Indijanaca" i u čuvenim vestern-filmovima, kakvi su "Poštanska kočija", "Tačno u podne" ili "Obračun kod OK Koral".

INDIJANAC

Prastanovnike Amerike - s kojima su, kao što je poznato, Evropljani došli u dodir tek potkraj 15. stoleća - nazivamo Indijancima, mada oni sa zemljom Indijom, od čijeg je imena reč *Indijanac* izvedena, nemaju nikakve veze, niti su je ikad imali. Tako su ih, u stvari, nazvali Evropljani, i to zahvaljujući otkriću da je Zemlja okrugla!?

Zaista je čudno da jedan narod, ili tačnije: velika i raznovrsna skupina plemena jedne rase, dobije ime zahvaljujući jednom naučnom saznanju, odnosno nesporazumu koji se na tom saznanju zasniva. Pa ipak, bilo je upravo tako.

U srednjem veku, naročito u 15. stoleću, usled naglog razvoja zanatstva, manufakture ("rukotvorstva") i trgovine, poraslo je u Evropi, posebno u Sredozemlju (u Španiji, Portugaliji i Italiji) interesovanje za daleke, bogate zemlje - Kinu i Indiju. Već tada znalo se da je Zemlja okrugla, pa se pretpostavljalo da je moguće, putujući na zapad, morskim putem oko sveta stići u Indiju. Tada još Sueskog kanala nije bilo, pa nije bilo ni direktnog puta u tu daleku istočnu zemlju.

Putujući na zapad sa svojim brodovima, Kristofor Kolumbo stigao je 12. oktobra 1492. godine do obala Amerike, ali nije ni slutio da je, stupivši na tlo bahamskog ostrva Gvanahani (kasnije nazvanog San Salvador), otkrio novi kontinent. Mislio je, u stvari, da je stigao u Indiju, pa je tamošnje stanovnike, s kojima se kasnije sreo, nazvao Indijancima. S tim uverenjem Kolumbo je i umro, iako je još tri puta putovao u Novi svet (1493, 1498. i 1502).

Njegovu zabludu uočio je ubrzo drugi veliki istraživač, Amerigo Vespuči, po kome je novootkriveni kontinent i dobio ime Amerika, ali naziv za prastanovnike toga kontinenta ostao je i dalje, sve do današnjeg dana - Indijanci.

TINEJDŽER

Oni koji nisu ni deca ni odrasli, koji u život stupaju bučno, đuskajući po diskaćima uz zaglušujuću muziku i koka-kolu, koji vole kaubojske filmove, čitaju krimice i stripove i obožavaju buku malih brzih motora, oponašajući tako američki način života, nazivaju se obično - tinejdžerima.

Kao i način tinejdžerskog ponašanja, tako je i sama reč *tinejdžer* uvezena sa strane, iz Amerike ili Engleske, svejedno. U svakom slučaju, ta je reč preuzeta iz engleskog jezika.

Ko je ikad učio engleski, makar samo nekoliko prvih lekcija, zna da *ejdž* (engleski: *age*) znači "dob", "godine života".

Takođe će znati da svi brojevi od 13 do 19 sadrže reč *tin* (*teen*), što je postalo od *ten* (*ten*) - deset: *thirteen* – trinaest, *fourteen* - četrnaest, *fifteen* - petnaest, *sixteen* - šesnaest, *seventeen* - sedamnaest, *eighteen* - osamnaest i *nineteen* - devetnaest. Prema tome, tinejdžeri su, po engleskim nazivima za godine, oni koji imaju do 13 do 19 godina, dakle oni u "najluđim" ili "magarećim" godinama.

VIKEND

Iz engleskog jezika stigla nam je u novije vreme i reč *vikend*. Ne nakratko - "na vikend", nego zastalno: nastanila se, ugnezdila, namnožila, stvorila porodicu i s njom zajedno ušla pravo u naš život i u rečnike našeg jezika.

Tako naš čovek iz grada subotom i nedeljom ne ide više na jednodnevni ili dvodnevni izlet, nego na vikend. On na železničkoj ili autobuskoj stanici uzima vikend-kartu. Ako ima novaca, gradi vikendicu, u njoj vikenduje, pa čak provodi i čitav godišnji odmor - letuje.

Šta, zapravo, znači reč *vikend*? Je li taj uljez zaista potreban našem jeziku?

U engleskom jeziku *vikend* ima svoje mesto i svoj smisao. Ta je reč složena od *vik* (izvorno: *week*) i *end* (*end*). Šta je to *end* nije teško pogoditi. Jedino onaj ko nije gledao nijedan engleski ili američki film - u bioskopu ili na televiziji - ne zna šta u engleskom jeziku znači reč *end*. Na kraju svakog takvog filma piše: *The end*, dakle: "kraj", "konac", "svršetak". Da je *vik* (*week*) - "nedelja", "sedmica", znaju samo oni koji uče engleski. Prema tome, *vikend* (*week-end*) doslovno znači: "kraj sedmice". Uostalom, da bi se znalo šta znači reč *vikend*, nije potrebno gledati engleske i američke filmove, niti učiti engleski jezik. Dovoljno je zaviriti u rečnik stranih reči, ili čak u noviji rečnik našeg jezika, pa će se videti da ta reč znači još i: "sedmični, nedeljni odmor", pa i "izlet koji se obično pravi subotom i nedeljom". Neki su to shvatili bukvalno, pa svaki izlet nazivaju vikendom. A na vikend

se ne može ići ponedjeljkom ili sredom, jer je tada početak ili sredina, a ne kraj sedmice.

Bez reči *vikend* mogli bismo živeti. U subotu i nedelju svakako imamo "nedeljni odmor" i mogli bismo ići na "nedeljni izlet" (u prirodu i sl.). Umesto "vikend-karata" mogli bismo kupovati "povratne karte" (koje se, uostalom, ne izdaju samo za putovanja u subotu i nedelju, nego i za praznike i službena putovanja). Ne bi se moralo ni "vikendovati", kad se može lepo "provoditi nedeljni odmor" (negde na selu ili drugde). "Vikendice" ili "vikend-kuće" uglavnom i nisu ono što bi trebalo da znače: kuće u kojima se provodi nedeljni odmor, tj. vikend. To su najčešće mali letnjikovci, letnje ili izletničke kuće, kuće za odmor i sl.

Bez reči *vikend* mogli bismo, dakle, živeti. Ali ona je ipak tu: svakodnevno je upotrebljavamo i teško da ćemo je ikad uspeti odstraniti iz našeg jezika. Pa kad je već tako, treba barem da znamo šta ta reč izvorno znači i odakle nam je stigla.

HOBİ

Svako od nas ima neki svoj hobi - neku strast, zanimanje kojim se bavi u slobodno vreme. Jedni, recimo, skupljaju poštanske marke (to su filatelisti), drugi kutije šibica, treći salvete, četvrti značke itd. Hobi je, dakle, zanimanje kojim se ljudi bave iz čistog zadovoljstva, bez ikakve lične koristi. To je razonoda u dokolici koja je jednako draga i deci i odraslima.

Verovatno će sve one koji imaju neki hobi zanimati kako je nastala i odakle potiče ta reč. Pa, evo, da objasnimo.

Reč *hobi* preuzeli smo iz engleskog jezika, gde se piše *hobby*, a izgovara kao i kod nas - *hobi*. To je, u stvari, deminutiv (imenica koja znači nešto maleno, umanjeno) od imena *Hobin*. Tako su, naime, u Engleskoj obično zvali oračeg konja (pored *Dobbin* i *Robin*). Da sad ne bismo zalazili u detaljnija razjašnjenja (kako je nastalo ime *Hobin* itd.), reći ćemo samo to da je *Hobby* na engleskom značilo: "mali Hobin", ili, u prenesenom smislu (*hobby*) - "mali konj", "konjić" (uopšte).

Jahanje "konjića", tj. drvenih štapova sa izrezbarenom konjskom glavom, bila je omiljena zabava malih Engleza, kao, uostalom, i sve druge dece na svetu. Tu dečju igračku zvali su u Engleskoj "*hobby horse*" ("hobi-konj"). Pošto igračke, kao što znamo, ne služe nekoj "pravoj" svrsi, nego samo za zabavu u slobodnom vremenu, iz toga se razvila reč *hobby* - ili, prema našem, *hobi* - sa opštim značenjem: "najmilija zabava", "zanimanje iz ljubavi", "pasija", "strast". Zanimanja dece (i ljudi) u slobodnom vremenu menjala su se, ali je reč

hobi (engl. *hobby*), koja je prvo bila vezana za jahanje "konjića", ostala.

Sve ovo pokazuje kako su čudni putevi kojima su se kroz vreme i prostore neke reči probijale do nas i naših dana. U svakom slučaju, vredno je o tome ponešto znati. Možda će posle objašnjenja u ovoj priči neko od vas steći novi hobi: da traga za poreklom pojedinih reči u našem jeziku. To je divno i uzbudljivo zanimanje. Samo, ono zahteva mnogo slobodnog vremena. I mnogo znanja, naravno.

SUPER

Super je jedna od najčešćih reči u govoru đaka. I govoru dece i mladih uopšte. Tako na razna pitanja često dobijamo isti odgovor:

- Kako ste se proveli na letovanju?
- Super!
- Kako je bilo na žurki?
- Super!
- Kakav vam je novi profa?
- Super!

I kad se čuje da, recimo, sutra neće biti nastave, svi u horu zaviču:

- Super!

Iako se kod nas tako često upotrebljava, reč *super* nije našeg porekla. Ona potiče iz latinskog jezika, ali je, naravno, nismo primili od starih Latina, nego preko drugih, savremenih naroda i jezika,

Super u latinskom znači: "gore", "odozgo", "nad", "iznad", "povrh", "više", a u složenim rečima još i "najviši", "vrhunski", "koji je iznad nečega". Otuda, onda, i u našem običnom govoru ta reč označava nešto "nad" - neko vrhunsko uživanje ili zadovoljstvo, vrhunski doživljaj i sl. Stoga se *super* u datim primerima može zameniti i izrazima: "sjajno", "odlično", "veličanstveno".

U vezi s rečju *super* blizak nam je i izraz *supermen* (engl. *super+man* - "čovjek"), sa značenjem: "čovjek natprirodnih sposobnosti", tačnije "više nego čovek", "natčovjek". Supermen je često, kao što znamo, glavni junak u raznim stripovima.

Reč *super* prepoznajemo i u izrazu *supermarket* (engl. *super* i *market* - trgovina) - "velika trgovina" (obično sa samoposluživaljem), pa i u pridevu *supersoničan* ("nadzvučan") u izrazu *supersonični avion* ("nadzvučni avion", "avion koji leti brže od zvuka").

Reč *super* javlja se i u nastavi, na časovima raznih predmeta. Tako u hemiji učimo o *superoksidima*, a u gramatici o *superlativu* (drugom, ili, po nekima, trećem stepenu poređenja prideva).

A to još nisu sve reči u čijem se sastavu nalazi *super*. Pa kad ih već toliko ima i kad ih tako često upotrebljavamo, red je da znamo odakle potiču i šta izvorno znače. Sad smo, eto, i to saznali. Baš - super!

SNOB

Za čoveka koji se slepo povodi za modom, koji spoljnim izgledom i oponašanjem "viših slojeva" pokušava da se pokaže vrednijim nego što, u stvari, jeste, kaže se obično da je - snob.

Snob ceni samo ono što je tuđe, strano, a svoje, domaće, prezire, misleći da će se time izdići iznad sredine u kojoj živi. Snob je i veliki "poklonik" umetnosti, iako se u nju uopšte ne razume; on kupuje knjige "na metar" i drži ih u vitrinama u dnevnoj sobi da ih svi vide, a nijednu od njih nikada i ne otvori. Snob je čovek odskora - skorojević, onaj koji se naglo obogatio pa misli da se na isti način, preko noći, može steći i obrazovanje i bogatstvo duha. To je, kako je davno napisao Jovan Sterija Popović, "pokondirena tikva", tj. prost čovek ("tikva") koji bi nazor da bude gospodin ("kondir"). On je uz to i jako uobražen, jer uobraženošću nastoji da sakrije svoje mane.

Šta je sve snob i kako ga u životu prepoznati, moglo bi se pričati još dugo, uz primere iz lepe književnosti - od Molijera do našeg Sterije i dalje. Ali ovo nije mesto za takve priče. Nas ovde zanima sama reč *snob*, pa ćemo reći nešto o tome kako je nastala i koje joj je bilo izvorno značenje.

Reč *snob* preuzeli smo iz engleskog jezika, mada ona sama nije engleskog porekla. Pretpostavlja se da potiče od skraćenog latinskog izraza *s.nob*, tj. *sine nobilitate* (doslovno: "bez plemstva"). Njena istorija ipak je nešto duža i zamršenija.

U srednjem veku na koledžima (srednjim ili višim školama) u Engleskoj učili su samo sinovi plemića.

Pripadnicima nižih slojeva pristup je bio zabranjen. Oni su mogli biti samo sluge, koje su pojedinačno zvali *snab*. (*Snab* je, inače, škotska reč i značila je "momak", "sluga".) Na samom početku sedamnaestog stoleća oblik *snab* izmenjen je u *snob*, verovatno pod uticajem već pomenute latinske skraćenice. Ta promena desila se ovako:

Godine 1600. odlučeno je da se na čuveni Univerzitet u Kembridžu mogu upisivati i studenti koji nisu "plemenitog porekla". Prilikom upisa njih su označavali skraćenicom *s. nob.* (*sine nobilitate* - "bez plemstva"). U brzom izgovoru to se stopilo u jednu reč: *snob*. To *snob* odmah je povezano s rečju *snab*, jer su obe označavale ljude istog društvenog porekla. Nekadašnji *snab* dobio je pravo da studira, ali pod oznakom *s.nob.* Ubrzo se umesto *snab* počelo govoriti samo *snob*.

Razume se da je ta oznaka među studentima plemićima imala pogrdno značenje, utoliko više što su se oni koje su zvali *snobovima* trudili da slepim oponašanjem i spoljašnjim izgledom (u odevanju i vladanju) sakriju svoje građansko poreklo. Tako se razvilo i današnje pogrdno značenje reči *snob*, o kome je bilo govora na početku.

KURIR

Kurir je obična, svakodnevna, ali i veoma poznata reč. Dospela nam je iz francuskog jezika i ušla ne samo u naše rečnike nego i u našu istoriju.

U mirno doba kuriri u preduzećima ili ustanovama prenose službenu poštu, raznose pozive i sl. Važnu državnu poštu prenose posebni, diplomatski kuriri. Vojni kuriri prenose poruke između vojnih jedinica: četa, bataljona i brigada. Zato postoje četni, bataljonski i brigadni kuriri. U ratu, kad otkažu sve druge veze: telefoni i radio-stanice, kuriri prenose poruke i naređenja. Njihov zadatak je uvek opasan i težak. Poruka mora da stigne brzo, jer od nje često zavisi ishod bitke, pa i sudbina jedinice i životi drugova, saboraca. Zato kurir, prenoseći vesti i naređenja, mora da žuri, da trči. I upravo po tome što trči, kurir se i naziva - *kurir*. Ko je učio francuski, zna da u tom jeziku *kurir* (izvorno: *courir*) znači: "trčati". *Kurir* je, dakle, "onaj koji trči".

Najpoznatiji kurir (da ne kažemo - "trkač") bio je Grk Fidipid, koji je, kao što već znamo, 490. godine pre naše ere pretrčao četrdeset dva kilometra da bi Atinjanima preneo radosnu vest o grčkoj pobedi nad mnogo brojnijim persijskim osvajačima na čuvenom Maratonskom polju.

Po tome što prenose vesti - radosne ili tužne, važne ili manje značajne - kuriri se nazivaju još i - *vesnici*. Fidipid je takođe bio vesnik, jer je doneo vest o pobedi svoje vojske. Kurir se može nazvati i *glasnik* ili *glasonoša*, po tome što nosi i prenosi glasove. Umesto *kurir*, možemo, dakle, upotrebljavati naše reči: *vesnik*, *glasnik* ili *glasonoša*. Pa ipak, reč *kurir* zadržala se u

našem jeziku. Ne samo zato što je postala slavna (po hrabrim ratnim kuririma) nego i zato što je dobila nešto drukčije značenje nego što ga imaju naše reči kojima bismo je mogli zameniti, mada je ona sama izgubila svoje prvobitno značenje ("trkač"). Jer, danas kuriri više ne trče, pogotovo ne u mirno doba. Oni svoj posao obavljaju vozeći se biciklom, motociklom ili čak automobilom. I u vojsci se sve više poruke prenose radio-vezom ili telefonom.

U nas su u prošlosti bili poznati kuriri, po turski zvani *ulaci* ili *tatari*. Oni su, jašući na brzim konjima, prenosili poruke, pa i značajne državne dokumente, čak do dalekog Carigrada.

Kuriri ("trkači") u mnogim su zemljama služili i kao poštari. Jasno je onda zašto Španci poštu nazivaju *koreo* (španski: *correo*), što doslovno znači - "trka".

Pošto je *kurir* "trkač" ili "onaj koji trči", naši stari pisci zamenjivali su tu stranu reč našim izrazima: "brzotečač", "brzotečac", "skoroteča" i "teklič" (dakle: "onaj koji "teče", tj. "trči"). Nijedna od ovih reči nije se održala, a *kurir*, eto, i dalje živi u našem jeziku.

KAPRIC

Ko god zna priču o dva tvrdoglava jarca, ona dva jarca što su se srela na uskom brvnu iznad dubokog potoka, pa nijedan nije hteo da popusti, da se vrati i drugoga propusti da prođe; ko, dakle, zna tu priču, shvatiće lako šta je to *kapric*. Jer, ta dva jarca bila su kapriciozna, tj. tvrdoglava, jogunasta, svojejlava stvorenja. Kapricirali su se, zainatili, da jedan drugome ne popuste - ni za nokat. A kako se i ne bi kapricirali, kad je i sama reč *kapric* od njih potekla, tačnije: od njihovog latinskog imena *kaper* (izvorno: *caper*). *Kapric* bi, onda, bio, u bukvalnom prevodu - "jarčevitost". A, u stvari, to je: "tvrdoglavost", "jogunstvo", "svojejlavost", "glupa upornost", "hir", "inat".

Da se *kapric*, tj. "svojejlavost", "jogunstvo", "hir", ne isplati, vidi se po završetku priče o tvrdoglavim jarcima: sudarili su se rogovima i zajedno pali u vodu. Ima tako i učenika koji su jogunasti, teraju *kapric* ili *hir*, pa neće da uče. I oni na kraju padnu, ne u potok, nego na godinu, tj. moraju ponavljati razred. Ali to je već druga priča. Nas ovde zanima *kapric* samo kao reč.

Pored *kapric* govori se u nas još i *kapris*. Tako bi, zapravo, i trebalo izgovarati tu reč, jer smo je, preko Nemaca, dobili od Francuza, a oni izgovaraju *kapris*, a ne *kapric*. Što se ipak govori *kapric*, nije stvar nekog kapriciranja, hira. Upotrebljavamo reči *kapriciozan*, *kapricioznost* i *kapricirati se* (sve sa *c*), pa otuda, razume se i *kapric* (sa *c*, a ne *s*). Ipak, ni u tome ne treba biti kapriciozan. Neka se govori i jedno i drugo: i *kapric* i

kapris, mada se i jedno i drugo može zameniti našim rečima, kojih, kako smo videli, ima dosta.

Ima, međutim, još jedan izraz koji je takođe nastao od reči *kaper (caper)* - "jarac", ali se ne može zameniti nijednom našom reči. To je *kapričo*. Taj su izraz stvorili Talijani i on u celom svetu, pa i kod nas, znači instrumentalno muzičko delo "s lakim neočekivanim obrtima i vedrim karakterom".

Tako smo, eto, od tvrdoglavog jarca, tj. od njegovog latinskog imena *kaper (caper)*, osim *kaprica* ili *kaprisa*, dobili i nešto korisno i lepo: vedri muzički sastav - *kapričo*.

KAVALJER

Za čoveka koji je plemenit, uslužan, otmen, ugladen i darežljiv, čoveka koji štiti slabije, a naročito žene, kaže se da je - *kavaljer*. A sama ta reč, kad se doslovno prevede sa francuskog ili talijanskog jezika, odakle smo je primili, direktno ili preko nemačkog, ne znači ni "plemenit", ni "uslužan", ni "susretljiv", ni "otmen", "ugladen" ili "darežljiv". *Kavaljer* znači, ma kako nam to izgledalo čudno - "konjanik", "jahač".

Ovako lepe osobine, kao što su susretljivost, otmenost ili darežljivost, kavaljeri ("konjanici") stekli su odavno, još u srednjem veku. Konjanici su tada bili uglavnom vitezovi, plemići, a oni su gajili i cenili plemenite, viteške osobine, kao što su hrabrost i vernost. Ukazivali su posebnu pažnju ženama (naravno, iz svoga staleža), štitili udovice i siročad itd. Ko je čitao roman "Ajvanho", sigurno zna šta je to *kavaljer*. Jer, Ajvanho je bio pravi vitez - kavaljer: hrabar, pošten, plemenit, stalno tamo gde se bori protiv nasilja i nepravde. A nasilja je uvek bilo, pa i tada, jer svi vitezovi nisu bili dobri i plemeniti, pogotovo ne prema seljacima, kmetovima. Na sreću, reč *kavaljer* sačuvala je u sebi ono što je kod vitezova bilo najbolje, ono što su negovali pravi kavaljeri. Zato reč *kavaljer* živi i danas.

Današnji kavaljeri ne jašu više na konjima, mada i konjanici mogu biti kavaljeri. Oni se voze automobilima ili čak idu pešice. Jer kavaljer ne mora imati dosta novaca i biti preterano darežljiv. Dovoljno je, recimo, da u trolejbusu ili tramvaju ponudi mesto starijoj osobi, ili svojoj drugarici, da se lepo ponaša, da štiti slabije.

U nas je svojevremeno uveden lep običaj da se svake godine proglašava najhumaniji, najplemenitiji vozač. To je jedne godine bio Aleksandar Milovanović, stolar iz Žarkova, koji se, spasavajući tuđi život, i sam na putu izložio smrtnoj opasnosti. Novinari su ga proglasili za najvećeg "kavaljera na drumu".

Tako se, eto, i u naše vreme može postati kavaljer, tj. vitez, vitez - pristojnosti, plemenitosti i čovekoljublja.

KOSMODROM

Ima mnogo novih reči, reči nastalih u naše vreme, koje su "izmislili" naši savremenici. Ali retke su one za koje se može tačno utvrditi kad su nastale, i to sasvim tačno - u godinu, u mesec, u dan. Takva je reč *kosmodrom*. Zna se ne samo datum nego čak i čas kad je ta reč prvi put javno upotrebljena, kad je "rođena". Ona, dakle, ima svoj rođendan.

Bilo je to 12. aprila 1961. godine. Svetom se kao munja pronela vest da je s jednog kosmodroma u tadašnjem Sovjetskom Savezu u kosmos, vasionu - zapravo, u orbitu, kružnu putanju oko Zemlje - lansiran, izbačen, veštački satelit, po ruski: *sputnjik*, s ljudskom posadom, kosmonautom Jurijem Gagarinom. Tada se prvi put čovek vinuo u svemirska prostranstva izvan Zemljine atmosfere i prvi put se u svetu čulo za *kosmodrom*.

Reč *kosmodrom* nije zanimljiva samo zato što ima svoj rođendan već i po tome kako je nastala. Pre nje postojala je reč *aerodrom*, a mnogo pre aerodroma - *hipodrom*.

Kakve veze imaju *kosmodrom*, *aerodrom* i *hipodrom*!

Iako su nastale u različito, čak i u veoma udaljeno vreme, iako imaju i različita značenja, te su tri reči u nečemu srodne. Zajednički im je drugi deo: *drom*, koji potiče od grčkog *dromos* - "put". U našem jeziku od *dromos*, kraće *drom*, postala je naša reč *drum*, što znači - "put" (dakle, isto što i *dromos*, *drom*). *Hipodrom* je: "put (ili staza) za konje (*hipos* je grčki: "konj"). To je, u stvari, "konjsko trkalište". *Aerodrom* je, opet, uzletišta za

aeroplane, avione. I tu ima nekakav *drom* - "put" ili "staza". To je pista za sletanje i uzletanje aviona. U reči *kosmodrom*, međutim, ono *drom* ne označava nikakav put ili stazu. *Kosmodrom* je samo mesto odakle se pomoću snažnih raketa vasijski brodovi šalju u kosmos - na put oko Zemlje, na Mesec, Veneru ili Mars. To je, dakle, uzletišta za kosmičke letelice. Reč *kosmodrom* ipak sadrži u sebi ono *drom*, jer je načinjena prema reči *aerodrom*, gde *drom*, kako smo videli, ima veze sa značenjem "put" ili "staza". Ali to nije ni važno. Važno je da je grčka reč *drom* u reči *aerodrom* dobila novi smisao: "uzletišta". Po tome ona ima smisla i u sastavu reči *kosmodrom*, Jer, i to je "uzletišta", samo za vasijske letelice.

Prema reči *aerodrom* stvorena je u poslednje vreme još jedna reč: *raketodrom* - "uzletišta za rakete". Ona znači isto što i kosmodrom, čak je i "tačnija" od nje, ali je, verovatno, neće potpuno zameniti, jer je *kosmodrom* ušao u mnoge jezike na svetu i tako postao internacionalna reč. Osim toga, *raketodrom* nije samo mesto za lansiranje vasijskih raketa, nego i raketa uopšte.

U naše vreme, vreme kosmičkih letova, stvorene su još neke reči u vezi s kosmičkim istraživanjima. To su *kosmoplov* ili *kosmički brod* - "letelica koja plovi u kosmos", zatim *kosmonaut* - "kosmički, vasijski letač" ili, tačnije: "onaj koji plovi u kosmos", jer *naut*, što je pozajmljeno iz latinskog jezika, znači: "onaj koji plovi", "mornar". I, na kraju, tu je *lunonaut* ili *lunaut* - "kosmički letač koji plovi na Lunu (Mesec)" i *lunohod* - "vozilo za kretanje po površini Meseca".

ROBOT

I *robot* je jedna od reči za koje se tamno zna kad su nastale. Zna se i ko ju je stvorio. Ta reč načinjena je prema češkom *robota* (naše: *rabota*), što znači: "rad" ili "ropski rad" (prema starom slovenskom: *rab* - "rob").

Reč *robot* prvi je upotrebio poznati češki pisac Karel Čapek (1890 -1938) u jednoj svojoj drami, 1921. godine. Čapek je *robotom* nazvao veštačkog čoveka, u stvari, automat koji obavlja neke poslove kao čovek, ali bez razmišljanja - mehanički.

Naziv *robot* preneo se kasnije i na računске mašine, koje za veoma kratko vreme mogu da obave složene računске radnje. Danas se umesto *robot* govori *računar* ili *kompjuter*, a neki kažu i "elektronski mozak". I pored toga, reč *robot* je ostala u jeziku. Još se može čuti kako se kaže: "On radi kao robot", tj. bez razmišljanja i pogovora, ropski.

Prema *robot* načinjena je i reč *robotika* - "nauka o robotima". Na kraju treba reći da je i *robot*, kao i *kosmodrom*, ušao ne samo u naš nego i u engleski i druge svetske jezike. To je, uz ruske reči *sputnjik* - "stelit" i *leonovati* - "lebdeti u vasioni" (po ruskom kosmonautu Leonovu), još jedan doprinos slovenskih naroda svetskoj kulturi.

IDIOT

Jeste li znali da je u staroj Grčkoj, kolenici evropske, pa i svetske nauke i kulture, bilo mnoštvo idiota. Na ulicama drevne Atine mogli su se sresti na svakom koraku: sve, tako reći, idiot do idiota!

Nije nikakva šala, stvarno je bilo tako. U to vreme u Grčkoj *idiot* (ili *idiotes*, kako su govorili stari Grci) bio je svaki običan, inokosni (samostalan, privatni) građanin koji se nije bavio državnim ili javnim poslovima. A takvih, razume se, nije bilo malo. Bilo ih je čak i mnogo više nego onih koji nisu bili "idioti".

Pošto su se oni koji se nisu bavili javnim poslovima, koji nisu držali neku kancelariju i sl., smatrali neobrazovanim, nestručnim i nesposobnim, reč *idiot* dobila je značenje: "nestručnjak", "nesposoban čovek", "neznalica", "nesposobnjaković". Odatle se onda lako razvilo i današnje značenje te reči: "blesan", "blesavac", "budala", "budalina", "tupan", "tupoglavac", "glupan" i sl. Čak i više od toga, idiot je "glupan nad glupanima", "glupačina".

U medicini *idiot* je duševno oboleo čovek, "slaboumnik". Zato je velika uvreda kad se nekome kaže: "Idiote jedan!"

Priča o reči *idiot* ima i jednu pouku. Ona potvrđuje kako se sve u životu s vremenom menja, pa tako i reči. Ni *idiot* u tom pogledu nije izuzetak. Samo što su promene ovde išle u negativnom smeru, pa je ta reč dobijala sve pogrđnije značenje. U običnom govoru kod nas, kako smo videli, ona je danas jako uvredljiva.

EHO

Znamo da je eho "odbijeni glas ili zvuk, odjek, jeka". A znamo li i odakle nam dolazi ta reč i kakvo joj je bilo prvobitno značenje?

U staroj grčkoj mitologiji Eho je bila jedna gorska nimfa (oreada), koja je, zato što se zamerila bogovima, pretvorena u stenu i osuđena na večito ćutanje. Jedino je mogla da ponavlja tuđe reči. To je brbljivoj Eho veoma teško palo, ali je morala da se pokorava volji bogova. Postala je oličenje odjeka i drugo ime za tu pojavu.

Postoji nekoliko legendi o sudbini nesretne Eho. Najstarija je i najrasprostranjenija ona po kojoj ju je kaznila ljubomorna boginja Hera zbog prikrivanja Zevsovih neverstava. Legende dalje govore i o velikoj, a neuzvraćenoj ljubavi nimfe Eho prema lepom Narcisu, zbog čega se, ojađena, povukla u jednu pećinu i tu venula sve dok od nje nije ostao samo glas. Zbog toga se, kažu, odjek, ili eho, i danas može jasno čuti po pećinama, među stenama, po planinskim klancima.

U današnjim školama eho se proučava kao prirodna akustička pojava odbijanja zvuka (odjek, jeka).

Zabeleženo je da se najduži eho (odjek) na svetu čuje kod Adersbaha, među stenama od kojih se odbijaju i jasno razaznaju glasne poruke do sedamnaest, pa čak i dvadeset slogova. U Vila Semonota kraj Milana jedan glas odjekne čak pedeset puta! U Škotskoj, opet, na jednom mestu može se čuti eho melodije i do deset tonova.

Ipak, od svih tih slučajeva odjeka (eha) u prirodi najzanimljiviji je onaj u Engleskoj, gde odjekuju samo

ženski glasovi, dok se muški gube u nepovrat. Kao da se time legendarna Eho sveti celom muškom rodu zbog neuzvrćene ljubavi prema Narcisu.

GLUMAC

Glumac je, glumac je - glumac!

Ova duhovita igra rečima, koja se, reklo bi se, vrti ukруг i ne kazuje ništa, govori ipak mnogo: govori da je glumac samo glumac i ništa više, ali i to da nema potrebe da se uopšte objašnjava šta je glumac, jer se to zna, to je i samo po sebi jasno.

A da li je baš tako? Sigurno da nije. O toj reči može se još mnogo šta reći.

Glumac i *gluma* ubrajaju se među najstarije reči u našem jeziku. One su zajedničke mnogim srodnim jezicima, i ne samo slovenskim. U ovom ili onom obliku, i s izvesnim razlikama u značenju, nalaze se u ruskom, poljskom, češkom, bugarskom, slovenačkom, zatim rumunskom, albanskom i grčkom, pa čak i u dalekim baltičkim i nordijskim jezicima.

Prastari koren tih reči značio je: "vikati". Po tome bi, onda, *glumac* bio "onaj koji viče", a *gluma* - "vikanje", "vika". Kasnije je *gluma* postala isto što i "šala", "veselje", "igra", a *glumac* - "šaljivdžija", ili, kako piše u jednom starom rečniku: "čovjek koji (po svojem zanatu) govori i radi što smiješno pred svijetom, s namjerom da se svijet smije". *Glumac* je, dakle, tada bio "komedijaš", "lakrdijaš" i sl.

Da bi nasmejali svet, lakrdijaši su se kreveljili i derali, pa su zato i nazvani *glumci*, što je, kako smo videli, postalo od korena koji je značio: "vikati".

U 14. stoleću u Dubrovniku *glumci* su zabavljali i uveseljavali narod i sviranjem. Govorilo se: "Sviri, *glumče* veseljače!" Tu je, eto, *glumac*, bio isto što i

"svirač, osoba koja svira na piru" (tj. na zabavi, proslavi). Ipak, osnovno značenje te reči bilo je - "komedijaš".

Da je *glumac* nekad zaista bio isto što i "komedijaš", "zabavljač", svedoče i naši narodni običaji. Prilikom udaje ili ženidbe, na svadbama, uz kuma i starog svata, posebnu je ulogu imao još jedan učesnik svadbenog slavlja, koga su po našim srbijanskim varošima zvali - *glumac* (ili, po turski - *čajuš*). Njegova je dužnost bila, kako stoji u rečniku našeg književnog i narodnog jezika, da "poziva u svatove, ide pred svatovima i čini razne šale". "Glumac mora da je u smešnom odelu" - ističe se u pomenutom rečniku, što znači da već samom svojom pojavom treba da izaziva smeh i dobro raspoloženje kod svatova. Tek kasnije, pre nekih 150-200 godina, glumac će postati uvaženi umetnik, koji igra u pozorišnom komadu, a zatim i na filmu i televiziji, i to ne samo komične nego i tragične dramske uloge.

DOKTOR

Doktor nije bio oduvek ono što je danas - lekar ili stručnjak sa najvišim zvanjem u nauci. U starom Rimu *doktor* (latinski: *doctor*) bio je "učitelj". Ta reč, naime, nastala je od latinskog *docere* - "učiti", "poučavati", "obučavati", pa je onda razumljivo što je i *doktor* značilo - "učitelj" ili "onaj koji poučava".

U srednjem veku, na visokim školama, univerzitetima, *doktor* je "unapređen" u najviše zvanje u nauci, što ta reč i danas znači. *Doktor* je, dakle, povezano s latinskim *doktus* (izvorno: *doctus*), što znači "učen", "obrazovan", "školovan". Na latinskom se, uostalom, "učen čovek" i kaže: "homo doktus" (*homo doctus*).

Da bi neko postao doktor, tj. lekar ili naučnik, mora dugo i uporno da radi, da se godinama obrazuje i školuje. Tako, recimo, jedan lekar posle osnovne i srednje škole (prvo osam, pa onda četiri godine), mora da studira medicinu ("lekarstvo") još šest godina, pa još tri ili četiri godine da se usavršava u određenoj grani medicine - kako bi postao specijalista za očne bolesti, za uho, grlo i nos itd. Kad se sve to sabere, izađu pune dvadeset dve godine mukotrpnog rada i učenja. Zato je lekar u pravom smislu *homo doctus* ("učen čovek"), pa s pravom nosi visoko i zvučno zvanje - *doktor*.

VAKCINA

Vakcina je, verovatno, prva strana reč s kojom se čovek po rođenju sretne, i to čak i pre nego što progovori, pre nego što nauči ijednu svoju, maternju reč. Jer, prvo čime novorođenče u porodilištu dočekaju jeste upravo - vakcina, zaštitno sredstvo protiv opakih zaraznih bolesti: tuberkuloze, tetanusa, velikog kašlja, velikih boginja itd. Pa kad je već tako, treba da saznamo - ako ne na početku, a ono pri kraju ovog dela knjige - kako je nastala i šta znači ta reč.

Vakcinu je prvi načinio i ime joj dao škotski lekar Džener (*Jenner*) još 1798. godine. Do toga vremena svetom su harale razne zarazne bolesti, među ostalim i velike boginje. Boreći se protiv te bolesti, Džener je od oslabljenih, umrtvljenih, bacila kravljih boginja pripremio tečnost za ubrizgavanje i na taj način uspeo stvoriti otpornost ljudskog organizma protiv velikih boginja. Pošto se krava latinski naziva *vaka* (izvorno: *vacca*), a kravlje boginje *variola vakcina* (*variola vaccina*), Džener je spasavajuću tečnost, kojom je zaštitio ljudski rod od te opake bolesti, nazvao *vakcina*, doslovno - "kravlja".

Kasnije su se i druga sredstva protiv zaraznih bolesti počela nazivati *vakcina*, bez obzira na to što se nisu proizvodila od bacila kravljih boginja, pa s rečju *vaka* (*vacca*) - "krava" nemaju nikakve veze. *Vakcina* je danas prosto naziv za zaštitno sredstvo protiv zaraznih bolesti, koje se ponegde zove još i "cepivo" (pošto se u organizam unosi "cepljenjem", tj. zarezivanjem).

Prema *vakcina* nastale su i druge srodne reči: *vakcinisati*, *vakcinacija*, *vakcinisanje* itd. Sve se one, kao

i *vakcina*, danas normalno upotrebljavaju u srpskom jeziku. Znamo šta znače, a sada smo, evo, saznali i kako su nastale.

VITAMIN

Za život i zdravlje svakog čoveka vitamin je potreban i veoma važan. To je hranljiva materija neophodna onima koji rastu, deci. I kad se razbolimo i oslabimo, lekari nam za jačanje obično preporučuju da uzimamo više vitamina.

Vitamina ima raznih i zovu se različito: A, B, C, D, E, K itd. Nalaze se u povrću, naročito u zelenoj salati, zatim u svežem voću, mesu i jajima (žumancetu) itd.

Kad se jede hrana bez vitamina, a to biva u nekim krajevima gde nema dovoljno svežeg povrća, voća i mesa, ili prilikom opsade gradova, u zatvorima i sl., javljaju se strašne bolesti: *skorbut* (teško krvarenje i ispadanje zuba), *rahitis* (propadanje i iskrivljivanje kostiju), *beriberi* (upala nerava i oticanje celog tela), *pelagra* (sa crvenilom kože, čirevima i otocima) itd.

Ljudi dugo nisu znali ništa o vitaminima, pa su u svom neznanju masovno umirali od pomenutih bolesti. Tek pre nekih stotinjak godina naučnici su utvrdili da su to, u stvari, hemijski spojevi, koji se mogu i veštački stvarati, pa se danas u velikim količinama i proizvode u fabrikama lekova.

Sam naziv *vitamin* nastao je 1910 (po nekima 1911) godine. Izmislio ga je naučnik Vladimir Funk, koji je tako nazvao lekoviti sastojak što ga je izdvojio iz ljuske pirinča. Kasnije se taj naziv proširio na sve vrste pronađenih vitamina.

Zanimljivo je kako je Funk došao do tog naziva. Spojio je jednostavno latinsko *vita* - "život" i *amin* - ime

hemijskog spoja (obično u množini: *amini*. Tako je od *vita* i *amin* nastala reč *vitamin*.

Po tome bi se moglo reći da su vitamini - "amini koji život znače". Upravo je tako mislio istraživač Funk kad je stvarao tu reč. Kasnije se saznalo da vitamini imaju različit hemijski sastav. Ali, u svakom slučaju, oni zaista život znače. Zato i ono latinsko *vita* - "život" tu ima puno opravdanje.

GOST

Mi smo gostoljubiv narod: cenimo gosta i spremni smo uvek da ugostimo stranca ili putnika namernika. Red je onda da znamo odakle nam reč *gost*, od koje su kasnije u našem jeziku nastale i mnoge druge reči, kao što su: *gostiti, ugostiti, pogostiti, gošćenje, gostoljublje, gostoljubivost, gostovanje* itd.

Reč *gost*, baš kao i poznato naše gostoljublje, nasledili smo iz davnine. U jeziku naših predaka, starih Slovena, *гость (gost)* je bio: "tuđinac", "stranac", "pridošlica", "došljak".

Izgleda da su naši preci došljake primali prijateljski, pa je gost postepeno postajao i "uzvanik", tj. "lice koje je pozvano na obed ili kakvu drugu čast". Suprotno tome, slična reč u latinskom jeziku, *hostis*, koja je u početku značila isto što i *gost* kod starih Slovena, dakle: "stranac", "pridošlica", "došljak", dobila je suprotno značenje - "neprijatelj", "onaj s kojim se ratuje".

Za nas, međutim, *gost* nije neprijatelj, nego neko ko se prijateljski prima, ko se ugošćuje. I to samo po sebi jasno svedoči o poznatoj našoj gostoljubivosti, koja je utkana i u stara slovenska imena, kao što su *Gostimir* ili *Milogost*.

OTADŽBINA

Otadžbina, to je zemlja u kojoj smo rođeni. U njoj je naša kuća, naš dom. To je, dakle, naša *domovina*. To je *postojbina* naših očeva, i očevih očeva očeva. To je naše staro *otadžinstvo* ili *otadžinstvo*, naša stara *otadžbina*.

Otadžbina nije oduvek bila ni toliko široka, ni tako velika, ni značajna. Nekad je bila isto što i *očevina* - "očevino imanje", zatim "nasledstvo", "baština", "ono što se od oca nasleđuje ili baštini". Tako je od *otadžbina* nastala i sama reč *otadžbina*.

Kasnije je *otadžbina* rasla - u bunama, u ratovima, u miru. Rasla je od očevog praga, od očeve njive do rodnog kraja, od očevine do zavičaja i od zavičaja do velike zemlje - domovine.

Zajedno s *otadžbinom* rasla je i *domovina*. Nekad je ta reč značila samo "dom" i "domaćinstvo", a onda je postala isto što i "zavičaj", pa "postojbina", "domaja" i čitava rodna zemlja.

Ljubav prema domovini ili otadžbini pokazuje se delom, u otadžbinskom ratu i miru, a izražava se rečima: *domoljublje*, *rodoljublje* i *patriotizam* (od latinskog: *patria*, što znači -"otadžbina", jer je u latinskom *pater* - "otac").

Čovek koji voli svoju otadžbinu naziva se *patriota* (prema latinskom *patria*) ili *rodoljub* (po tome što ljubi, tj. voli svoj rod, narod).

Otadžbina i *domovina* znače jedno te isto. Za neke ipak nije tako. Nobelovac i veliki naučnik Lavoslav (Leopold) Ružička, koji je živeo i radio u inostranstvu, jednom prilikom je rekao:

"Državljanin sam Švajcarske i to mi je domovina. Tu sam proveo najveći dio života, tu sam ostvario svoje težnje. A Jugoslavija...to je zemlja mog oca - moja otadžbina. I tako: Jugoslavija mi je otadžbina, Švajcarska domovina..."

Za nas koji živimo u Jugoslaviji te razlike nema. Jugoslavija je za nas sve: ona je naša i otadžbina i domovina.

CAR

Bio jednom jedan car koji se nikada nije nazivao carem, jer tada reč *car* nije ni postojala. Ali je ipak imao carsku vlast i bio veoma slavan. Toliko je bio slavan da je od njegovog imena postala i sama reč *car*, najviše vladarsko zvanje (titula) na svetu.

Taj prvi car bez carske titule bio je čuveni rimski vojskovođa i državnik Gaj Julije Cezar. Posle njegove smrti, njegov naslednik August Oktavijan, kao i svi kasniji rimski vladari, dodavali su svome imenu naziv *Cezar*. Na taj način to je postala visoka vladarska titula. Kasnije su je primili i drugi narodi. Tako je u Nemačkoj od *cezar* postalo *kajzer*, a u našem jeziku: *cesar*, *ćesar* ili kraće – *car*.

I druga vladarska titula, *kralj*, nastala je na sličan način. Smatra se, naime, da je reč *kralj* nastala od *Karl*, tj. od imena poznatog nemačkog vladara Karla Velikog.

Poznato je da se država u kojoj vlada car naziva *carevina* ili *carstvo*, a ona u kojoj vlada kralj - *kraljevina*. I jedno i drugo je *monarhija*, jer je na čelu takve države *monarh* (grčki: "onaj koji sam vlada", "samodržac"). Država u kojoj ne vlada monarh naziva se *republika*, što potiče od latinskog: *res publica* (izvorno: *res publica*) - "javna stvar", "stvar (vladavina) naroda".

Naša je zemlja takođe republika. Ali iz starih, drevnih vremena, dok su još vladali carevi i kraljevi, ostale su u našem jeziku neke reči koje se i danas upotrebljavaju, mada nemaju isti smisao kao nekad. Tako se, na primer, porez koji se plaća na robu uvezenu iz inostranstva i danas naziva *carina*. Na državnim

granicama postoje *carinarnice*. U njima rade *carinici*, koji *carine* robu, tj. "određuju visinu poreza koji za nju treba platiti").

Kao i *carina*, i reč *prestonica* značila je u prošlosti nešto drugo. To je bilo mesto, grad, u kome se nalazi carski ili kraljski presto, dakle *prestoni* ili *stolni grad*. Danas *prestonica* znači prosto - "glavni grad", bez obzira na to je li ta zemlja monarhija ili republika.

Tako, eto, istorija ostavlja svoje tragove u jeziku, u rečima, i tako reči menjaju svoja značenja, dočekujući nova, drukčija vremena. A ona stara ostaju samo u pričama, u narodnom kazivanju iz davnina, u onom našem epskom:

"Bio jednom jedan car..."

DRŽAVA

U rečnicima našeg književnog jezika zabeleženo je da je država "nezavisna zajednica ljudi jedne ili više narodnosti, stalno naseljenih na određenoj teritoriji, pod istom političkom vlašću". Osim ovog, da kažemo - osnovnog značenja, reč *država* ima, ili je imala, i druga. Ali to u ovom trenutku nije važno. O tome nešto kasnije.

Znamo da svaka država ima svoje *državljan*e, tj. stanovnike koji imaju njeno *državljanstvo* (to je upravo ta "zajednica ljudi jedne ili više narodnosti" što čini državu), a ima i *državnike*, tj. ljude "istaknute u vođenju države i državne politike". Postoje takođe i utvrđene *državne granice* i *državna teritorija* (prostor), pa *državna znamenja* (simboli) - grb i zastava, *državna himna* (svečana pesma) itd.

Nije teško zaključiti da su sve te reči: *državljanin*, *državljanstvo*, *državni*, *državnik*, pa i *državnica* (žena državnik, kakvih je u svetu sve više), zatim *državništvo*, *državnički*, *državnost*, *državotvoran*, *državotvorac* i sl. izvedene od imenice *država*.

A kako je nastala sama ta reč i koje joj je bilo prvobitno, izvorno značenje?

Kao i mnoge druge reči, *država* nosi u sebi svoj pradavni smisao, koji svedoči o nastanku onoga što danas označava. Taj se smisao otkriva u glagolu *držati*, od koga je ta reč i postala. U davnoj prošlosti, naime, držalo se (smatralo) da vladar (feudalni gospodar - car ili kralj) "drži" zemlju kojom vlada, pa je to onda bila njegova *d r ž a v a*, tj. "ono što drži (u posedu)".

I pojedini feudalni gospodari unutar jedne države (carstva ili kraljevstva) imali su svoje posede - države (područja koja su držali pod svojom vlašću). To su bile države u državi, pa su zbog njihovog sukobljavanja propadala i velika carstva.

U nekim našim krajevima reč *država*, u vezi s glagolom *držati*, ima još uže značenje: "ono što se drži", "posed uopšte". Tako jedan istraživač iz XIX stoleća piše:

"Skoro sam saznao da se među seljacima oko Niša *država* govori za zemlju koju seljak obrađuje ili kao svojinu ima."

Danas se, međutim, *država* upotrebljava uglavnom u onom prvom, u početku naznačenom smislu: "nezavisna zajednica ljudi..." Time se opet, na neki način, potvrđuje iskonsko značenje te reči. Jer, država kao zajednica postoji i traje samo dotle dok se ljudi i narodi u njoj međusobno "drže". Eto opet našeg glagola *držati* sa značenjem koje više odgovara današnjem društvu, u kome nema cara - "držaoca sve zemlje".

Zanimljivo je da i slovenačka reč *dežela* ("zemlja") takođe potiče od glagola *držati*. Prvo je bila *držela*, pa onda - *dežela*.

Tako su, eto, naša *država* i slovenačka *dežela* reči istog korena, pripadaju istoj porodici, pa se, barem po poreklu, jedna od druge ne mogu deliti.

MINISTAR

Ima reči koje same po sebi zvuče nekako važno. One, doduše, i znače nešto važno: neku važnu ličnost, zvanje, delatnost i sl. Takva je, eto, i reč *ministar*.

Kad se kaže *ministar*, odmah pomislimo na neku uvaženu osobu, okruženu pažnjom i čuvarima, a uz to i obasutu raznim počastima. U našoj svesti, dakle, ministar nije običan čovek; on je "velika zverka".

Ko je ministar i šta on, u stvari, radi, objašnjava se u rečnicima i enciklopedijama. To je "najviši državni službenik koji se nalazi na čelu jednog ministarstva i upravlja određenom oblašću, resorom državnih poslova". Tako, onda, postoji ministar vojske, policije ili unutrašnjih poslova, saobraćaja, finansija, prosvete, kulture itd.

I po ovom objašnjenju reč *ministar* označava važnu ličnost, ili zvanje, položaj - kako hoćete. Nasuprot tome, sama ta reč, po svom poreklu i prvobitnom značenju, ne upućuje ni na šta što bi bilo važno ili značajno. Ona, jednostavno, kad se prevede s latinskog jezika (gde glasi: *minister*), znači - "sluga", "pomoćnik".

Iako na prvi pogled izgleda čudno, to je i razumljivo, jer treba znati da su nekada, u srednjem veku, ministri bili bez lične vlasti i današnjeg ugleda i moći. Potpuno podređeni vladaru u čijoj su se službi nalazili, bili su praktično njegove sluge, ili, ako to zvuči bolje - pomoćnici.

Isto značenje imala je nekada i reč *ambasador*, koja takođe zvuči važno i značajno, jer je ambasador visoki predstavnik, ili poslanik, neke države u inostranstvu. Ta

je reč postala od latinskog *ambactus* (čita se: *ambaktus*), sa značenjem "sluga" ili "vazal". (Ovo poslednje opet znači "sluga" ili "pratilac".) "Ambactus" je, inače, imao zadatak da obavlja nabavke za svoga gospodara.

Tokom vremena reči *ministar* i *ambasador* promenile su smisao, pa danas označavaju visoki položaj u državnoj službi, odnosno zvanje koje izaziva uvažavanje.

Dobro bi bilo da se gospoda ministri i ambasadori sete ponekad onog prvobitnog značenja tih reči, te da na svojim položajima odista budu samo sluge - sluge naroda i države.

KANDIDAT

Svako je od nas bar jednom u životu bio, ili će biti, kandidat: za upis u školu, za polaganje vozačkog ispita, za zaposlenje, za osvajanje prvog mesta na nekom takmičenju (u košarci, tenisu ili matematici), za izbor na neko važno mesto u politici, državnoj službi itd.

Kandidati se ni po čemu ne razlikuju od ostalih ljudi, osim što su kandidati, tj. što žele da postignu nešto (da se upišu u školu, polože ispit ili da ih izaberu na neki položaj i sl.). Tako, međutim, nije bilo oduvek. U starom Rimu, u vreme kad je i nastala reč *kandidat*, oni koji su se takmičili za neko mesto ili službu, koji su sami želeli da budu izabrani ili su ih drugi predlagali, nosili su bele toge - duge ogrtače, prebačene preko levog ramena. Pošto je bela boja znak nevinosti, time su želeli da istaknu svoje poštenje i neporočnost.

Bela toga se, inače, na jeziku starih Rimljana, latinskom, zvala *toga kandida* (*candida*) ili samo *kandidata* (*candidata*) - od latinskog *kandidus* (*candidus*): "beo", "sjajno beo", "beo kao sneg". Po tome je i *kandidatus* (*candidatus*), odnosno naše današnje *kandidat* značilo: "beli", "u belo obučen".

Današnji kandidati ne nose bele toge ("kandidate"), ne oblače se u belo, ali ipak u svakoj prilici ističu svoje vrline i poštenje - da bi bili izabrani. A kad ih izaberemo, neki od njih zaviju nas - u crno.

PARADA

Vojna smotra ili parada organizuje se da bi se pokazalo kako je vojska spremna za odbranu zemlje. Za tu priliku vojnici i oficiri oblače svečane, paradne uniforme.

I sportisti imaju svoje parade. U svečanim povorkama oni pokazuju svoju snagu i lepotu tela. To je sportska parada. I kad golman napravi akrobatski skok i uspešno odbrani gol, i to se zove parada - golmanska parada. Paradu (uspešan, blistav potez u odbrani) mogu napraviti i mačevaoci, rvači i bokseri.

U svim tim slučajevima pokazuje se spremnost i spretnost, veština za koju se dugo i uporno trebalo spremati. Po tome je, onda, nastala i sama reč *parada*. Ona u sebi sadrži značenje latinskog *paratus* - "pripremljen", "dobro pripremljen", "spreman", a kad je reč o vojsci, onda i - "spreman za boj". Iako je, kako vidimo, latinskog porekla, ovu smo reč primili od Francuza u nešto izmenjenom obliku - *parada* (francuski: *parade*).

U suštini, *parada* je upravo to na šta upućuje latinski koren te reči: "pokazivanje spremnosti". Pošto se to uvek čini na svečan način, parada danas znači i - "svečanost". Zato se i kaže: "paradno (tj. svečano) odelo". Zato se i za nekoga ko se obuče u paradno odelo, ko se "nakinduri", kaže da se "uparadio".

Reč *parada* ima u srpskom jeziku još značenja. Ali mi ih ovde nećemo objašnjavati, jer to bi već bila - jezikoslovna parada.

ZADUŽBINA

Nekada, u staro vreme, gradili su carevi, kraljevi i druge velmože crkve i manastire. To su bile njihove zadužbine. Srednjovekovni manastiri - zadužbine sačuvali su se do naših dana. Čuveni su u Srbiji, na primer, manastiri Studenica - zadužbina Stevana Nemanje, Žiča - Stevana Prvovenčanog i njegovog brata Save, Dečani - koje je dovršio car Dušan Silni, zatim Ravanica - glavna zadužbina kneza Lazara, Manasija - zadužbina despota Stefana Lazarevića, itd.

Zadužbina je prvo bila *zadušbina* (*za-duš-bina*), tj. građevina koja se podiže "za dušu", ili, bolje reći: "za spas duše".

Prema verskim shvatanjima, čovekovo telo je smrtno, a čovekova duša večna. Duša posle smrti tela odlazi na nebo - "bogu na istinu". Tamo, na nebu, grešne duše borave u paklu - na večnim mukama, a bezgrešne u raju - u večitom blaženstvu. Kao hrišćani, u to su verovali i naši velikaši. Imajući sami mnogo grehova na duši (zna se da su jedni drugima otimali imanja i da su u borbi oko prestola često ubijali ili slepili i svoju braću i očeve), trudili su se da nekako umilostive Boga kako bi, još za života, zaslužili "carstvo nebesko", tj. raj. Zato su podizali velelepne građevine - crkve i manastire. Tako su nastale njihove *zadušbine* ili naše današnje *zadužbine*.

Kasnije su vladari, pa i ostali moćnici: velmože, tj. velikaši, i uopšte bogati ljudi, bogataši, podizali "za spas svoje duše", osim verskih, i druge javne građevine: mostove, škole, bolnice. Tako je, na primer, kameni most na Drini kod Višegrada, čuvena "na Drini ćuprija",

zadužbina Mehmed-paše Sokolovića, našeg zemljaka, Srbina, koga su Turci kao dečaka odveli u Carigrad i poturčili. Da bi se odužio rodnom kraju, Mehmed-paša je naredio da se izgradi veličanstveni most na Drini.

U Beogradu je poznata zadužbina "Kapetan-Mišino zdanje". To je današnja zgrada Beogradskog univerziteta, najviše školske ustanove u Srbiji. Tu je zgradu 1863. godine bogati trgovac Miša Anastasijević poklonio "svom otačastvu". To je, dakle, kapetan-Mišina zadužbina.

Danas se zadužbine uglavnom više ne grade. Pavlovića most na Drini u tom je smislu samo časní izuzetak. Ali reč *zadužbina* živi u srpskom jeziku, i živeće još dugo, sve dok postoje Žiča, Studenica, Ravanica, Manasija i druge srednjovekovne zadužbine, dok traje Sokolovićeva i Andrićeve - na Drini ćuprija. Zato valja znati šta ta reč znači i kako je nastala.

STEĆAK

Ko god je pešačio preko zemlje Hercegovine, morao je zapaziti - stećke. Ti teški kamenovi, klesani rukom čovekovom, raznih veličina i čudnih oblika, ne mogu se oteti pogledu putnika namernika. Neobično je to znamenje i neobičnoga imena! I jedno i drugo dostojno odgonetanja.

Stećci su stari nadgrobni spomenici (iz 14. i 15. stoleća). To su *kami* ili *mramorovi* - belezi na mestu pogibije ili sahrane. Rasuti po proplancima i livadama, daleko od hrišćanskih krstača ili islamskih nišana (bašluka) - ponekad i pomešani s njima - stoje kameni stećci odolevajući vremenu. A vreme ipak čini svoje: briše imena bogumilska, mahovinom pokriva zapise, likove junaka, životinja i bilja. Vreme je i samu reč *stećak* izmenilo - zapretalo joj smisao, učinilo je nečitljivom, zagonetnom.

A nekad, u stara bogumilska vremena, *stećak* je bio jasan, bio je - *stojećak*. Kasnije se *stojećak* obrnuo u *stoćak* pa *stećak*, koji nam danas sam sobom ne govori gotovo ništa.

Pa ipak, negde duboko u sebi, *stećak* čuva svoj pradavni smisao. On *stoji*, traje. Stoji kao kam kameni, mramor mramorni, kao beleg sa zapisom o smrti bogumilskoj. Stoji *stećak* - *stojećak* negde u Hercegovini ili u Bosni (u Radimlji, u Olovu, u Donjoj Zgošći, u Žitomislčićima). Stoji i prkosi vremenu. S imenom ili bez imena, sa smislom ili bez smisla, ali - stoji.

ŽIVOTINJSKO CARSTVO

VRANA

Vrana je *vrana* zato što je vrana, tj. crna, mrka. Vran je i gavran (gavran), inače se ne bi tako zvao. Vrani konji su - *vranci*, mrka koza je - *vraneša*, crnoruna ovca ili ovca crne glave - *vranja* (ili *Gara*), a crn vo bez belega - *vrannota*.

U stara vremena muškom detetu crne kose nadevali su ime *Vraneš*, a ženskom - *Vranka*. I danas se ponegde crnomanjastoj devojci govori *vranojka*, a ako ima crne oči, onda je neki još zovu i *vranočka* (od *vranočka* - "vranih očiju").

Po vranoj boji nastala su i druga imena. U Bosni se nalazi šumovita i tamna gora *Vranica*. Hercegovina ima svoju planinu *Vranić* i svoje selo *Vranjsko* (kod Bileće), Crna Gora ostrvo *Vranjak*, a Hrvatska *Vranjsko jezero* i mesta *Veliku* i *Malu Vranovinu*.

Šta još može biti vrano?

Može biti kosa vrana, marama vrana i suknja vrana - "u djevojke kad žali dragana". Tako se peva u selima pod Kozarom.

Naš narod veruje da vrana, crna boja donosi nesreću. Zato su u narodnoj pesmi "dva vrana gavrana" vesnici nevolje i smrti i zato se kao znak žalosti obično nosi vrana (crna) odeća.

Vrano je, dakle, sve ono što je crno, mrko. Ali svi konji nisu *vranci*, sve koze nisu *vraneše*, a sve ovce *vranje*, niti je svaki vo *vrannota*. Jedino su u našim krajevima sve vrane - vráne. Retke su one drugih boja. Jer nijedna neće da bude izuzetak - da bude "bela vrana".

Tako je to Vuk u knjige zapisao - perom i vranilom,
tj. "crnilom", crnim mastilom.

LABUD

Labud je stanovnik svakog zoološkog vrta, pa je, evo, stigao i u naš zanimljivi zoo. Lep i gord, duga otmena vrata, raskošnih belih krila, oduvek je privlačio pažnju ljudi i izazivao njihovo divljenje. A ; kako i ne bi. kad je svojim izgledom nadahnjivao i tako velike umetnike kao što je bio Petar Iljič Čajkovski, glasoviti kompozitor "Labudovog jezera",

Labud je ušao i u narodnu pesmu, a preko nje i u sve naše teorije književnosti. Svi znamo ono:

"Šta se b'jeli u gori zelenoj:
Il' su sn'jezi, il' su labudovi?
Da su sn'jezi, već bi okopnjeli,
labudovi, već bi poletjeli..."

U narodu je nastao i izraz "beo kao labud", a još se uvek čuje i majčinsko tepanje: "Labude moj beli!"

Nije nikakvo čudo što narod tako govori i što je belinu labuda u pesmu utkao. Jer na to upućuje i samo njegovo ime. Jezikoslovci, naime, povezuju reč *labud* s prastarim korenom *alb* ili *elb*, koji je sačuvan u latinskoj reči *albus*, što znači -"beo".

Labud bi po tome bio - "beli", ili, u slobodnijem prevodu: "bela ptica".

Zato je, eto, i u narodnoj pesmi njegova belina upoređena s belinom snega:

"Šta se b'jeli u gori zelenoj:
il' su sn'jezi, il' su labudovi?"

SVRAKA

Znamo već da je vrana - *vrana* zato što je vrána, tj. mrka, crna, a labud - *labud* zato što je "albud", ili po latinski *albus* - "beo". Ali, zašto se šarena dugorepa kradljivica svraka naziva upravo tako, a ne nekako drukčije? Možda po tome što je šarena, ili što ima dug rep?

Mada je u nekim jezicima prema nazivu *svraka* nastao i pridev koji znači "šaren", svraka ipak nije tako nazvana po boji svoga perja, niti pak po dugom repu, ili po tome što voli da krade jaja. Naši su je daleki precima tako nazvali po oglašavanju, po njenom ne baš umilnom "svrčanju".

Nekada je postojao čak i glagol *svrčati*, odnosno *svrkati*, od koga su nastale reči *cvrčati*, *cvrkutati*, *cvrkut*, pa i - *cvrčak*.

Prema tome, *svraka* i *cvrčak* su veoma bliski, ali samo u jeziku, po tome što "svrče" ili "cvrče".

Svraka je, međutim, zanimljiva još po nečemu.

Iako nije ušla u pesmu, kao lepotan labud, ipak je ostavila traga u našem jeziku. Tako se u školi ružan, nečitljiv rukopis naziva "švrakopis" ili "švračije noge". I za onoga ko je nepromišljen i pravi ludorije, kaže se da mu je "svraka mozak popila".

ČAVKA

Ni čavka, kao ni svraka, nije dobila ime po boji perja, ili po stasu, nego - po svome glasu. Samo što je čavka glasnija i brbljivija od svrake, pa se njeno "čavkanje" nadaleko raščulo tako da se i za brbljive ljude kaže kako *čavkaju*, *čavče*, *čaveljaju*, *čavrljaju*, *čevrljaju* ili da su *čavrljavi*, *čavrljavci*, *čavrljanci*, *čavrljasti* itd.

Eto, toliko će biti dosta o čavki i njenom imenu. Ostalo bi bilo tek pusto čavrljanje.

SENICA

U celoj našoj zemlji senica je veoma poznata ptica.

Zaboravivši pradavni smisao njenog imena, naš narod je u raznim krajevima različito naziva. Zovu je: *senica*, *sjenica*, *sinica*, *seničica*, *sjeničica*, *jesenica*, *jasenica*, *sinac*, *sinđa*, *sinđerica*, *sengerica*, *sinđer*, *ciciban*, *cicibaj*, *cicibag*, *cicigoj*, *cicmiga*, *cvetarac*, *cvijetak*, *cvetak*, *cvinjak*, *kvinac*, *snežarica* itd.

Šta je, zapravo, *senica*? Je li to ptica koja živi u senicima, ili pak u senkama širokih krošanja drveća? Ili je *jesenica*, tj. ona koja s jeseni u jatima prekrije naša polja? Ili *sinica*, tj. "sinja" (plava) ptica? Možda ima kakav cvet na sebi kad je nazivaju *cvetak*, ili je bela kao sneg kad je - *snežarica*?

Iako je toj lepoj i druževnoj ptici, koja ni preko zime ne ostavlja naše krajeve, narod nadenuo toliko lepih imena različitoga značenja, ipak su to, u neku ruku, sve sama "lažna imena". Jer, senica ne živi po senicima, nego po voćnjacima i šumama, i to po granama obasjanim suncem, a ne u senama; ona je cele godine tu, a ne samo u jesen da bi bila *jesenica*, a njeno perje retko je sinje boje: senice su najčešće šarene, one, dakle, nisu ni sinje, ni cvetaste, ni bele.

Pa odakle nam onda reč *senica*?

Baš kao i svraka i čavka, i senica je dobila ime po oglašavanju. Ona se oglašava sa *si-si* ili *ci-ci*. Otuda onda i naziv *ciciban*. Barem tako su ljudi čuli njen tihi glas, a onda su na osnovu toga ispleli svu silu raznih imena. Ali najpoznatije je ipak ostalo ono koje malo liči na njeno "si-

si". To je ime *senica*, pod kojim je ta lepa ptica ušla u udžbenike, pa čak i u - enciklopediju.

ORAO

Orao je najveća od svih ptica grabljivica koje krstare našim nebom. Taj neustrašivi gospodar naših planinskih čuka i timora, u pesmama opevani "krstaš" i "sura orlušina", poznat je mnogim narodima, pa živi, u raznim oblicima, u mnogim jezicima na svetu.

Pradavni koren njegovog imena teško je odgonetnuti. Je li to bio *orn*, što je koren grčke reči *ornis* - "ptica", ili, možda, *or*, koje je, kako misle neki jezikoslovci, dalo drugu grčku reč, što je značila: "dizati se" ili "skočiti", teško je sa sigurnošću reći. Ali i jedno i drugo moglo bi biti istina. Jer, orao je zaista ptica, i to ptica koja se diže visoko, u timorno plavetnilo neba. Stoga je i pesnik Ivan Mažuranić napisao:

"Oro gn'jezdo vrh timora vije,
jer slobode u ravnici nije..."

I orao u našem grbu znak je slobode i slobodarstva.

JASTREB

Kao i orao, među pticama grabljivicama ističe se još i *jastreb*. On, međutim, nije poznat samo po svome brzome letu, ili po velikoj grabežljivosti, nego i po mnogim planinama, mestima i biljkama koje su dobile njegovo ime. Tako u Srbiji postoji planina *Jastrebac*, u Hrvatskoj je mesto *Jastrebarsko*. U narodu ima neka biljka koju zovu *jastrebljak*, a u nekim krajevima perad boje jastreba nazivaju *jastrebui* (kokoš) ili *jastrebača* (ćurka ili tuka).

Jastreb, opet kao i orao, ima veoma staro ime, ali mu je smisao teško odgonetnuti. Neki misle da je reč *jastreb* postala od starog korena koji je značio "brzi", odnosno "onaj koji brzo leti". Drugi ga, opet, vežu za značenje "oštri", "oštrooki", a treći smatraju da je *jastreb* - "onaj koji jede jarebice" (od *jast-jereb*). Šta je od toga istina, zaista se sa sigurnošću ne može reći. Jer istina o pravom smislu toga imena skrivena je u gustim maglama daleke prošlosti.

SOKO

Od svih ptica grabljivica soko je u našem jeziku najpoznatiji. Gotovo da se ne može ni zamisliti narodna pesma u kojoj se ne pojavljuje "siv-zelen sokole" ili "soko, ptica siva", koja lovi "utve zlatokrile". U našem jeziku postoji i glagol *sokoliti* (nekoga), tj. hrabriti (koga), podsticati ga na junačka dela. U narodu još živi i izraz "oko sokolovo".

Upravo po tom izrazu ("oko sokolovo") moglo bi se zaključiti da je *soko*, kao i *jastreb*, nekada značio: "oštrooki" ili "bistrooki", kako misle i neki jezikoslovci, oslanjajući se na glagol *sočiti* - "uočiti", "pronaći".

Drugi, opet, misle da je taj naziv nastao oponašanjem sokolovog glasa *sok-sok*. Otuda, onda, i glagol *sokotati*.

Sve te pretpostavke, međutim, nisu pouzdane. Baš je teško izaći na kraj s tim pticama grabljivicama! I *orao* i *jastreb* i *soko* ostadoše nam ipak zagonetke. Nismo mogli dokraja odgonetnuti izvorni smisao tih reči.

LASTA

Poznati nemački prirodnjak Alfred Brem, u svojoj sjajnoj knjizi "Život životinja", opisuje lastu kao korisnu pticu, koja se u naseljima gnezdi pod strehama kuća i čini čoveku dobro, loveći muhe, komarce i druge dosadne insekte. Lasta svoj plen lovi u spretnom i hitrom letu. Zahvaljujući upravo toj svojoj osobini: da brzo leti, ona vešto izmiče brojnim neprijateljima malih ptica, od kojih je soko najopasniji.

Među svim pticama na svetu lasta je najbrža. Samo u jednoj sekundi, tako reći - dok trepneš okom, ona preleti 40-60 metara. To znači da za jedan jedini minut može da preleti više od tri kilometra. Za to je čoveku u lakom hodu potrebno skoro sat vremena. Upravo stoga se i kaže, kad se neko brzo i nenadano udalji ili izgubi, da je "nestao u vidu lastinog repa".

Kad se u jesen seli u toplije krajeve, ta hitra ptica prevali hiljade i hiljade kilometara da bi se zaustavila i prezimila negde u srednjem delu ili na jugu Afrike.

Lasta je, dakle, veliki letač. O tome upravo svedoči i njen naziv. Jezikoslovci su utvrdili da se u korenu reči *lasta* krije značenje glagola "leteti". Prema tome, lasta ili lastavica doslovno znači: "ona koja leti", "letačica".

GOLUB

Iako ima raznih i raznobojnih golubova, ipak izgleda da je golub nazvan tako zato što je - "golubast", tj. što je najveći broj tih pitomih i dobroćudnih ptica posebne, plavkaste boje.

Pradavno značenje te reči, naime, dovodi se u vezu s rečju *golimban*, što znači - "plav".

Golubasta ili golubija boja nije, međutim, obično plava. To je boja posebne vrste, posebnog tona. Stoga su i mnoge biljke i životinje dobile "golubija" imena. Tako, onda, imamo gljive *golubarke*, krave *golube* i koze *golubače*, koke *golubice* i sokole *golubaše*. Ponegde i golubasto prase nazivaju *golubak*, a postoji i jedna riba koju u narodu zovu - *golubinac*.

I mnogi ljudi nose "golubije" ime *Goluban*, a poznata su u nas još mesta: *Golubovac*, *Golubinac*, *Golubinci*, *Golubinja* i dr.

GUSENICA

Gusenica je čudan i zanimljiv stvor. Ali još čudnija je i zanimljivija sama reč - *gusenica*.

Mada izgleda neverovatno, reč *gusenica* u tesnom je srodstvu s rečju *brkovi*. Stari slovenski naziv za brkove, koji se još čuva u ruskom jeziku, bio je *us*, *usi*. Otuda naziv *usenica*, ijekavski *usjenica*, što znači - "brkata". Kasnije je, dodavanjem glasa *g*, nastao sadašnji oblik *gusenica*.

PAUK

Reč *pauk*, s istim značenjem, ali s nešto drukčijim izgovorom, imaju svi slovenski narodi. U Rusa je, kao i kod nas, *pauk*, Belorusi i Ukrajinci kažu *pavuk*, Bugari *pajak*, Slovenci *pajok*, *pajek*, *pavok* - kako gde, Česi *pavouk*, Poljaci *pajak* (*pajank*), a Lužički Srbi *pavk*. U starom slovenskom jeziku bilo je *paonk*. Šta bi to trebalo da znači?

Istraživači su utvrdili da je nekadašnje *paonk* složeno od dve reči: *pa* i *onk*. Pa je značilo: "od", a *onk* je dovedeno u vezu s grčkom rečju koja je značila - "kuka" i latinskim *unkus* (izvorno: *uncus*) - "kriv". Po tome je *pauk* - "krivi" ili "krivonogi".

Da li je to baš pravo objašnjenje, teško je reći. Ako se neko od čitalaca ove knjige posveti izučavanju porekla reči, razgrnuće, sigurno, paučinu vremena i s ove reči i, možda, otkriti neko drugo njeno izvorno značenje. Dotle ostaje da verujemo onome do čega su naučnici došli u dosadašnjim istraživanjima.

OSA

Za nekoga ko je mnogo ljut, kažu da je "ljut kao osa". U nas postoji i izraz "dirnuti u osinjak", koji znači: "dirnuti u nešto jako opasno", "izazvati veliku opasnost". Po svemu tome može se zaključiti da je osa ljut i opasan stvor. Pa kad je već tako, očekivali bismo da i reč *osa* znači - "ljuta", "opasna" ili tako nekako. Naučnici su, međutim, na osnovu dosadašnjih istraživanja, utvrdili da je *osa* u početku značilo - "tkalja"!?

Prvi je razlog što se smatra da je *osa* "tkalja" - izgled njenog гнезда. Ono odista liči na najfinije tkanje.

To ipak ne bi bilo uverljivo objašnjenje da ne postoje i mnogo ozbiljniji dokazi u samom jeziku. Poredeći naziv ovog sitnog i opasnog insekta u slovenskim i drugim jezicima, istraživači su utvrdili da se pored *osa*, kako je u našem, ruskom, bugarskom, poljskom i starom slovenskom, javlja i oblik *vosa* - u češkom, pa i *Wobse* - u starom pruskom i *vespa* - u talijanskom, što je sve u vezi sa starim zajedničkim korenom koji je značio: "tkati".

Po tome bi naziv *osa*, čini se, više odgovarao pauku, koji plete ili tka mreže. Ali u jeziku, kako vidimo, nije tako.

Čudni su zaista putevi nastanka nekih reči. Čudni, ali i veoma zanimljivi.

PČELA

Pčela nije oduvek bila - *pčela*.

Naši prapreci nazivali su je *bukela*, pa *bučela*, a naši preci, stari Sloveni - *bčela*. Prvo je, dakle, bila *bukela*, u *bučela*, zatim *bčela* i tek na kraju - *pčela*. Može se shvatiti što je u našem jeziku *bukela* postala *pčela*: reči se u svom dugom razvoju menjaju i dobijaju nove oblike, dok se stari oblici gube. Ali zašto je pčela u početku tako nazvana, baš tako: *bukela* ili *bučela*?

Ni to nije teško objasniti. Kad pčele rade - u duplji kakvog šumskog drveta, u košnici, trnci, pletari ili ulištu, čuje se buka, brujanje. Ako je neko u sunčano proletnje jutro posmatrao pčelinjak, mogao je čuti kako košnice buče. Ne kaže se slučajno: "Buči (bruji ili vri) kao u košnici". Eto, upravo po tom bučanju, po tome kako se oglašavaju dok rade, "poznati insekti koji prave med i vosak" nazvali su - *bučele*.

Pčela je poznata po svojoj vrednoći. Po celi dan, u proleće, u leto i u jesen, ona leti od cveta do cveta, sakuplja medonosne sokove, prerađuje ih i puni saće u košnicama slatkim medom. U svome poslu pčela je neumorna. Zato se i kaže za onoga ko marljivo radi ili uči da je vredan, valjan ili radin kao pčela.

Da bi uvek bile vredne, kao što i jesu, devojčice koje su najmlađi članovi izviđačke organizacije (skauta) nazivaju se *pčelice*. A dečaci izviđači, njihovi vršnjaci, nazivaju se *poletarci*. I oni su vredni kao pčele, ali se ne mogu nazvati *pčelice* jer su muškarci, a sve su *pčele* i *pčelice* ženskog roda.

Ako ne postoje "pčelci", ne znači da pčele nemaju mužjaka. Mužjak pčele, kao što znate, naziva se trut. Trutove bije glas da su lenji, pa se zato i kaže: "lenj kao trut".

Oni koji su vredni obično ćute i rade. Pčele su u tome izuzetak. One su bučne, one zuje i sve oko njihovih košnica bruji da se nadaleko čuje. Zato su im naši preci i dali takvo ime - *bučele*.

BIK

Kad bismo u celom životinjskom carstvu tražili najbližeg srodnika životinji što je nazivamo bik (mužjak vrste govedo), poslednji živi stvor koji bi nam u tom smislu pao na pamet bila bi, verovatno, pčela. No, za divno čudo, *bik* i *pčela* su stvarno veoma bliski srodnici, čak daleko bliži nego, recimo *bik* i *krava*!?

Nije, naravno, reč o srodnosti po poreklu ili po građi, veličini i razvijenosti, ili po bilo kojoj drugoj telesnoj osobini. Reč je o srodnosti u jeziku, u nazivima.

Ali ni ta tvrdnja nije manje čudna i neobična. Jer reči *pčela* i *bik*, kad se pogleda njihov glasovni sastav, nemaju ništa zajedničko, čak ni jedan jedini glas, odnosno slovo. Osim toga, zašto bi ljudi tim dvema, po mnogo čemu različitim životinjama, dali isto ili slično ime?!

Sve, dakle, izgleda čudno i neverovatno, ali je ipak tako: *pčela* i *bik* su stvarno srodne reči i ljudi su imali dosta razloga da tim rečima imenuju dva veoma različita živa stvora, koje svi poznajemo.

U prethodnoj priči saznali smo da je *pčela* u početku bila *bukela* ili *bučela* i da je taj naziv dobila po načinu oglašavanja dok u svom društvu, u košnici, radi, dakle, po bukanju ili bučanju. Eto, tu smo već sasvim blizu reči *bik*. I bikovi se oglašavaju bukanjem, pa je po tome i nastala sama ta reč. *Bik* je, dakle: "onaj koji buče", a tako je, kako smo videli, nastao i naziv *pčela*. Ono što ta dva naziva povezuje, to je glagol *bukati* ili *bučati*, od koga su nastali.

Srodne reči *pčela* i *bik* susreću se u mnogim slovenskim jezicima. U ruskom jeziku pridružuje im se i

reč *bukáška* - "bubica". I taj naziv nastao je od glagola *bukati*, kao i naša reč *bukavac* (naziv za jednu pticu).

Kako vidimo, ljudi su mnogim živim stvorovima davali nazive po njihovom oglašavanju, odnosno po tome kako su sami čuli zvukove kojima su se te životinje u prirodi oglašavale. Tako su, onda, *pčela* i *bik*, a u ruskom jeziku još i *bukáška* ("bubica") - postali u jeziku najbliži srodnici, mada inače jedni s drugima nikakve veze nemaju.

KRAVA

Videli smo da je *bik* (kao i *pčela*) nazvan tako po načinu oglašavanja, po bukanju ili bučanju. Nasuprot tome, krava je nazvana upravo tako - *krava*, zahvaljujući svome izgledu. Proučavajući razne jezike, jezikoslovci su utvrdili da se reč *krava* nalazi i u drugim slovenskim jezicima osim našeg. U bugarskom, makedonskom, slovenačkom i češkom je kao i kod nas - *krava*, u poljskom - *krova* (*krowa*), u lužičkosrpskom takođe *krowa* ili *kruwa*, kako gde, u ruskom i ukrajinskom *корова* (*karova*). To, međutim, još ne otkriva izvorno značenje te reči, kojom imenujemo korisnu domaću životinju koja nas hrani.

Istraživači su tragali dalje pa su primetili da se u nekim drugim jezicima životinje sa sličnim osobinama slično nazivaju. Tako je u latinskom *kervus* ili *cervus* (izvorno: *cervus*) - "jelen". Sve se go složilo s grčkom reči *keras* - "rogat". Po tome su onda zaključili da je reč *krava* nekad mogla značiti: "rogata", što ona, u stvari, i jeste.

Moglo bi se, doduše, i u ovo posumnjati i tražiti drugo objašnjenje. Samo, da biste se u to upustili, morate naučiti mnogo jezika i uložiti mnogo truda. Dotle se ne upuštajte u raspravu, jer, kako kaže naš narod: "Ne može se bosti šut s rogitim".

MEDVED

Medved je *medved* zato što je "medojed", što jede med. Zna se da medved nije samo "medojed". Kad nema meda, on je "svejed": biljojed i mesojed, mesožder. Pa ipak, nazvan je *medved* po medu, jer od sve hrane najviše voli - med. A u staroj našoj postojbini, tamo u šumama iza Karpata, tamo gde je medved i postao *medved*, pa se zato tako naziva u svim slovenskim jezicima - tamo je bilo mnogo, mnogo meda. Bilo je meda za sve Slovence. I za čuveno piće medovinu bilo je meda. Ostalo je dosta meda i za medvede medojede.

U našem narodu ima više naziva za medveda. Pored *medved* i *medvjed* (što je i pravilno), govori se još i *međed* i *medvid*, a ponegde (u Srbiji) i méčak. Medvedova ženka je *medvedica*, *medvetka*, *mečka* ili *méča*, a mladunče: *meče*, *medveče*, *medić* ili *medvedić*. U nekim krajevima medveda od milja nazivaju *méjo*, a ako je stariji i krupniji - *medonja*. Za malu decu medved je *meda*, *medo*, *medan*, *mecan*, *meca* ili *meco*.

Nije samo medved - *medved*. I čoveka ponekad nazovu medvedom - ako je krupan, ili ako je grub, nespretan, trapav, truntav i nezgrapan.

Nekada je u našim gorovitim predelima, u stoletnim šumama, bilo mnogo medveda. Mogli su se videti na planinskim visovima, na proplancima, po potocima, tesnacima i dolovima. U potrazi za hranom medvedi su često zalazili i u naselja i ubijali stoku. Bili su strah i trepet za čobane i ljudi su ih se bojali, pa su nastojali da ih nekako umilostive. Stoga su bilju, pa i životinjama i svemu drugom što ih je podsećalo na medveda, davali

"medvedska" imena. Tako su nastali nazivi: *medvedara* (gljiva), *medvedika* (planinski vres), *medvedovina* (trava mlečika), *medveđi dlan*, *medveđi stopa*, *medveđe uho* (razne biljke), *medonjica* (vrsta leptira) itd. Muškom detetu, da bi bilo snažno i zdravo, nadevali su ime *Medved*. Da bi se udobrovoljili medvedi, u nekim krajevima Srbije praznovao se nekad čak i *Mečkin dan*. Tada se kuvao i delio kukuruz, a Cigani mečkari (medvedari) bogato su nagrađivani.

Samo su se najhrabriji usuđivali da pođu u lov na medvede, samo su oni mogli da budu *medvedolovci*. U stara vremena junaci su, kao znak snage i hrabrosti, nosili na sebi "suru međedinu" ili "medvedinu" - ogrtač od medveđeg krzna.

Danas više nema ni tako velikih šuma ni toliko medveda. Ali ostale su zato: gljive *medvedare*, trave *medvedike* i *medvedovine*, ostale su biljke *medveđi dlan*, *medveđa stopa* i *medveđe uho*. Ostali su u narodnoj pesmi junaci i njihova "sura međedina", a ostala je u narodu i priča o čudnom čoveku, medvedovom sinu - *Međedoviću*. U udžbenicima geografije spominje se planina *Medvednik* (u zapadnoj Srbiji) i *Medvednica* (današnja *Zagrebačka gora*). Ispod Medvednice izvire potok *Medveščak*, a postoje i nazivi *Medin vrh*, *Medov dolac*, *Medvedsko polje* i mnoga mesta s imenima *Medveđa*, *Medvjeđa* ili *Međeđa*. I jedna se reka u Srbiji zove *Medveđa*, a potok *Medveđak*.

KENGUR

Šta je to kengur zna gotovo svaki osnovac. Ali kako je kengur postao - *kengur*, kako je dobio takav naziv i zašto su ga ljudi tako čudno nazivali - to već retko ko zna.

A evo kako je to bilo.

Kad je čuveni engleski moreplovac Džejms Kuk (*James Cook*), inače poznat kao Kapetan Kuk, 1770. godine stigao na istočne obale Australije, ugledao je jednu neobičnu životinju. Skakutala je oslanjajući se samo na zadnje noge, a u otvoru na trbuhu, kao u nekoj torbi, nosila je mladunče.

Kapetan Kuk oplovio je celu zemaljsku kuglu, od zapada do istoka, bio je i na dalekoj i hladnoj Aljasci i u toplim predelima Havaja, ali dotada nigde, baš nigde, nije video tako čudne životinje. Zanimalo ga je kako se ona zove. Zato je naredio mornarima da mu dovedu jednog urođenika, aboridžina. Kad je preplašeni Australijanac stigao u pratnji mornara, Kuk pokaza rukom u pravcu kengura i na engleskom jeziku upita:

- Kako se zove ona životinja?

Zbunjeni domorodac odgovori:

- Kenguru.

To je na njegovom jeziku značilo: "Ja te ne razumem." Domoroci su inače kengura zvali *valabi* ili *valaru*.

Kapetan Kuk nije znao jezik australijskih plemena, pa je u svoj istraživački dnevnik zabeležio da je otkrio novu životinju, koju domoroci zovu - *kenguru*.

Kasnije su istraživači otkrili da je *kenguru*, odnosno *kengur* - plod nesporazuma, ali se taj čudni naziv ipak zadržao do danas i živi u jezicima mnogih kulturnih naroda, pa tako i u našem.

SLON

Najveći i najteži živi stvor na svetu naziva se u srpskom jeziku - *slon*. Tako je i u drugim slovenskim jezicima: ukrajinskom, češkom, poljskom, lužičkosrpskom, slovenačkom, bugarskom itd. Svugde je *slon*, a ne nekako drukčije, (jedino u ruskom prevladava *элефант*.) To znači da je ta reč odavno bila poznata Slovenima, još od vremena dok su svi živeli u jednoj zajednici.

Zanimljivo je pitanje kako su i zašto naši daleki preci jednu njima nepoznatu životinju, o kojoj su mogli samo čuti od drugih, susednih naroda, nazvali upravo tako - *slon*.

Postoji o tome više pretpostavki.

Prva od njih bila je najrasprostranjenija i održavala se najduže. Ona se oslanjala na neke predstave koje su obični ljudi, pa i stručnjaci prirodnjaci, u srednjem veku imali o osobinama te čudne životinje. Razmišljali su ovako: Pošto slon ne može da savija noge u kolenima, ne može ni da legne, pa zato mora da spava stojeći oslonjen na neko veliko drvo. I eto, onda, rešenja: Kad spava, slon se *osloni* (ili *na-sloni*, *pri-sloni*), pa se zato i naziva - *slon*. Po tome bi *slon* bio - "onaj koji se naslanja".

Naučnici su ozbiljno doveli u sumnju ovo narodsko tumačenje, ali ni sami nisu daleko dogurali u objašnjavanju nastanka reči *slon*. Jedni su bili mišljenja da su Sloveni nekad izgovarali *slapn*, oponašajući tako zvuk koji se čuje kad slon ide, njegov topot. Od *slapn*, *slapn* (kao, recimo: šljap, šljap) nastalo je kasnije *slopn*, pa *slon*. Ostalo je neobjašnjeno gde su to Sloveni mogli

čuti topot slona, a nije bilo ni drugih valjanih dokaza za tu pretpostavku, pa je to objašnjenje ostalo da "visi u vazduhu".

Drugi su, opet, izneli još čudniju "teoriju". *Slon*, kažu, potiče od turskog *arslan* - "lav". Kako sad to: lav pa - slon?! Kakve veze imaju te dve ni po čemu slične životinje?

Sledi, naravno, objašnjenje. Kao, Sloveni su čuli za neku čudnu životinju koju Turci zovu *arslan*, pa su mislili da se to odnosi na slona. Tako su promenama od *arslan* preko *aslan* i *aslon* došli do reči - *slon*. Za takve glasovne promene, međutim, nema dokaza. Tako, izgleda, nije uspeo ni pokušaj da se od lava napravi - slon.

O slonu danas znamo mnogo, čak mnogo više nego što su znali prirodoslovci u srednjem veku kad su povezivali reč *slon* s glagolom *naslanjati se*. Znamo da je to najveća i najteža životinja na svetu, da dostiže visinu 3,5 do 4 metra, a težinu i preko 4 000 kilograma i da može doživeti 57 godina. Znamo i šta jede, kako spava, kako se razmnožava itd. Sve to, dakle, znamo. Jedino što ne znamo, bar ne sa sigurnošću, to je kako je ta životinja u slovenskim jezicima nazvana *slon*. Nauka o jeziku, izgleda, mnogo je teža od nauke o prirodi.

JEŽ

Znamo da je *bik* tako nazvan po oglašavanju (bukanju), *lasta* po svom brzom letu (to je: "letačica" ili "brza"), *krava* po tome što ima rogove (ona je "rogata"). A jež? Zašto se ta bodljikava šumska životinja u nas naziva upravo tako, a ne nekako drukčije?

Bilo bi prirodno da *jež* znači - "bodljikavi", jer je to njegova najvidljivija osobina. I u narodnu priču ušlo je ono:

" Ja sam jež, svemu selu knez.
Smotaću se u trubicu,
ubošću te u gubicu."

O tome peva i Branko Ćopić u pesmi "Ježeva kućica". Ipak, *jež* nikad i ni u jednom slovenskom ili srodnom jeziku nije značio - "bodljikavi". Istraživači su reč *jež* doveli u vezu s grčkim *ehis* - "zmija". Po tome bi *jež* bio: "onaj koji ždere zmije", "proždiratelj zmija". To je, bar zasad, istina o poreklu i izvornom značenju te reči.

Bodlje kao u ježa bile su razlog da se tako ili slično nazovu i druge razne životinje. U našem jeziku postoji, na primer, *ježa* (ime kozi) ili *ježak* (ime prascu). Isto tako, jedna životinjka koja živi u moru i ima bodlje naziva se: *morski jež*, a ponegde i *ježina*. I mnoge bodljikave biljke nazvane su tako: *ježika*, *ježevika*, *ježevac*, *ježevina*, *ježinac*, *ježinak*, *ježinjak*.

Kad se čoveku od straha ili uzbuđenja podignu dlake po telu, kaže se da se *naježio*, a kad se, razljućen,

nakostreši, spreman da svakome odbrusi, kaže se da je *naježen* itd. Izgled ježa, dakle, poslužio je kao osnova za stvaranje mnogih drugih reči. Sam on, međutim, kako smo videli, nije nazvan po svome izgledu, nego po tome što jede zmije. *Jež* je, dakle, bio i ostao -"proždiratelj zmija".

ZMIJA

Zmija je odista odvratna i opasan stvor. Oduvek je izazivala strah i gađenje kod ljudi. Tako je ušla i u Bibliju. Zna se da je upravo ona nagovorila pramajku Evu da uzme plod sa zabranjene voćke u raju, zbog čega je ljudski rod osuđen na stalnu patnju. Zmija je ušla i u književnost. U Njegoševom "Gorskom vijencu" stoji o zmiji ovo:

"A gadno je na put pogledati,
sve se dlake naježe čovjeku."

Zbog svega toga naši preci su izbegavali čak i da spomenu ime te gadne životinje koja puzi po zemlji, pa se ono s vremenom izgubilo i potpuno iščezlo. Ovo koje mi danas znamo, *zmija*, u stvari je zamena za nekadašnji naziv. Tako se govorilo da se ne bi spominjanjem pravog naziva izazvalo neko zlo. Stoga se održala zamena, a pravi naziv izgubio.

Peretpostavlja se da je reč *zmija* srodna reči *zemlja*. Njeno izvorno značenje bilo je, dakle: "zemljana" ili "ona koja plazi po zemlji". Po tome što zmija plazi, jer nema nogu, nastao je u našem jeziku i izraz: "kriti (nešto) kao zmija noge".

Zmija je ušla i u mnoge druge izraze. Tako se, na primer, kaže: "besan (ili ljut) kao zmija", "hladan kao zmija", "sikće kao zmija", "pišti kao zmija u procepu" i sl. "Stati zmiji na rep" znači: "izložiti se velikom zlu", a "nositi zmiju u nedrima" - "držati neprijatelja uza se". Sve gore od gorega! Zato narod i kaže da treba "udariti zmiju

u glavu" ili "stati zmiji za vrat", što znači: "uništiti neko
zlo", "otkloniti opasnost".

ŽABA

Sigurno ste već primetili da su nazivi za životinje uglavnom zajednički svim Slovenima. To samo po *i* sebi govori o njihovom zajedničkom životu u prošlosti, ali i o velikoj starini samih tih naziva. U tom pogledu ni *žaba* nije izuzetak. Tu reč imaju, osim nas, i Rusi, Ukrajinci, Česi, Slovaci, Poljaci, Lužički Srbi i drugi.

Žaba je ljigava i teško ju je uhvatiti golim rukama. Nimalo lakše nije "uhvatiti" ni izvorno značenje te reči. Ima više pretpostavki kako je ona nastala. Neki istraživači misle da je žaba nekad značilo: "ona koja ima velika usta". Drugi pretpostavljaju da je u srodstvu s germanskom reči koja je značila: "punoglavac", što je teško dokazati. Treći, opet, smatraju da je reč *žaba* nastala oponašanjem njenog oglašavanja: *žab-žab*, kao što je od *kre-kre* nastao drugi naziv za žabu - kreketuša. Ta je pretpostavka i najverovatnija, jer i neki drugi narodi, udaljeni od nas i prostorno i jezički, imaju sličan naziv. I oni su, dakle, čuli oglašavanje *žab-žab* kao i naši preci. Tako u kavkaskim jezicima ljigavicu o kojoj je ovde reč nazivaju: *žabu* ili *žebu*. A to nije daleko od našega *žaba*.

VIDRA

Vidra je mala, živahna životinja koja živi kraj vode i hrani se ribom. Uхватiti ribu bez udice i štapa, ili ribarske mreže, nije baš tako laka stvar. Potrebno je za to dosta brzine, spretnosti, a i lukavstva. Sve te osobine vidra, naravno, ima, inače ne bi imala šta da jede, ne bi uhvatila ni jednu jedinu ribicu.

I za čoveka koji je okretan, snalažljiv, mudar i lukav kao vidra, kaže se da je - vidra.

Kad, dakle, kažemo *vidra*, onda upravo mislimo na snalažljivost, mudrost i lukavstvo. Pa ipak, nijedna od tih osobina nema nikakve veze sa samim nazivom *vidra*. Jezikoslovci tu reč dovode u vezu s rečju koja je značila "voda". Po tome bi, dakle, prvobitno značenje naziva *vidra* bilo: "vodena", tj. "vodena zver", "vodena životinja".

Taj naziv, međutim, ne potiče od slovenske reči *voda*, nego od grčke reči *hidor*, što opet znači - "voda". Od *hidor* je kasnije postalo *hidra*, pa onda *vidra*, naziv koji i danas živi u našem jeziku kao i svaka druga naša reč.

VUK

O strašnom krvožednom vuku ima u nas mnogo priča. Evo da i mi tim pričama dodamo još jednu - priču o njegovom imenu.

Da je vuk opaka zver, koja noću upada u planinske torove, kolje, razdire i u šumu odvlači ovce i jaganjce, da je on poznata ovčija derikoža, oduvek se znalo, a i danas se zna.

Jezikoslovci su ipak potrošili mnogo vremena i mnogo znoja prolili, dok su, proučavajući razne jezike i njihovu daleku prošlost, utvrdili da reč vuk znači upravo to: "derikoža" ili "onaj koji vuče", "koji odvlači".

U našoj zemlji bilo je ranije mnogo vukova. Otuda i mnogi nazivi, kao što su: *Vučaj*, *Vučjak*, *Vučevo*, *Vukodraž* (voda kod Valjeva) itd.

I mnogi ljudi nose "vučija" imena, kao: *Vuk*, *Vukomir*, *Vukomil*, *Vukoje*, *Vukac*, *Vuksan*, *Vukman*, *Vukoman*, *Vukovoj*, *Vukovoje*, *Vučeta*, *Vučan*, *Vučen*, *Vučko*, *Vukaš*, *Vukadin*, *Vukašin*, *Vukelja*, *Vuko*, *Vukota*, *Vukan*, *Vukša*, *Vujo*, *Vujica*, *Vujilo*, pa i *Delivuk*, *Milivuk*, *Stojivuk* itd.

Zanimljivo je i objašnjenje zašto su se u nas u prošlosti deci nadevala takva imena. O tome Vuk Karadžić piše:

"Kad se kakvoj ženi ne dadu djeca, onda nađene djetetu ime Vuk, jer misle da im djecu vještice jedu, a na vuka neće smjeti udariti (zato su i meni ovako ime nadjeli)."

Eto, neka se zna da je i od vuka nekada neke koristi bilo.

PAS

Najbliži srodnik vuka, i najverniji čovekov prijatelj, toliko se udaljio od vukova da im ni ime više zajedničko nije. Čak nije ni zajedničkog porekla!

Postoje različita tumačenja porekla i izvornog značenja reči *pas*. Jedni tu reč dovode u vezu s pridevom *pisan* - "šaren" (ruski: *пестрый*). Drugi, opet, smatraju da je ta reč izvorno značila: "posmatrač", "stražar", valjda zato što je pas oduvek služio ljudima kao čuvar kuće ili stada.

Nijedno od ovih mišljenja, kao ni druga, koja ovde nisu spomenuta, nije sa sigurnošću potvrđeno. Tako se za imenom najvećeg lovca tragača u svojoj vrsti i dalje - traga.

ZEC

Zec je, kao što svi znamo, veoma plašljiva i brzonoga životinja. Stoga i ima velike uši (da osluškuje) i duge, duge zadnje noge (da može hitro pobeći od neprijatelja).

U nekim našim krajevima nazivaju ga još i *zajec*, *zajac*, *zajko* i slično. Nastavnici nas u školi uče da tako ne valja govoriti. A to je upravo njegovo staro, da ne kažemo i pravo ime. Što je kasnije od *zajec*, postalo *zaec*, pa *zeec* i *zec*, to nije teško objasniti. Ljudima nije bilo lako da izgovaraju *zaec*, da zijevajući izgovaraju ono *ae*. Zato su tu reč jednostavno skratili u *zec*.

Ali, to je samo jedan deo priče o zecu. I reklo bi se - lakši. Jer, lako je bilo utvrditi kako se u nas nekad zvao zec. Postoje o tome stari zapisi, a postoje i stari oblici koji su se zadržali do naših dana. Mnogo je teže, međutim, utvrditi kako je nastala sama reč *zec*. Teže je dokučiti prvobitni smisao te reči nego golim rukama uhvatiti živoga zeca.

Neki misle da je *zec* nekada značilo: "onaj koji zeva" (zbog rasečene, "zečje" usne i zubića koji mu stalno vire), a neki, opet, smatraju da je to značilo: "onaj koji skače".

Ima li u tome i trunke istine, teško je reći. Vi ćete, sigurno, nastaviti da istražujete dalje. Jer, ostalo je mnogo neobjašnjenih reči. Možda ćete upravo vi pronaći njihova prava značenja, možda ćete konačno otkriti "u kom grmu leži zec".

II. KALEIDOSKOP

KALEIDOSKOP

Baveći se rečima i pričajući vam o njima i o njihovom životu, setio sam se jedne divne igrache iz svoga detinjstva. Mnogo sam je voleo, a imala je nekako čudan naziv - *kaleidoskop*. Tada veoma omiljena među decom, pa i odraslima, ta mala i jednostavna sprava - jedna obična cev slična durbinu kojim su se služili stari moreplovc i gusari, pružala je oku mnoštvo prekrasnih, šarenih figura. Satima sam mogao da posmatram kako se raznobojni komadići stakla između ogledala u kaleidoskopu premeštaju i mešaju na svaki i najmanji pokret, stvarajući uvek nove i nove likove. I tako u beskraj.

Kasnije, u školi, naučio sam iz fizike kako nastaje to divno šarenilo. A naučio sam i kako je nastala sama ta reč (od grčkog *kalos* - "lep", *eidōs* - "oblik" i *skopein* - "gledati"). I shvatio sam nešto veoma, veoma važno: da u svemu tome ima neke pravilnosti, nekakvog reda. I upravo zato, posmatrajući šareni svet reči, setih se kaleidoskopa.

Postoje tako reči u jeziku. Mnogo različitih i raznolikih reči. Mi ih izgovaramo i pišemo - premećemo i slažemo. A one se mešaju, spajaju i razdvajaju kao raznobojna stakalca, stvarajući različite i uvek nove figure. I čini nam se: nigde kraja tome šarenilu. A u školi tek saznamo, naučimo, da u svemu tome ima nekakvog reda, da u tom velikom kaleidoskopu koji se jezik zove ima nekakve pravilnosti.

Posmatramo, na primer, svoju ruku. Kažemo: *ruka*. I znamo šta je to ruka. Pogledamo malo oko sebe,

osvrnemo se, obrnemo malčice kaleidoskop, a ono naša *ruka* postane odjednom *ručica*, mala, draga, meka topla ruka deteta. A samo još jedan mali okret i ta draga, topla meka ručica postaje obična metalna poluga kakvog mehanizma, postaje kruta i hladna ručica menjača brzina u automobilu ili na traktoru, dizalici i sl.

Ili, recimo - *jutro*. Spojimo jutro i zemlju, i zemlja postane jutro, a jutro zemlja. Kažemo: *jutro zemlje*. Kao *lanac*, kao *ralo* kao *dunum*, kao *ar*.

Svi dobro znamo da je *junak* - junak, a *kukavica* - kukavica. Ali u našem kaleidoskopu i kukavica može biti "junak". Neko se, na primer, boji mraka, ili susedovog gusana koji predvodi jato gusaka, ili ovna predvodnika, ili ne sme sa stene da skoči u morske talase. A mi mu se onda rugamo i kažemo: "Vidi junaka!?"

U velikom kaleidoskopu koji se naziva jezik nalaze se sve naše remi i naše misli.

Hajde da zajednički okrećemo taj čudni kaleidoskop! Videćemo mnogo lepih figura i boja, iako do kraja nećemo stići. Jer, bezbrojne su mogućnosti slaganja reči i beskrajna je čovekova želja da traži uvek nešto novo i stalno sve lepše i lepše.

LJUDI KOJI SU SVOJA IMENA DAROVALI STVARIMA

Veliki ljudi: naučnici, pronalazači, izumitelji i drugi, stvorili su, izumili mnogo korisnih stvari, koje danas služe kao dobro celoga čovečanstva. Tim svojim izumima i pronalascima posvećivali su oni ceo svoj život, poklanjali im svoj um, svoju ljubav, a često su im darivali čak i - svoja imena.

Ko od nas, na primer, nije čuo za *rendgen*, onaj čudesni aparat pomoću koga lekari mogu da pregledaju ili snime i najskrivljeniji organ u našem telu, da bi nas potom mnogo brže i lakše izlečili? Eto, ta korisna sprava delo je nemačkog fizičara Filhelma Konrada Rentgena i upravo je po njegovom prezimenu nazvana tako - *rendgen*.

Ruski inženjer Sergej Vladimirovič Iljušin konstruisao je mnogo različitih aviona i svi se oni po njemu nazivaju - *iljušin*. Možda je poneko i od vas leteo velikim avionom IL-62. Jeste li znali da ono IL znači: *iljušin* i da je taj naziv nastao po prezimenu konstruktora Iljušina?

Isto tako, avioni koji nose oznaku TU (TU-104 ili nadzvučni TU-154) delo su ruskog konstruktora Andreja Nikolajeviča Tupoljeva, po kome se i nazivaju *tupoljev*, ili skraćeno - TU.

Ali ako već nismo svi imali priliku da putujemo avionom, sigurno smo se vozili železnicom, u udobnim vagonima koje železničari i upućeniji ljudi nazivaju važno: *pulman*. I to *pulman* bilo je, u stvari, prezime jednog američkog pronalazača - Džordža Mortimera Pulmana, koji je živeo u 19. stoleću i konstruisao prva

železnička spavaća kola, vagon s hodnikom, vagon-restoran i uveo mnoge druge korisne novine. Zaslužio je stoga da mu se ime i danas svakodnevno spominje, kao što se spominju i imena inženjera Iljušina i Tupoljeva, ili fizičara Rentgena i drugih. Svi će oni tako još dugo, dugo živeti sa svojim izumima, pa makar se njihova imena, kao nazivi stvari, pisala i malim početnim slovom.

Imena konstruktora ili industrijalaca nose i mnogi automobili koji danas krstare našim drumovima. To su, na primer: *ford*, *škoda*, *pežo*, *sitroen* i dr.

Automobil *ford*, recimo, nosi ime američkog inženjera i osnivača velike fabrike automobila Henrija Forda. Emil Škoda bio je osnivač velikog češkog industrijskog preduzeća u Plzenju, koje osim automobila proizvodi i avione, pa čak i oružje. Tako postoje i topovi *škoda*, što je zabeleženo čak i u našem Pravopisu. Aram Pežo je takođe osnivač velike automobilske fabrike u Francuskoj, kao i Andre Sitroen, francuski "kralj automobila".

Od svega je ipak najzanimljiviji naziv automobila *mercedes*. *Mercedes* je špansko žensko ime, koje je nosila kći čuvenog nemačkog inženjera Gotliba Dajmlera, izumitelja prvog benzinskog automobilskog motora. Jednom od svojih najvrednijih, i danas najskupljih, automobila Dajmler je dao ime svoje kćeri, jer se i njome i svojim delom mogao ponositi.

Ali svi izumitelji nisu bili tako ponosni na svoje kćeri, ili ih, možda, nisu ni imali. Zato predmeti i sprave koje su izumili nose njihova imena.

Žilet (nožić za brijanje) napravio je krajem 19. stolecā K. K. *Žilet* (King Camp Gillete), severnoamerički izumitelj.

Nemački graditelj letelica grof Ferdinand Cepelin (Zeppelin) napravio je mnogo krupniju stvar: 1900. godine konstruisao je vazdušni brod s metalnim kosturom, napunjen gasom. To je ona duguljasta letelica nalik na veliku, debelu salamu, koju svi poznajemo pod imenom *cepin*.

Što se i danas naliv-pero ili patent-olovka naziva *penkala* ili *penkalo*, zasluga je njihovog izumitelja, zagrebačkog inženjera Slavoljuba Penkale, koji je 1906. patentirao svoj izum da bi ubrzo osvojio celi svet i postao najpoznatiji proizvođač naliv-pera.

Kad smo već kod pera i pisanja, da kaŕemo da je jedan od prvih aparata za umnoŕavanje pisanih i štampanih tekstova izumio 1881. godine Mađar David Geštetner. Po njemu se ta sprava i danas naziva *geštetner*.

I neki delovi motornih vozila diče se imenima svojih izumitelja, kao što je, na primer, *kardan*, mehanički zglob koji omogućuje kretanje u svim pravcima, nazvan tako po konstruktoru Kardanu.

Neki veliki ljudi, naučnici i izumitelji, ipak se ne bi mogli podičiti onim što su stvorili i što nosi njihovo ime. Tako je Amerikanac Dŕon Mozes Brauning konstruisao automatski vojnički revolver, koji se po njemu naziva *brauning*. Druga, još poznatija vrsta američkog vojnog revolvera naziva se *kolt* (*colt* po imenu izumitelja Semjuela Kolta, kao što se po konstruktoru Mauzeru nazivaju brzometne puške - *mouzerke*. I jedan engleski general, Henri Šrapnel, stekao je neslavno ime time što je

prvi upotrebio ubojitu rasprskavajuću topovsku granatu, koja se i danas, prema njemu, naziva - *šrapnel* ili *šrapnela*. *Giljotina*, sprava za pogubljenje na smrt osuđenih ljudi, kojom je odsečeno mnogo slavni glava, naročito za vreme Velike francuske revolucije 1789, dobila je naziv po prezimenu jednog Francuza, doktora Žozefa Giljotina, koji se zalagao za njenu primenu.

Ali, vratimo se veselijim stvarima, recimo - torti. Zna li da je *doboš-torta* nazvana tako po imenu nekad čuvenog bečkog poslastičara Doboša? Eto, i taj je umetnik svoga posla ostavio ime u jednom delu, koje je takođe potrebno ljudima. O deci da i ne govorimo!

SAKSOFON NA MANSARDI

U prethodnoj priči saznali smo kako su neka vlastita imena ljudi, tj. lična imena ili prezimena velikih naučnika, izumitelja i pronalazača, dobila opšte značenje i postala zajedničke imenice kojima se imenuju različiti predmeti, kao što su *rendgen-aparat*, automobili *ford*, *škoda*, *pežo*, *sitroen*, *mercedes* i sl. Takvih primera ima još mnogo i susrećemo ih gotovo svakodnevno.

Neko od vas, verovatno, stanuje na mansardi, tj. u prostoriji ili prostorijama, možda i čitavom stanu, na tavanu, pod krovom neke stare kuće. A znate li da je i taj naziv postao od vlastitog imena? Reč *mansarda*, što znači: "potkrovlje", potiče, naime, od prezimena francuskog građevinara iz 17. stoleća Fransoa Mansarda. On je bio poznat po tome što je gradio stanove u potkrovlju i otuda, onda, naziv *mansarda*. Na isti način nastala je i reč *makadam*, naziv za neasfaltirani put posut mrvljenim kamenom, po imenu škotskog inženjera Mak Adama.

Poznavaoци muzike verovatno već znaju da je *saksofon*, duvački instrument u džez-orkestrima, dobio takav naziv po Antonu Žozefu Saksu, belgijskom graditelju muzičkih instrumenata. Delo toga graditelja su još dva duvačka instrumenta, koji se takođe po njemu nazivaju *sakshorn* i *sakstroma*. Nadaleko je poznata i veoma cenjena i violina *stradivari*, koju je pre više od dvesta pedeset godina izrađivao čuveni talijanski graditelj žičanih instrumenata - Antonio Stradivari iz Kremone.

Vlastita imena nekih znamenitih ljudi žive kao nazivi predmeta čak i u svetu mode. Tako, na primer,

jednu vrstu košulja i mantila (ogrtača) sa naramenicama, kao na vojničkim bluzama i šinjelima, nazivamo *mondgomeri* - po prezimenu poznatog britanskog vojskovođe iz Drugog svetskog rata, Bernarda Loa Montgomerija, koji je nosio takve košulje i ogrtače. I jedna vrsta kape kakvu je on nosio naziva se takođe *mondgomeri*.

Na sličan način nastao je i naziv *hubertus*. To je nepromočivi, jesenji mantil, najčešće zelenkaste boje, što ga obično nose lovci i izletnici. Taj naziv potiče od imena jednog katoličkog biskupa, koji se u mladosti strastveno bavio lovom i, verovatno, nosio takav ogrtač. Sv. Hubertus se u Poljskoj, Nemačkoj i još nekim zemljama slavi kao zaštitnik lovaca.

Među raznim šeširima što krase odrasle muške glave poznati su *garibaldi*, sa veoma širokim, mekim obodom, nazvan tako po velikom borcu za oslobođenje i ujedinjenje Italije Đuzepe Garibaldiju, kao i *idn-šešir*, sa uskim nagore zavnutim obodom, nazvan po prezimenu nekadašnjeg britanskog ministra spoljnjih poslova i predsednika vlade Entoni Idna.

Eto, pa kad slučajno, švrljajući gradom, začujete čeznutljivi zvuk saksofona s neke mansarde, setite se kako su nastale reči *mansarda*, *saksofon*, *stradivari*, pa i *makadam*, *mondgomeri*, *hubertus*, *garibaldi*, *idn-šešir* i druge slične njima.

BILJKE S LJUDSKIM IMENIMA

Begonija, dalija, georgina, hortenzija i magnolija - biljke koje se kao ukras zbog svojih lepih cvetova gaje u našim vrtovima i po kućama, dobile su imena po čuvenim biologima, odgajivačima cveća, ili po njihovim saradnicima.

Begonija je nazvana tako po imenu Francuza Mišela Begona, a *dalija* po švedskom botaničaru Andreju Dalu. Zanimljivo je da se ista ta biljka, *dalija*, naziva i *georgina*, po ruskom botaničaru J. G. Georgiju. Inače, *dalija* ili *georgina* unesena je u Evropu tek u 17. stoleću pod meksikanskim imenom *akokotli*.

Hortenzija, ukrasna biljka koja se najviše gaji u Kini i Japanu, dobila je ime po jednoj ženi, Hortenziji Lepot, koja je 1767. godine pratila na naučnom putovanju francuskog botaničara Komersona.

Magnolija je takođe istočnjačkog porekla. Potiče iz Kine i Japana, a uspevala je i u Severnoj Americi. Ta divna zimzelena biljka, koja raste u grmovima i cveta lepim cvetovima sličnim tulipanu ili lali, dobila je ime po francuskom botaničaru Pjeru Magnolu.

LJUDI I MERE

Veliki ljudi i njihova imena, zbog zasluga za ljudski rod, pamte se i traju. Želeći da im se na neki način oduže, zahvalni korisnici njihovih izuma često ih, zapravo, guraju u zaborav. Svaki put kad uključimo radio-aparat, možemo čuti poznatu najavu: "Radio (taj i taj) na srednjima talasima 105,7 metara ili 1117 kiloherca..." itd. Svi smo to čuli hiljadu puta, i niko od nas nikad nije ni pomislio da se u tim *kilohercima* ili *megahercima* krije ime jednog velikog čoveka, zaslužnog za razvoj fizike u oblasti elektriciteta. To je Hajnrhik Rudolf Herc, nemački fizičar, koji je 1888. godine eksperimentalno dokazao postojanje elektromagnetskih talasa i svojim oscilatorom, koji se danas zove *Hercov oscilator*, udario temelj radio-tehnike.

Tako je i kad čujemo meteorološki izveštaj, u kome nas redovno obavještavaju da je temperatura vazduha iznosila, recimo, 25 stepeni Celzijusovih. Ko od nas u tom trenutku pomišlja na švedskog fizičara i astronoma Andersa Celzijusa iz 18. stoleća, od koga potiče skala od 100 stepeni za merenje temperature između tačke mržnjenja i ključanja?

I u skali od 12 stepeni za merenje jačine vetra, koja se takođe često pominje u meteorološkim izveštajima, skriva se jedno značajno ime. To je ime britanskog admirala ser Frencisa Bofora, koji je 1805. sastavio tu skalu. Danas, kada čujemo da je orkanski vetar od 12 bofora porušio brojna naselja negde na Filipinima ili u Karibima, niko se od nas i ne seća toga zaslužnog čoveka.

To je za nas samo obična mera za jačinu vetra, *bofor*, i ništa više.

Slični slučajevi nisu nikakva retkost. Učenici viših razreda osnovne škole znaju da su mnoge merne jedinice za elektricitet, ili mere za zvuk i magnetizam, dobile nazive po imenima, odnosno prezimenima velikih fizičara. Tako je jedinica za merenje električnog napona nazvana *volt* - po imenu talijanskog fizičara Aleksandra Volte, jedinica za merenje električnog otpora, *om* - po nemačkom fizičaru Georgu Simonu Omu, a jedinica za merenje jačine električne struje, *amper* - po francuskom fizičaru Andre-Mari Amperu. Isto tako, jačina zvuka meri se *belom* - po škotskom naučniku Aleksandar Grahamu Belu.

Poznate su i druge merne jedinice, kao što su *iaul* ili *džul* - za energiju i rad, ili *kulon* - za količinu elektriciteta i sl. I to su bila vlastita imena, zapravo prezimena, velikih naučnika: engleskog fizičara Džejmsa Preskota Džaula (tačnije: Džula) i njegovog francuskog kolege Šarla de Kulona. Tako je i prezime našeg velikog naučnika i izumitelja Nikole Tesle, 1956. godine, povodom stogodišnjice njegovog rođenja, proglašeno jedinicom za merenje gustoće magnetnog toka. U SI-sistemu *tesla* je sada jedinica za merenje magnetne indukcije. Danas je ta jedinica poznata svim fizičarima na svetu, iako retko ko zna da *tesla* u srpskom jeziku bukvalno znači: "alatka za tesanje", "teslica".

KAKO JE KIR JANJA POSTAO KIRJANJA

Videli smo već kako su vlastita imena ljudi koji su nekad stvarno živeli postala, iz različitih razloga, zajednička imena stvari i biljaka, ili obične merne jedinice. Na sličan su način i imena poznatih ličnosti iz nekih popularnih književnih dela dobila opšte značenje, samo što se ona, kao zajedničke imenice, ne odnose na stvari, biljke ili merne jedinice, nego na - ljude.

Uzmimo, na primer, reč *kirjanja*. Ona danas u srpskom jeziku znači isto što i reč *škrtač* ili *tvrđica*. Sigurno ste već čuli kako nekoga ko je "preterano štedljiv", negostoljubiv, ko iznad svega drugog u životu ceni novac, nazivaju - *kirjanja*. To *kirjanja* (ili *kir-janja*) nastalo je od imena glavne ličnosti poznate komedije *Tvrđica* Jovana Sterije Popovića. To je Kir Janja, što, u stvari, znači: "gospodin Janja". Ta je komedija u nas bila veoma omiljena, ljudi su je često gledali, pa je kir Janja ("gospodin Janja") postao oličenje škrtosti uopšte. Tako su svakoga ko je imao tu ružnu osobinu počeli nazivati - *kirjanja*. Istoričar književnosti dr Božidar Kovaik utvrdio je da se *Kir Janja* u opštem značenju prvi put javlja 1840. godine.

Danas u srpskom jeziku postoji i pridev *kirjanjski* - "koji je poput kir Janje, dakle škrt", i glagol *kirjanjisati*, u značenju: "škrtariti", "škrtičiti", "cicijašiti", "tvrđičiti".

Našem kir-Janji odgovara u francuskoj književnosti *Harpagon*. To je takođe lik tvrđice iz poznate Molijerove komedije "Škrtač". Po tome se tvrđica, škrtac naziva još i *harpagon*.

I don Kihot de la Manča, inače poznata ličnost iz istoimenog romana španskog pisca Migela Servantesa, izašao je iz korica knjige i ušao u život kao oličenje simvetrenjača, tj. izmišljenih neprijatelja, i koji želi da savlada nepostojeće prepreke. Po njemu se svi takvi ljudi, ljudi s takvim osobinama (sanjalice, smešni borci protiv nepostojećeg neprijatelja, oni koji žele da ostvare neostvarivo i sl.) nazivaju *donkhotima*, a njihovi se postupci označavaju kao *donkihotski*, ili jednom reči kao - *donkhoterija*.

Verovatno ste čuli i to da veoma stare ljude nazivaju *metuzalemima*. Prema biblijskoj priči, Metuzalem je bio čovek koji je, u vreme prvih ljudi na Zemlji, živeo 950 godina. Otuda, onda, i reč *metuzalem*, koja znači: "jako star, prastar čovek". Ona se danas upotrebljava i u običnom govoru i u književnosti.

KVISLING, ŠOVEN I HULIGAN

Reči *kvisling*, *šoven* i *huligan* postoje danas u mnogim jezicima na svetu. I to su nekad bila lična imena, koja su kasnija dobila opšte značenje, pa se stoga pišu malim početnim slovom.

Kvisling je, u stvari, prezime Vitkuna Kvislinga, norveškog majora, koji je osnovao Norvešku nacionalističku stranku, pa su ga za vreme fašističke okupacije Norveške (1940-1945) Nemci postavili za predsednika izdajničke vlade. Major Kvisling je poslušno izvršavao sva naređenja okupatora i time naneo velika zla svome narodu. Tako je stekao neslavno, sramno ime, koje se kasnije, kao opšte, prenelo na sve slične saradnike nemačkog okupatora u Evropi za vreme Drugog svetskog rata. Danas *kvisling* u srpskom jeziku, i drugde, znači: "izdajica domovine", "saradnik okupatora" i sl. Postoji u nas i pridev *kvislinški*, koji se odnosi na *kvislinge*.

Šoven ili *šovinista* je reč koja danas označava zadržtog nacionalistu, tj. čoveka koji svoju naciju izdiže iznad svih ostalih nacija na svetu, koji izvrgava ruglu i ruši sve što pripada drugim narodima, koji mrzi one koji ne pripadaju njegovoj naciji. Ta otrovna reč postala je od imena Šoven, inače ličnosti u komediji francuskog pisca Ežena Skriba iz 19. stoleća. Vojnik Šoven (što znači. "ćelavko") prikazan je kao hvalisavac, neumereni, zadržti rodoljub i pristalica zavojevačke politike Napoleona Bonaparte, politike koja je težila podjarmljivanju drugih naroda. Otuda, onda, i današnje značenje reči *šoven* ili *šovinist*. Prema *šoven* i *šovinist* u nas su postale i druge slične reči: *šovinistkinja*, *šovinizam*, *šovinistički*, *šovenski*

i sl. Sve one, na ovaj ili onaj način, označavaju najteži oblik raspirivanja mržnje prema drugim narodima.

Na sličan način, kao i *kvisling* i *šoven*, nastala je i reč *huligan* - "probisvet", "mangup", "nevaljalac", "frajer", "bandit", "siledžija". To je takođe bilo vlastito ime, zapravo, prezime jednog irskog buntovnika, koji je bio poznat po surovosti, pa su ga Englezi smatrali oličenjem nasilništva. Otuda, onda, i današnje značenje reči *huligan*.

Tako su, eto, stvorene tri ružne reči u našem jeziku: *kvisling*, *šoven* i *huligan*, koje označavaju neke još ružnije osobine ljudi i naroda.

PLEMENITI MECENA

Znamo već kako je junak Sterijine komedije kir Janja postao - *kirjanja* ("škrtač") i kako su se po zlu zapamćena imena *Kvisling*, *Šoven* i *Huligan* preobratile u zajedničke imenice, koje danas svojim značenjem upućuju na ono najgore: izdajništvo, zlo, nasilje i mržnju među ljudima. Srećom, u jeziku su se sačuvali i drukčiji primeri: ostala su, i vekovima već traju, i imena nekih plemenitih ljudi, onih koji nisu sijali mržnju, već su pomagali druge. Jedan od njih bio je i Gaj Klinije Mecenat (ili, kako se u njegovo vreme pisalo latinski: Gai Clinius Mecenat).

Mecenat, ili, kraće - Mecena, bio je ugledan i veoma bogat građanin starog Rima. Živeo je u prvom stoleću pre naše ere i pripadao viteškom staležu. Imao je raskošan dvorac i veliko bogatstvo. I sam imperator August bio mu je blizak prijatelj.

Mecena je voleo život i ljude. Pisao je stihove, u kojima je izražavao svoju silnu želju da živi, makar i bez ruku, nogu i očiju. Ali, pomagao je i drugima da žive i stvaraju. Oko sebe je okupljao najbolje rimske pesnike onoga vremena: Vergilija, Horacija, Propercija i druge. Oni su mu zauzvrat posvećivali svoje zbirke stihova. Tako je njegovo ime ušlo u umetnost i istoriju. Ali i u - jezik. Danas reč *mecena* označava zaštitnika umetnosti, čoveka koji podstiče i materijalno pomaže umetnike u njihovom radu.

Kasnije je u istoriji bilo dosta mecena. Među najpoznatijim bili su francuski vladar Luj XIV, "Kralj Sunce", pruski car Fridrih Drugi, koji je, pored ostalih,

pomagao i velikog francuskog pisca Voltera, i vajmarski vojvoda Karl August, koji je bio mecena znamenitog nemačkog pesnika Getea, poštovaoca našeg Vuka. Ali sve te krunisane glave, i pored vladalačke moći i velikih zasluga za umetnost, nisu svojim imenom mogle zaseniti i potisnuti ime plemenitog Gaja Klinija Mecene. Mogli su biti bogatiji i darežljiviji od njega, ali uvek i samo pod njegovim imenom - *mecena*.

GROF OD SENDVIČA

Od sve "brze hrane" koja se prodaje po restoranima, bifeima ili uličnim prodavnicama, najveću prođu ima popularni - sendvič. I ne bez razloga: ukusan je i praktičan - može se jesti u parku na klupi, "s nogu", ili čak u hodu. A jednostavno se i priprema: između dve kriške hleba ili raspolovljene zemičke stavi se šunka, sir, jaja i još poneka đakonija i naš brzi obrok je spremljen.

To je sve što bi se o sendviču moglo kazati da nije zanimljive priče o njegovom poreklu i nastanku samog tog naziva.

Poreklo sendviča je - grofovsko, i to od starine, od pre punih 200 godina. Tada, u 18. stoleću, živio je u Engleskoj jedan plemić po imenu Džon Montegju (1718-1792). Imao je titulu četvrtog grofa od Sendviča i bio prvi lord Admiraliteta. Uz mnogo svojih vrlina, grof od Sendviča imao je i jednu veliku manu: bio je strastveni kartaroš. Da se ne bi morao odvajati od kartaškog stola, prekidajući igru za ručak i večeru, naređivao je da mu donose nareske šunke stavljene između dve kriške hleba. Tako je mogao u isto vreme i da se karta i da jede.

"Izum" grofa od Sendviča (engl. Sandwich) brzo se proširio pa su mnogi ljudi u Engleskoj i drugim zemljama počeli takođe jesti "sendviče", nazvane tako po njegovom imenu, odnosno tituli.

Pošto je grof Džon Montegju, kao što je već rečeno, bio prvi lord Admiraliteta, to će reći - ministar Mornarice, u vreme kada je kapetan Džejms Kuk otkrio prekrasnu skupinu ostrva u Tihom okeanu (1778), ta su ostrva nazvana upravo po njemu. Kasnije će Sendvička ostrva

dobiti ime Havaji, koje će se ustaliti i kao Havajska ostrva. Od 1959. godine Havaji su 50. država Sjedinjenih Američkih Država.

Ali, vratimo se ponovo samoj reči *sendvič*. U nastavi jezika učimo da nije dobro govoriti i pisati *sendvić* (sa ć). Susrećemo je i u sportskom žargonu, gde izraz *biti u sendviču* znači: "biti priklešten između dva protivnička igrača" (kao šunka ili sir između dve kriške hleba). Postoji i *sendvičmen* (engl. *sandwichman*) - "čovjek koji (radi reklame ili propagande) istodobno nosi dva plakata: jedan na prsima, drugi na leđima; živa reklama".

Tako je grof od Sendviča ostavio vidnog traga ne samo u našem svakodnevnom jelovniku nego i u geografiji, sportu, političkoj propagandi i reklamama.

LUC I RITBERGER

Opisujući figure što ih izvode spretni klizači i klizačice na takmičenjima u umetničkom klizanju, sportski reporeteri, najčešće s oduševljenjem, izgovaraju reči *luc* i *ritberger*.

Luc i *ritberger* su nazivi za veoma teške figure, dva bravurozna skoka, iza kojih klizač mora nastaviti klizanje i izvođenje novih figura. Uvek iznova očarani tim skokovima, i ne pomišljamo na to da su njihovi nazivi takođe nastali od vlastitih imena.

Prvi *luc* u istoriji umetničkog klizanja izveo je, ko bi drugi, nego upravo - Luc. Austrijanac Alojz Luc. Bilo je to davne 1913. godine u Beču, na poznatom Engelmanovom klizalištu. I ostalo je zapamćeno, mada Alojz Luc nije bio pravi klizač, nego - hokejaš. Klizanjem se bavio samo "za svoju dušu". Kasnije se Lucov skok usavršavao, pa je 1944. godine, na Juniorskom prvenstvu Sjedinjenih Američkih Država, Ričard Dik Baton skočio "dvostruki *luc*", a dvadesetak godina iza toga Kanađaninu Donaldu Džeksonu uspeva da, na Svetskom prvenstvu u Pragu (1962), izvede čak i "trostruki *luc*" i tako se za sva vremena upiše u istoriju sporta.

"Koliko je bio izuzetan taj Donald Džekson" - pisala je sportska reporterka Milka Babović, koja se i sama proslavila ne samo vrhunskim rezultatima u atletici nego i slikovitim opisivanjem klizača i klizačica i njihove odeće, s obaveznim "šljokicama" - "svedoči i podatak da je sledeći klizač s 'trostrukim lucom' u programu bio tek Jan Hofman (iz Nemačke Demokratske Republike), i to punih dvanaest godina kasnije".

Danas "trostruki luc" nije tolika retkost među vrhunskim klizačima i klizačicama, mada je prva klizačica izvela taj skok tek 1978. godine. Bila je to Švajcarkinja Denis Bilman, čije je prezime takođe postalo oznaka za jednu klizačku figuru ("špagata" s rotiranjem na vrhu jedne klizaljke). Takve figure nazivaju se *bilman-pirujete*, iako ih je prva izvodila njena zemljakinja Katrin Iten. Ovaj primer pokazuje da ime ponekad potomcima ostavlja onaj koji se nametne snagom svoje umetnosti, a ne onaj koji je prvi.

Skok *ritberger*, koji vrhunski klizači danas takođe često izvode, nešto je stariji od *luca*. Prvi ga je izveo Verner Ritberger na jednom treningu u Berlinu 1910. godine. "Dvostruki ritberger" izveo je petnaest godina kasnije (1925) Austrijanac Karl Šeper, koji je čak osam puta bio prvak Evrope, a sedam puta svetski prvak u umetničkom klizanju. Prva klizačica koja je izvela tu figuru bila je Kanađanka Barbara En Skot (1947). "Trostruki ritberger", skok s rotacijom od 180 stepeni, izveden je tek posle Drugog svetskog rata (negde između 1953. i 1955. godine). Tačan datum nije mogla utvrditi ni Milka Babović. Ipak, ostalo je zabeleženo da su to prvi izveli Amerikanci Dejvid Dženkins i Roland Robertson, a među klizačicama Gabrijela Sajfsrt iz Nemačke Demokratske Republike (ona 1968. godine, na Evropskom prvenstvu u umetničkom klizanju).

Rekli smo već da danas svi vrhunski klizači i klizačice na ledu u okviru svojih programa izvode *luc*, *ritberger*, *bilman-pirujete* i druge poznate skokove i figure, vežući tako svojim pokretima divan goblen na ledenoj ploči po dvoranama širom sveta.

Kad već spomenusmo *goblen*, da time i završimo ovu malu seriju priča o imenima ljudi koja su dobila opšta značenja. I reč *goblen* nastala je od jednog imena, tačnije - prezimena. Parižanin Žan Žil Goblen bio je tkač i vlasnik radnje za bojenje tkanina. Živeo je davno, još u 16. stoleću, pre, dakle, mnogo vekova, pa je već mogao biti zaboravljen. Ipak, ostao je zapamćen po umetnički tkanim zidnim tapetama sa slikama u prekrasnim bojama, među kojima je on sam iznašao pedeset tonova. Takve tapete, kao i ručni vez sa slikama, nazivamo i danas po njemu - *goblen*.

IMENA KONTINENATA I OKEANA

Kontinenti i okeani imaju stara i veoma zanimljiva imena: *Azija, Evropa, Afrika, Australija, Amerika, Atlantik, Pacifik*. Kako su nastala ta imena, odakle potiču i šta znače same reči *kontinent* i *okean*?

Ime najvećeg kontinenta na Zemlji, Azije, verovatno je i najstarije. Potiče čak iz asirskog jezika, od reči *asu*, što znači: "istok" ili "zemlja na istoku", "istočni kontinent".

Taj su naziv od Asiraca preuzeli Feničani, od Feničana Grci, od Grka, opet, Rimljani, a od Grka i Rimljana drugi narodi, pa tako i mi.

Ni ime našeg kontinenta, *Evropa*, nije manje starine. Ono takođe potiče iz asirskog jezika, i to od reči *ereb* - "zalazak sunca", "zapad". Prema tome, *Evropa* bi značila: "zapad", "zemlja na zapadu", "zapadni kontinent". Grci su taj naziv takođe primili preko Feničana, pa su tako u početku nazivali zapadnu obalu Egejskog mora, koja je za njih stvarno bila "zapad", tj. na zapadu. Kasnije je to postalo naziv celog kontinenta.

Zanimljivo je da je i ime trećeg kontinenta "Starog sveta", *Afrika*, u početku takođe imalo uže značenje. Afrikom su, naime, stari Rimljani nazivali svoje posede na severu Tripolitanije i današnjeg Tunisa. Ono inače potiče od arapskog naziva za neka plemena u Etiopiji, *Aferi*, koji su preuzeli Rimljani imenujući njime, kako je već rečeno, svoje posede u severnom delu tog kontinenta, a kasnije i celi kontinent.

Ime *Australija* latinskog je porekla. Potiče od latinskog izraza *Terra australis*, što znači: "južna zemlja".

Verovalo se, naime, od davnina da takva zemlja postoji južno od Indijskog okeana.

Tako, eto, imamo tri kontinenta koja su svoja imena dobila prema stranama sveta: *Azija* - "istok", *Evropa* - "zapad" i *Australija* - "jug".

Naziv *Amerika* nastao je drukčije i znatno je mlađi. Pod tim imenom novootkriveni kontinent prvi put se pominje 1507. godine, u delu nemačkog geografa Martina Valdzemilera. On je taj kontinent nazvao po slavnom talijanskom moreplovcu Amerigu Vespučiju, koji je posle Kolumbovog otkrića 1492. više puta plovio u "Novi svet", do obala Južne i Srednje Amerike. Kristoforu Kolumbu nije, dakle, pripala čast da kontinent koji je on otkrio nosi njegovo ime. Po njemu je nazvana tek jedna mala južnoamerička zemlja - Kolumbija.

Mnogi, možda, ne znaju da pored Evrope, Azije, Afrike, Australije i Amerike, postoji još jedan kontinent - *Antartik*. Ime toga kontinenta načinjeno je prema imenu *Arktik*, što označuje područje oko Severnog pola. Samo ime *Arktik*, koje se ponegde prevodi kao "sever", potiče, u stvari, od grčke reči *arktos* - "medved". Područje oko Severnog pola nazvano je tako zato što se na toj strani nebeskog svoda nalaze sazvežđa Veliki i Mali Medved, a ne po poznatim polarnim medvedima.

Na drugoj, suprotnoj strani Zemlje nalazi se Južni pol i čitav jedan kontinent pokriven večitim ledom. Taj je kraj nazvan stoga *Antartik*, što, slobodnije prevedeno, znači: "zemlja koja se nalazi nasuprot Arktiku".

Kontinente najčešće dele okeani i mora. Među okeanima najveći su i najpoznatiji Atlantski okean ili Atlantik i Veliki ili Tihi okean, Pacifik.

Atlantik potiče od imena starogrčkog mitološkog junaka Atlanta. Po verovanju starih Grka, Atlant ili Atlas bio je jedan od titana. Zato što se borio protiv boga Zeusa osuđen je da večito na svojim leđima nosi nebeski svod. O tome smo već govorili u prvom delu ove knjige, u priči "Atlas".

Ime *Pacifik* potiče iz latinskog jezika i znači doslovno: "mirni", "tihi" (od latinskog: *pax*, *pacis* - "mir"). Otuda i naše ime *Tihi okean*.

Na kraju da kažemo nešto i o rečima *kontinent* i *okean*.

Kontinent potiče od latinskog izraza koji bi se mogao prevesti kao: "zemlja koja se drži zajedno", dakle "veliko kopno".

Reč *okean*, opet, kao i *Atlantik*, mitološkog je porekla. Okean je, prema grčkoj mitologiji, bio takođe jedan od titana i gospodar svih voda na zemaljskoj kugli. Nije, onda, čudno što su nepregledna vodena prostranstva nazvana upravo njegovim imenom.

"SREBRNA ZEMLJA" I "KAMEN KOJI SVETLI"

Ima jedna daleka zemlja koja se naziva "Srebrna zemlja" ili samo "Srebrna". Jedna mala evropska država ima još zanimljivije ime. Ona se naziva "Kamen koji svetli" ili "Svetleći kamen".

Mi, naravno, upotrebljavamo strana imena tih zemalja, pa i ne slutimo šta ona znače, tj. da znače upravo to: "Srebrna zemlja" i "Kamen koji svetli". Tako je s drugim stranim imenima zemalja i pokrajina. Malo ko u nas zna šta znači *Holandija, Bolivija, Ekvador, Gibraltar* itd. A sva ta imena, kad se prevedu na naš jezik, imaju veoma zanimljiva značenja.

No, vratimo se "Srebrnoj zemlji". Zna li koja je to zemlja i gde se nalazi?

Neki su se, verovatno, već setili. "Srebrna zemlja" to je - Argentina, jer *argentum*, znamo to iz hemije, znači na latinskom "srebro".

Ime Argentina nije nastalo baš tako davno. Kad su španski osvajači, negde početkom 16. stoleća, dopreli do obala današnje Argentine, zatekli su kod tamošnjih starosjedelaca, Indiosa, dosta srebrnog nakita. Stoga su verovali da je to zemlja srebra, pa su područje oko ušća reke Parane nazvali Rio de la Plata ("Srebrna reka"). Nije, onda, čudno što je i država koja je kasnije nastala na tom području dobila ime Argentina ("Srebrna").

"Kamen koji svetli" u stvari je prevod nemačkog imena evropske države Lihtenštajn. To *Lihtenštajn* bilo je prvo prezime jedne plemićke porodice, kojoj je car

Karlo VI darovao zemlje na kojima se danas nalazi istoimena kneževina.

Ime *Holandija*, kad se doslovno prevede s engleskog, *Holland*, znači doslovno: "Niska zemlja". I drugo englesko ime te zemlje *Netherlands* znači to isto. To nikako nije slučajno. Holandija je, kao što je poznato, ravničarska zemlja, a njeni primorski delovi čak su niži od morske površine. Otuda, onda, i sasvim tačan naziv "Niska zemlja".

Holandani, inače, svoju zemlju zovu *Nederland*, što opet znači: "Niska zemlja". Po tome je i skraćenica za Holandiju NL (od *Nederland*) - to smo bar mogli toliko puta videti na automobilima koji dolaze iz te zemlje.

Hrvati su ime *Nederland* preveli kao *Nizozemska*, sledeći opet izvorno značenje: "Niska zemlja" I Francuzi su ga doslovno preveli na svoj jezik, pa Holandiju nazivaju *Pays-Bas*..

Neke zemlje dobile su svoja imena po znamenitim ljudima, otkrivačima svetova ili oslobodiocima. Već znamo da je južnoamerička država Kolumbija dobila ime po slavnom moreplovcu i otkrivaču Amerike Kristoforu Kolumbu. Isto tako, Bolivija, koja se takođe nalazi u Južnoj Americi, dobila je ime po Simonu Bolívaru, velikom južnoameričkom revolucionaru i borcu za oslobođenje španskih kolonija u tome delu sveta.

Zanimljivo je i ime Gibraltar. Taj britanski posed na španskom tlu ima, u stvari, arapsko ime. *Gibraltar*, od arapskog Džebel al Tarik, znači: "Tarikova stena" ili "Tarikovo brdo", prema znamenitom arapskom vojskovođi Tariku, koji je u osmom veku osvojio Španiju.

Ekvador je dobio takvo ime zato što se nalazi na samom ekvatoru, itd.

Nasuprot ovakvim imenima zemalja i pokrajina, koji su stranog porekla i koji su preuzeti od naroda što upravo tako nazivaju svoju zemlju ili pokrajinu, mnoge zemlje imaju u srpskom jeziku - naša imena. Takva su imena: *Grčka, Mađarska, Finska, Turska, Švedska, Norveška, Švajcarska*, pa i *Poljska, Češka, Slovačka*, itd.

To su, u stvari, pridevi izvedeni od imena naroda ili stanovnika tih zemalja. U početku su to bila puna imena: *Grčka zemlja, Mađarska zemlja, Finska zemlja, Turska zemlja* itd. Kasnije je ostao samo pridev, koji je postao imenica, pa danas govorimo samo *Grčka, Mađarska, Finska, Turska* itd.

Prema ovakvim imenima načinjeno je i već pomenuto ime za Holandiju, odnosno Netherland - *Nizozemska*.

Mnogi narodi nazivaju svoju zemlju drukčije nego mi. Tako se, na primer, u nas kaže *Nemačka*, što bi trebalo da znači: "Nemačka zemlja". Mi smo, dakle, ime Nemačke načinili prema svome nazivu za stanovnike te zemlje - *Nemci*. A taj je naziv, opet, nastao među Slovenima zbog toga što se nisu mogli sporazumevati sa susednim Germanima, pa su ih smatrali nemima. Otuda, onda, i ime *Nemac*.

Imena stranih zemalja nastajali su u nas na različite načine i u različita vremena. Zato tu ima toliko razlika i šarenila.

ZAUSTAVLJENO VREME

U imenima mnogih mesta na južnoslovenskom prostoru (gradova, sela i zaselaka) živi čitava jedna istorija, naša prošlost, daleka i bliska. Tu kao da je zaustavljeno vreme -okamenjeno u reči, u imenu.

Nekad su današnji južnoslovenski prostori bili deo velike Rimske imperije. Stari Rimljani su bili i iščezli, ali je iza njih na jadranskoj obali ostao Cavtat, koji samim svojim imenom svedoči da je to od davnina bio grad, jer *Cavtat*, od latinskog *civitas* i znači - "grad".

I iza starih Ilira, Kelta i Grka, koji su pre Rimljana nastanjivali ove krajeve, ostali su mnogi nazivi mesta. Na te nas narode podseća, na primer, *Skoplje* (nekadašnji *Skupi*).

U vreme turske vladavine nastala su imena *Sarajevo*, *Tuzla*, *Majdan* i mnoga druga.

Sarajevo potiče od reči *saraj*, koje je persijskog porekla i znači: "dvor" (carski, vezirski, pašin ili begovski). U tom je gradu u tursko vreme zaista bio *saraj*, dvor carskog namesnika, pa otuda onda i samo ime *Sarajevo*.

Tuzla je, kao što je poznato, "grad soli". O tome, uostalom, svedoči i samo ime toga grada. Reč *tuz*, naime, na turskom znači: "so", a *tuzla* doslovno - "rudnik soli", "solana". U tome se mestu i okolini so vadila od davnina, pa su ga još stari Rimljani nazivali *Salines*, s istim značenjem kao u turskom - "solane". U srednjem veku samo naselje bilo je u sastavu župe koja se zvala *Soli*.

Na turskom se rudnik naziva *majdan*, pa su prema tome mnoga naša mesta dobila naziv *Majdan*. Po tome se

i jedan deo Beograda, tamo gde se nalazi Markova crkva, naziva *Tašmajdan*, što u prevodu na naš jezik znači: "rudnik kamena", "kamenolom" (turski *taš* znači - "kamen").

Turskog su porekla imena još nekih delova Beograda. Tako *Dorćol* znači: "raskršće", ili doslovno: "mesto gde se sastaju četiri puta". *Karaburma*, opet, znači: "crni greben". Tako su Turci zvali brežuljak nad Dunavom kod Beograda, prema selu Višnjici. Izvorni turski naziv Karaburme bio je *Kara burun* (*kara* - "crn" i *burun* - "greben", "rt").

O svemu tome mi i ne razmišljamo kad izgovaramo imena *Sarajevo*, *Tuzla*, *Tašmajdan*, *Dorćol*, *Karaburma* i sl.

Kao *Tuzla*, *Majdan* i sl., tako i neka druga imena naših sela i gradova, koja nisu stranog porekla, svedoče o tome da je na mestu gde se oni danas nalaze nekada bio rudnik, most, crkva, manastir ili manastirsko imanje.

Tako imamo imena *Olovo* i *Srebrenica*, nastala po tome što se tu nekada kopala ruda: olovo i srebro. Imena *Bunar*, *Bunarevi*, *Mostine*, *Sanski Most*, *Mostar* i sl. sama sobom govore o svome poreklu.

Neka su ime dobila i prema tlu na kome su podignuta. Takvo je, na primer, ime *Glina*, koje je nastalo od reči *glina* - "vrsta zemlje", "ilovača".

I nazivi crkvenih i manastirskih poseda čuvaju se danas u imenima mesta, kao što je npr. *Prnjavor*. *Prnjavor* doslovno znači: "manastirsko imanje", "manastirsko dobro" (što dolazi od grčke reči *pronia*).

Zanimljivo je da su neka imena mesta nastala i prema životinjama i bilju kraja u kome su podignuta.

Takva su imena: *Sokolac, Sokoli, Sokolovac* (prema *soko*), *Zeci, Zecovi, Zečevo, Zečići* (prema *zec*), *Kozica, Kozina, Kozinci* (prema *koza*), *Vepri, Veprinac* (prema *vepar*), *Kokoti* (prema *kokot*), *Golubić, Golubići, Golubinac, Golubinci, Golubovac, Golubovci* i sl. (prema *golub*, ili, možda, prema ličnom imenu *Golub*), *Kragujevac* (prema *kraguj* - "kobac"), zatim *Lipa, Lipik, Lipar* (prema *lipa*), *Bukovica, Bukvik, Bukova, Bukovac* (prema *bukva*) itd.

I u tim je imenima zaustavljeno vreme. Jer danas u Kragujevcu nema više kraguja (kobaca) niti je Bukovica u naše vreme poznata po bukvama. Nekad je, međutim, bilo tako, pa je tako i ostalo okamenjeno u imenima mesta.

O TVIDU I KAŠMIRU

Čovek ponekad nosi na sebi čitavu jednu "geografiju", a da o tome ni pojma nema. On je u stanju da pojede ili popuši po nekoliko pokrajina, ostrva ili gradova, a da pri tom opet ostane gladan i žedan.

Ovo, naravno, ne treba shvatiti bukvalno. Ali kad već govorimo o rečima, tako mu nekako dođe. Evo, uzmimo kao primer *tvid* i *kašmir*. Stručnjaci za tekstil, tekstilci, pa i krojači, i svi oni koji se bave modom ili su ljubitelji lepog odevanja, znaju da je *tvid* gruba vunena tkanina škotskog porekla, a *kašmir* - fina svilenkasto-vunena tkanina i jedna vrsta šala, nešto kao što je u nas *raša* - tkanina nazvana tako po mestu Ras.

Ali *Tvid* i *Kašmir* su u isto vreme i geografska imena. Prvo je ime reke u Škotskoj, a drugo naziv poznate himalajske pokrajine (u severozapadnom delu Indijskog potkontinenta), oko koje se spore Indija i Pakistan. Kao geografska imena *Tvid* i *Kašmir* pišu se, naravno, velikim početnim slovom i po tome se razlikuju od naziva za tkanine, koji se pišu malim slovima. Ti nazivi nastali su po imenima reke *Tvid* i pokrajine *Kašmir*, zato što se *tvid* prvo počeo proizvoditi u kraju oko te reke, a *kašmir* se proizvodi od dlake kašmirske koze.

Ovakvih primera ima mnogo. Tako je, recimo, *damast*, svilena, vunena ili lanena tkanina s arabeskama, nazvan po sirijskom gradu Damasku, *muslin*, vrsta pamučne tkanine - po iračkom gradu Mosulu, odakle potiče, a *šetland*, sivoze-lenkasta vunena tkanina - po Šetlandu, odnosno Šetlandskim ostrvima, gde se gaje

plemenite svilorune ovce i proizvodi čuvena šetlandska vuna.

Manje su poznate tkanine *batavija*, *marengo* i *lipiska*, ali i one su dobile svoje nazive po geografskim imenima, tačnije po imenima gradova: *Batavija* (na ostrvu Javi), *Marengo* (u Italiji) i *Lajpcig* (u Nemačkoj).

Kad smo već kod tkanina i odevanja, da spomenemo i *bikini*, ženski kupaći kostim, koji je tako nazvan po malom ostrvu Bikiniju u Tihom okeanu, i *panama* (šešir), nazvan po državi Panama u Srednjoj Americi.

Prema geografskim imenima nastali su i nazivi raznih pića, jela, pa čak i hemijskih elemenata. Tako, onda, imamo *Bordo* - francuski grad, i *bordo* - vrstu poznatog francuskog vina. Isto tako, *Burgundija* je pokrajina u istočnoj Francuskoj, a *burgundac* - vino iz te pokrajine, *Kjanši* - kraj u Italiji, a *kjanti* - čuveno talijansko vino, *Tokaj* je mađarski grad, a *tokaj* ili *tokajac* - vrsta vina koje se proizvodi u tom gradu i okolini, *Jamajka* je ostrvo, a *jamajka* - rum itd. Čak je i reč *demižon*, koja označava veću staklenu posudu, "pletaru" ili "pletenuku" u kojoj se drži vino, nastala prema engleskom izgovoru imena persijskog grada Damaghani, poznatog po industriji stakla.

Znamo, dalje, da je *Java* veliko ostrvo u Tihom okeanu, a *java* je, opet, vrsta kafe (kao i vrsta tkanine i naziv za jedan ples, igru). U našim trgovinama prodaje se i kafa *santos* i *minas*, a malo ko zna da su to imena saveznih država u Brazilu.

Verovatno ste čuli i za cigare *kuba* i *portorika*. I one su dobile naziv po istoimenim ostrvima - Kuba i Porto Riko. Isto tako, sirevi *edamer*, *grijer* i *parmezan* nazvani

su po gradovima Edam (u Holandiji), Grijer (u Švajcarskoj) i Parma (u Italiji). I nadaleko čuveni sir *trapist* proizvodi se u Trapistima kod Banjaluke, mada je i samo ime toga mesta nastalo po imenu starog monaškog reda *trapisti*. Upravo po njima nazvan je sir koji samo oni znaju spravljati kako valja. Pravi *trapist*, dakle, prave trapisti.

Sardele, koje takođe rado jedemo, naročito one iz konzerve (*sardine*), dobile su takav naziv po ostrvu Sardiniji, u čijim vodama tih sitnih riba iz porodice haringi ima u izobilju.

Posebno je zanimljiv naziv jedne vrste kokošaka - *leghorn*. To je, u stvari, englesko ime talijanskog grada Livorna. Otuda, onda, i naziv *leghorn* (od *livorno*) za bele kokoši nastale ukrštanjem talijanskih i španskih kokošaka.

U nas su poznati plemeniti konji *lipicaneri* ili *lipicanci*, koji su tako nazvani po ergeli (odgajalištu konja) Lipica u Istri.

Prema imenima pokrajina ili gradova nazvane su i neke materije ili hemijski elementi. Poznati su *alamandin* -jarkocrveni dragi kamen, nazvan tako po gradu Alabandi u Maloj Aziji, kao i *andaluzit* - proziran i veoma tvrd dragi kamen manje vrednosti, nazvan po španskoj pokrajini Andaluziji. Ruda od koje se proizvodi aluminijum, *boksit*, nazvana je tako po nalazištu Le Bo u Francuskoj, a *bekerelijum* i *bizmut*, hemijski elementi, po kalifornijskom gradu Berkliju i nemačkoj pokrajini Vizen. I po imenu grada Bihaća, nazvan je laporasti krečni kamen - *bihacit*, koji se upotrebljava za gradnju kuća i kao

ukras, kao što je i mineral *avalit* nazvan po našoj planini Avala kod Beograda.

Gradovi Breda (u Italiji) i Damask (u Siriji) ne mogu se baš ponositi onim čemu su pozajmili svoja imena. *Breda* je, naime, vrsta mitraljeza i vrsta bombi kojima se ljudi međusobno uništavaju, a sablja *dimiskinja* (tj. "damaskinja", "iz Damaska") poznata nam je još iz narodnih pesama. Zato nam je mnogo simpatičniji i miliji mađarski grad Debrecin, u kome se proizvode ukusne kobasice - *debrecinke*.

ALEKSA ŠANTIĆ I VOJVODA STEPA

Za Aleksu Šantića, našeg velikog pesnika, čije stihove "O, klasje moje..." i "Ostajte ovdje..." mnogi znaju napamet, čuo je, sigurno, svaki učenik osnovne škole. Oni stariji verovatno su čuli i za vojvodu Stepu Stepanovića, proslavljenog ratnika, koji je vodio mnoge vojne i sa svojim hrabrim vojnicima do nogu potukao austrijske zavojevače u čuvenoj Cerskoj bici 1914. godine. I Aleksa Šantić i vojvoda Stepa svojim su delom zaslužili da ih se sećaju mnoga buduća pokolenja. Ali ovde o tome neće biti govora. Nećemo pričati o njima i njihovom delu, pesničkom i vojničkom, nego o nečem sasvim drugom - o sudbini njihovih imena. Jer, Aleksa Šantić i vojvoda Stepa nisu danas samo imena dvaju naših velikana. To su u isto vreme i dva lepa sela u prostranoj ravnici vojvođanskoj.

Običaj da se jednom mestu da ime, pa čak i ime i prezime ili titula, čin i sl. nekog velikog i zaslužnog čoveka, zaista je neobičan, ali ne i toliko redak. Samo u Srbiji, na primer, ima nekoliko mesta (gradova, sela i naseobina) sa takvim imenima. To su: *Jaša Tomić*, *Deneral Janković*, *Vojvoda Bojović*, *Svetozar Miletić*, *Zrenjanin*, *Obilić*. I u Republici Srpskoj ima jedan takav grad. To je *Mrkonjić* ili *Mrkonjić-Grad*.

Ko su bili ljudi čija imena nose ovi naši gradovi i sela, retko ko danas zna. A red je da to znaju barem oni koji u mestima s takvim imenima žive.

Jaša Tomić bio je političar i novinar. Živeo je od 1856. do 1922. godine u Vojvodini. Bio je uz to i književnik: pisao je romane, drame i pesme.

Božidar Janković, po kome je nastalo ime mesta *Đeneral Janković*, živeo je od 1849. do 1920. godine. Bio je general, ili, kako se onda govorilo - đeneral, srpske vojske i učestvovao kao komandant u svim ratovima za oslobođenje Srbije od 1876. do 1918. godine.

Vojvoda Petar Bojović (1858-1945) bio je, uz Stepu Stepanovića, jedan od najpoznatijih vojskovođa u staroj srpskoj vojsci. Svoju vojnu veštinu i hrabrost naročito je pokazao u borbama na Solunskom frontu u Prvom svetskom ratu.

Svetozar Miletić (1826-1901) bio je, kao i Jaša Tomić, poznat novinar, ali i advokat. Borio se za prava srpskog naroda u Vojvodini, koja je tada bila pod austrougarskom vlašću. Danas je *Svetozar Miletić* mesto kod Sombora.

Žarko Zrenjanin, po čijem se prezimenu danas naziva jedan grad u Vojvodini, u Banatu, raniji Veliki Bečkerek i Petrovgrad, bio je organizator ustanka u tom kraju protiv okupatora naše zemlje u Drugom svetskom ratu i narodni heroj. Rođen je 1902, a junački je poginuo 1942. godine.

O Milošu Obiliću (ili Kobiliću), poznatom junaku iz narodnih pesama o Kosovskom boju, nije potrebno posebno govoriti. Za njega zna svako dete, i to ne samo u Obiliću, mestu koje je po njemu ime dobilo.

Manje je, međutim, poznato ko je bio Petar Mrkonjić, po kome je dobio ime grad što se nekad u tursko vreme zvao *Varcar-Vakuf*. A i Petar Mrkonjić je bio junak, i o njemu su pesme ispevane. Živeo je u 18. stoleću i spominje se u hajdučkim narodnim pesmama. Pa ipak, Mrkonjić-Grad nije dobio ime po tom slavnom hajduku,

nego po starom Petru Karađorđeviću, docnije srpskom kralju, koji se za vreme bosansko-hercegovačkog ustanka (1875-1878) borio u ovim krajevima pod imenom Petar Mrkonjić.

Običaj da se imena zaslužnih ljudi daju gradovima i selima postoji i u drugih naroda. Tako, na primer, *Vašington*, glavni grad Sjedinjenih Američkih Država, nosi ime Džordža Vašingtona, prvog predsednika te države. Amerikanci, osim Vašingtona, imaju još i gradove *Linkoln* i *Ruzvelt*, nazvane tako po dvojici kasnijih predsednika SAD, Abrahamu Linkolnu i Teodoru Ruzveltu. Tu je i grad *Tesla*, u čijem je imenu ovekovečena uspomena na našeg Nikolu Teslu, velikog naučnika i izumitelja, koji je živeo i radio u Americi. Posle smrti Volta Diznija, koji je stvorio Paju Patka, Mikija, Šilju i druge omiljene junake stripova i crtanih filmova, jedan grad u Americi dobio je ime *Volt Dizni*.

U Rusiji takođe postoji grad *Gagarin*, koji je dobio ime po prvom čoveku koji se vinuo u svemirsko prostranstvo, astronautu Juriju Gagarinu. U Australiji postoji jedan grad koji nosi ime *Darvin*, po poznatom prirodoslovcu Čarlsu Darvinu. U Demokratskoj Republici Vijetnam nekadašnji Sajgon sada se zove *Ho Ši Min*, po vođi vijetnamske revolucije Ho Ši Minu itd.

Prema ličnim imenima ili prezimenima izvedeni su i još neki nazivi naših mesta: *Kočićevo*, *Pelagićevo*, *Mladenovo*, *Čelarevo* i sl.

Kočićevo, ranije *Junuzovci*, selo u Lijevču polju, u Republici Srpskoj, dobilo je ime po književniku i borcu Petru Kočiću, *Pelagićevo*, ranije Gornji Žabar, po velikom narodnom prosvetitelju Vasi Pelagiću,

Mladenovo, po narodnom heroju dr Mladenu Stojanoviću,
a *Čelarevo*, po narodnom heroju Zdravku Čelaru.

PUT U ŠANGAJ

Priča se kako su na jednom kviz-takmičenju učesnicima u igri obećane, pored ostalih, i tri izuzetno primamljive nagrade: prva, put u Šangaj, vozom, za dve osobe, zatim, drugo, izlet u Rim, autobusom, takođe za dve osobe, i, treće, izlet u Beč ili Prag, po izboru, za jednu osobu.

Sretni dobitnici bili su više nego srećni, upravo - oduševljeni. Jer, priznaćete, nije mala stvar otputovati u Šangaj. I to ne avionom, nego vozom, na duge staze, klaj-klaj. Šta sve tu ima da se usput vidi! Treba prvo proći nekoliko država (Mađarsku, Ukrajinu i Rusiju), onda dugom transsibirskom železnicom do dalekog Vladivostoka, pa zatim na jug preko Pekinga u Šangaj, jedan od najvećih i najpoznatijih gradova u Kini. Manje su bili privlačni drugi i treći dobitak: izlet u Rim i izlet u Beč ili Prag (po izboru). Ali ni to nije bilo loše. Mnogi nisu videli te velike evropske gradove, a, evo, iskrsla je jedinstvena prilika da ih razgledaju, a i da u njima ponešto i kupe.

Dobitnici prve, druge i treće nagrade željno su očekivali dan polaska. Pripremili su svoje pasoše, nabavili devize, spremili stvari, spakovali kofere i raspitali se preko prijatelja kakvi su tamo uslovi za "šoping" (kupovinu). A kad je konačno osvanuo taj dugo očekivani dan, pred zgradom Televizije dočekaše ih organizatori i sa smeškom im saopštiše da im nisu potrebni ni pasoši, ni devize, ni neka posebna oprema za duži put.

- Kako to, molim vas lepo?! - pobuniše se ovi. - Ne možemo bez pasoša preko granice! Kako ćemo stići u

Šangaj, a da ne uđemo u Kinu, ili da vidimo Rim, Beč i Prag, a da ne odemo u Italiju, Austriju i Češku?!

Spretni organizatori imali su i na ovo odgovor.

- Nema problema! Putovaćete zaista u Šangaj, Rim, Beč ili Prag, ali vam ipak pasoši neće trebati. Jer, vodimo vas u Šangaj kod Novog Sada, u Rim kod Buzeta u Istri, u Beč kod Karlovca (u Hrvatskoj) ili, po vašem izboru, u Prag kod Nikšića (u Crnoj Gori).

Razočarenje je bilo ogromno, ali tužbama nije bilo mesta. Organizatori kviza nisu omanuli niti slagali. Oni su izvršili svoje obećanje. Jer, Šangaj stvarno postoji kao naselje u Novom Sadu. I ostala pomenuta mesta stvarno postoje upravo pod tim imenima: Rim, Beč i Prag.

Ima još ovakvih primera. Postoji, recimo, Solun, kod Olova (u Bosni), Budim, kod Ivanca (u Hrvatskoj), Požun (takođe u Hrvatskoj), Orel (u Makedoniji) i Atenica, kod Čačka (u Srbiji).

Malo je poznato da na južnoslovenskom prostoru postoje čak dva Beča (jedan u Hrvatskoj i jedan u Sloveniji) i dva Rima (oba u Hrvatskoj). Donedavno, do raspada prethodne Jugoslavije, tamo se moglo putovati bez pasoša. Kviz, o kome je ovde reč, organizovan je upravo u to vreme. Treba li tome dodati da je to bio kviz o poznavanju - humorističke literature?!

ROĐENI U GAĆICAMA

Znamo da se ljudi rađaju goli. Zato se i kaže: "go kao od majke rođen". A, evo, ovde, u našem naslovu, krupnim štampanim slovima stoji: ROĐENI U GAĆICAMA. Zar je nešto tako moguće?! Zar u svetu ima i takvih čuda?

Moguće je, sasvim moguće! U našem naslovu nema greške, on je ispravan i mogao bi čak da glasi: ROĐENI U OPANCIMA, ili: ROĐENI U ČALMI. I sve bi to bilo tačno i istinito. Jer, i takvih slučajeva ima. Nekim ljudima upravo tako stoji u izvodu iz matične knjige rođenih, ili u krštenici, u ličnoj karti, u školskim svedočanstvima i diplomama. Oni to ne kriju i ne stide se toga. A i zašto bi? Ako se neko može roditi u Beogradu, Nišu, Podgorici ili Banjaluci, zašto oni ne bi mogli biti rođeni u Gaćicama, u Opancima, ili čak u Čalmi?

Pogađate već o čemu je reč. *Gaćice*, *Opanci* i *Čalma* nisu "odevni predmeti", tj. odeća i obuća, nego imena naseljenih mesta, kao što to i samo veliko početno slovo kazuje. Čudno jest - ali, eto, i takvih imena ima.

Gaćice su selo kod Ivanca (u Hrvatskoj). Tamo postoji i selo *Gaćište*, kod Virovitice. *Opanci* su kod Imotskog (takođe u Hrvatskoj), a *Čalma* kod Sremske Mitrovice, u Vojvodini (Srbija). Kod Kiseljaka (u Bosni) ima jedno selo koje se naziva *Čizma*. U našem naslovu moglo se, dakle, napisati i: ROĐENI U ČIZMI, što bi bilo normalno, baš kao da je napisano: ROĐENI U BUNARU, ili ŠEVARU, ŠAŠU, ŠUŠNjU, BARI itd. Sve su to imena nassljenih mesta. Postoje čak tri mesta koja se nazivaju *Bunar* - dva u Republici Srpskoj: kod Kneževa i Dervente,

i jedno u Srbiji: kod Jagodine. *Ševar* je kod Tuzle, *Šaš* kod Siska, *Šušanj* kod Zenice, a *Bara* u Crnoj Gori.

Od neobičnih imena mesta da spomenemo ovom prilikom još i *Brčiće*. Stajao bi, dakle, i naslov: ROĐENI U BRČIČIMA.

Trebalo bi nam mnogo vremena i prostora da nabrojimo sva neobična imena mesta. Ali evo samo nekih:

Amajlije, Ašikovci, Babe, Babice, Bačva, Bak, Bas, Belaj, Bič, Blizanci, Crnac, Čabar, Čanak, Čelik, Drama, Duša, Džep, Grk, Grm, Guska, Jare, Kafa, Lađa, Krvavica, Mače, Zec. Tu su još od "životinja": *Zebe* i *Vrane*, a od "drveća" - *Bukva, Hrast, Dren, Dub, Grab, Jabuka, Javor, Jela, Jasen, Lipa, Orah* itd.

KO JE KOME ROD

Kako biste odgovorili kad bi vas neko, na primer, upitao šta vam je nećak vašeg oca, šta ste vi njemu, ili šta vam dođe tečina sestra, a šta vi njoj? Verovatno bi se mnogi od vas zamislili tražeći pravi odgovor, a bilo bi, sigurno, i onih, i to ne malo, koji uopšte ne bi mogli da odgovore, jer i ne znaju šta je to nećak i kakvu rodbinsku ili svojbinsku vezu ta reč označuje.

Naš jezik upravo obiluje nazivima za rodbinu i svojtu. U nas se, naime, veoma dugo, negde čak i do naših dana, zadržala porodična zadruga, u kojoj su živeli zajedno ded i baba sa oženjenim sinovima, pokatkad i udatim kćerima, i mnoštvom unučadi. U jednoj porodici živelo je, dakle, više porodica, i tu se, naravno, moralo znati šta je ko kome, ko je kome rod, a ko svojta.

Ipak, u nas ima dosta mesta u kojima su se ti nazivi, pod uticajem stranih jezika (posebno nemačkog) izgubili i sveli na one koji označavaju najbliže srodnike: oca, majku, deda, babu (baku), brata i sestru. Druge, dalje rođake deca u tim krajevima nazivaju: *čika, čiko, teta* ili *tetka* - kao i ostale starije osobe, koje im nisu nikakav rod niti svojta. Tako je i u nekim većim gradovima. I tu se sve ređe mogu čuti nazivi: *nećak, bratućed, šurjak, pašenog* i sl. Jer, porodice danas žive odvojeno, svaka za sebe, često i daleko od bliže i dalje rodbine, pa se ponekad čak i bliži rođaci međusobno ne poznaju. Zato se nazivi za rodbinu i svojtu sve više gube. A ako neko hoće da ih zna, mora ih učiti, i to uz dosta truda i muke.

Eto, recimo, mnogi od onih koji žive u gradu, pa i na selu, ne znaju najprostiju stvar: šta je to rod, a šta

svojta. Ne znaju da je rodbina "krvni rod", da se stiče po ocu i majci, a da su svojta svi oni koji se vezuju ženidbom i udajom, a nisu ni u kakvom srodstvu. Tako je, recimo, nećak našeg oca, tj. sin naše tetke po ocu, nama rod, a tečina sestra samo - svojta. I teča (ili tetak) nam je svojta, a ne rod, jer on je samo muž naše tetke, koja nam je rod, jer je sestra našeg oca. Sve nam to izgleda pomalo zamršeno, pa ćemo zato prvo objasniti nazive za rodbinu, a u daljim pričama i nazive za svojtu.

Šta je to *majka*, *otac*, *ded*, *baba (baka)*, *brat*, *sestra*, *sin*, *kći*, *unuk* i *unuka*, ne treba objašnjavati, jer to svi znamo. Znamo i to da je dedov otac nama - *praded*, a mi njemu - *praunuci*. Otac našeg pradeda nama je *prapraded* ili *čukunded*, a mi njemu *prapraunuci* ili *čukununuci*. Isto tako, postoje i nazivi: *prababa*, *praprababa* ili *čukunbaba*.

Brat našeg oca nama je *stric*, *čika*, *čiko* ili *čiča* (turski: *amidža*), a mi njemu *sinovci*, *sinovice* ili *sinovkinje*. Brat naše majke nama je *ujak* ili *uja*, *ujo*. Mi smo svome ujaku *nećaci* i *nećakinje*. U nekim krajevima umesto *nećak* govori se i *sestrić*. (Tako i Paja Patak ima sestriće, tj. nećake: Gaju, Vlaju i Raju.)

Sestru svoga oca i svoje majke zovemo *tetka* ili *teta*. *Tetki* po ocu, očevoj sestri, mi smo *bratići*, *bratanci* *bratanići*, *bratanice* ili *bratične*, zato što smo deca njenog brata, a tetki po majci, tj. majčinoj sestri, mi smo *sestrići*, *sestričići* i *sestričine*, odnosno *sestrične*, jer smo deca njene sestre.

Sinovi i kćeri našeg strica nama su *stričevići*, *stričevke*, *bratučedi*, *bratučede*, ili jednostavno - *braća* i *sestre od strica*. Sinovi i kćeri naših tetaka po ocu i majci

nama su *tetkići, tetičine* ili *rođaci, rođakinje*, odnosno *rodice*, ili, pak - *braća i sestre od tetke*. Decu našeg ujaka nazivamo *ujčevićima* i *ujčevkama*, ili *braćom i sestrama od ujaka*.

Pored ovih naziva postoje nazivi i za još dalje rođake. Tako su deca rođene braće međusobno *prvi bratučedi* ili samo *bratučedi (braća od strica)*. Deca braće od strica (prvih bratučeda) su *drugi bratučedi* i *bratučede*, a deca drugih bratučeda *treći bratučedi* i *bratučede* itd.

Sad, eto, znate ko je kome rod. Pokušajte, onda, odrediti šta vam je nećak vašeg oca i kako biste ga vi zvali.

PETNAEST PASOVA

Već smo rekli da današnja deca, pogotovo ona koja žive u gradu, znaju uglavnom samo svoje roditelje, zatim roditelje svojih roditelja (deda i babu), a ređe i za dalje pretke: pradedu i prababu, čukundeda i čukunbabu itd. Nekad, međutim, nije bilo tako, a nije tako ni sada u svim krajevima naše zemlje, kod svih naših ljudi. Pamćenje predaka, čak i do jedanaestog kolena, zadržalo se najviše u Crnoj Gori, Srpskoj Hercegovini i na Kosmetu. I sam pamtim jedan takav rodoslov, ali ne svoj, nego svoga druga iz detinjstva, Ilije Draškovića, Crnogorca. Svoj pamtim - samo do čukundeda Jovana i pradedu Đure, koji je živio još za vreme Turaka i Austro-Ugarske i bio knez u selu Suvaji kod Petrovca.

Ilijin rodoslov glasi:

"Ilija Dragov, Drago Jovanov, Jovan Pejov, Pejo Osmanov, Osman Labudov, Labud Vukov, Vuko Draškov, Draško popa Šćepana, pop Šćepan popa Prenta, pop Prento Ozrov, a Ozro je bio vlastelin u Prizren i od njega je nastalo pleme OZRINIĆA..."

Po uzlaznoj liniji to je ukupno deset kolena ili pasova, isključujući samog Iliju, koji još uvek pamtiti imena svih deset svojih direktnih predaka po muškoj liniji. S njim zajedno, to je jedanaest pasova:

1. Ilija, 2. Drago, 3. Jovan, 4. Pejo, 5. Osman, 6. Labud, 7. Vuko, 8. Draško, 9. pop Šćepan, 10. pop Prento i 11. Ozro.

Odakle u ovom nizu imena i Osman, saznaćete kasnije, u drugoj našoj knjizi.

Mnogi Crnogorci i Hercegovci, pa i Albanci na Kosmetu, na ovakav način pamte svoja rodoslovna stabla i u svako doba mogu da ih naizust kažu. To je živi ostatak našeg plemenskog življenja, kad se pripadnost plemenu, rodu ili bratstvu potvrđivala pamćenjem rodoslova.

A šta mi danas da kažemo? Koliko mi pantimo? Eto, moj rodoslov, kako rekoh, seže tek do čukundeda Jovana, a to je tek četvrto koleno: Milan Nikolin, Nikola popa Petra, pop Petar kneza Đure, knez Đuro Jovanov... I to je sve! Ostalo je u tami prošlosti - bezimeno. Pokušajte vi makar toliko! Recite ime oca, dede, pradede, čukundede itd. Ide li, ili ne ide? Verovatno - ne, jer retki su među mladima oni koji to znaju.

A oni koji znaju imena svojih predaka, morali bi znati i u kakvom su im srodstvu, tj. šta im oni, svaki za sebe, dođu. Ti se nazivi, međutim, mnogo ređe znaju, ali su se ipak sačuvali - uglavnom u starim knjigama. Tako je u jednom rukopisu iz 18. stoleća, koji se čuva u Biblioteci Matice srpske u Novom Sadu, zabeleženo devet naziva za pretke. To su: 1. *otac*, 2. *deda (ili ded)*, 3. *praded* (ili *praded*), 4. *čukundeda (čukunded)*, 5. *navrned* (ili *navrned*), 6. *askurđel*, 7. *kunđel*, 8. *kurlebal*, 9. *sukurđov*,

Ovome se ponegde dodaje još jedan, deseti naziv: *beli orao*.

Mome drugu Iliji, dakle, Drago je bio *otac*, Jovan - *ded*, Pejo - *praded*, Osman - *čukunded*, Labud - *navrned*, Vuko - *askurđel*, Draško - *kunđel*, pop Šćepan - *kurlebal*, pop Prento - *sukurđov*, a vlastelin Ozro - *beli orao*. To je svih deset pasova Ilijinih predaka koje on pamti, kao što ih, verovatno, pamte i mnogi njegovi rođaci i bratstvenici.

Ako se ovome doda i pet naziva za potomke: *sin*, *unuk*, *praunuk*, *čukununuk* i *bela pčela* (ili *pčelica*), onda ispada da u našem jeziku postoji, ili je bar postojalo, petnaest naziva za petnaest pasova ili kolena u rasponu od preko 350 godina!

Treba reći još i to da nazivi za bliže pretke, koji se još čuju, nisu u svim krajevima isti. Negde se *čukunded* naziva *šukunded* ili *prapraded*, pa je tu onda *navrneded* isto što i *čukunded*. Dalje se u naše vreme obično i ne pamti, pa nije ni važno.

SAJINA SVOJTA

Ko je kome rod i šta je ko kome u rodu, nije teško odgonetnuti ako se znaju nazivi kojima se označavaju rodbinske veze. Već ste, sigurno, utvrdili da je nećak vašeg oca vama - brat od tetke ili tetkić i da ste vi njemu brat ili sestra od ujaka. Ali, znate li šta ste vi svome teći ili tetku, tj. tetkinom mužu, i svojoj ujni, ujakovoj supruzi? Na to pitanje teško da biste mogli odgovoriti ako ne poznajete mnogobrojne nazive za svojtu koji postoje u našem jeziku.

Svojta se, to već znamo, stiče ženidbom i udajom. Pođimo stoga na jednu svadbu, pa ćemo saznati šta je ko kome u svojbini.

Upoznaćemo prvo mladence. To su Jelisaveta, koju inače svi zovu Saja, i Milenko, zvani Mile. Oni su sada *žena* i *muž* ili *supruga* i *suprug*. Tu su i njihovi roditelji, pa i mnogi bliži i dalji rođaci. Svi su oni, posle Sajinog i Milenkovog venčanja, postali međusobno *prijatelji* i *prije*.

Saji su Milenkovi roditelji - *svekar* i *svekrva*, a ona njima *nevesta* ili *snaha*. Sajini roditelji Milenku su *tast* i *tašta*, ili *punac* i *punica*, a on njima *zet*.

Milenkov brat Saji je *dever*, a sestra *zaova*. Milenku je, opet, Sajin brat *šurjak*, *šurak* ili *šura*, a njegova supruga mu je *šurjakinja*, *šurnjaja* ili *šurnaja*. Sajina sestra Milenku je *svastika* ili *svast*, a on njoj *svak* ili *svojak*. Svastikin muž mu je *pašanac* ili *pašenog*, što je i Milenko njemu, jer se muževi dveju sestara međusobno nazivaju *pašancima* ili *pašenozima*. Isto su tako supruge dvaju ili više braće međusobno *jetrve* ili *deverke*. Saji su,

dakle, žene Milenkove braće *jetrve*, što je i ona njima, jer je supruga brata njihovih muževa.

Sad, eto, znamo šta su to *svekar, svekrva, tast, tašta*, ili *punac* i *punica, snaha, zet, dever, zaova, šurjak, šurak* ili *šura, šurjakinja, šurnjaja* ili *šurnaja, svastika* ili *svast*, *svak* ili *svojak, paišnac* ili *pašenog, jetrva* ili *deverka* i sl. Po tome, onda, možemo odrediti šta smo mi svome teći, svojoj ujni, strini i drugoj bližoj svojti.

Svome teći po očevoj strani, tj. mužu očeve sestre, mi smo *šuričići šurične*, jer mu je naš otac *šurjak* ili *šura*.

Svojoj ujni, ujakovoj supruzi, mi smo *zaovići* ili *zaovičići, zaovičine* ili *zaovične*, jer je njoj, našoj ujni, naša majka *zaova*, a mi zaovina deca.

Svojoj strini, stričevoj supruzi, mi smo *deveričići* i *deverične*, zato što joj je naš otac, brat njenog muža, *dever*, a mi njegova deca.

Sve je ovo, naravno, veoma teško zapamtiti. A to su tek najpoznatiji nazivi za rodbinu i svojtu. U narodu ih ima još više. Nisu čak svi ni pobeleženi. Teško je i zamršeno, ali ipak treba da znamo ko nam je rod, a ko svojta, i šta nam je ko u rodbini i svojbini.

KAKO SU RAZDELJENE JABUKE

Pošto ste saznali najvažnije nazive za rodbinu i svojtu, pokušajte rešiti ovaj zadatak:

"Muž i žena, brat i sestra, zet i šurjak razdeliše šest jabuka i svako je od njih dobio po dve jabuke. Kako to?"

Onome ko nije zapamtio nazive o kojima smo govorili u prethodnim pričama učiniće se da je ovde šest lica: muž i žena, brat i sestra, zet i šurjak. Po tome bi svakome pripala po jedna jabuka, jer ih je ukupno šest. Međutim, ovde su stvarno samo tri lica: muž, žena i ženin brat. Mužu je ženin brat - šurjak, a on njemu - zet, jer je muž njegove sestre. Po rodbinskim i svojbinskim odnosima, to su, dakle, muž i žena, brat i sestra, zet i šurjak, ali su stvarno tri osobe i svakoj od njih pripada po dve jabuke.

Evo još dve zagonetke u vezi s rodbinom i svojtom:

Za dečake:

"Rodila ti ga je majka, a nije ti brat. Ko je to?"

Ili, za devojčice:

"Rodila ti je majka, a nije ti sestra. Ko je, opet, to?"

U šaljivoj narodnoj zdravici stoji:

"Živeo sin moje majke,

zet moje svajke i

sinovac moga strica!"

Odgovorite brzo:

Koliko je tu lica?

O kome je, zapravo, reč?

OČUH, POOČIM I INOČA

Nazivi *očuh*, *maćeha*, *pastorak* i *pastorka*, kao i *poočiml*, *pomajka*, *posinak* i *pokćerka* takođe označavaju svojbinske odnose, o kojima je već bilo reči. Postoji, međutim, razlika između naziva *očuh* i *poočim*, *maćeha* i *pomajka*, *pastorak* i *posinak*, *pastorka* i *pokćerka*.

Deci je *očuh* čovek za koga se, posle smrti njihovog oca, ili posle razvoda s njim, uda njihova majka. Tome čoveku oni su *pastorčad* (*pastorci* i *pastorke*). *Maćeha* je deci žena koja se uda za njihovog oca, posle majčine smrti ili razvoda. Maćehi su takva deca, koju muž dovodi iz prvog braka, takođe *pastorčad*.

Čovek koji usvoji neko dete svome usvojeniku je *poočim*, a njegova im je žena *pomajka*. Svome poočimu i pomajci takva su deca *posinci* i *pokćerke*.

Ranije su se ljudi u nekim našim krajevima ženili više puta, dovodeći u kuću, pored prve, i glavne, još jednu, dve ili više novih žena. One su se zvale *inoče*. *Inoča* je, dakle, žena, supruga - venčana ili nevenčana, svedjedno - koja nije prva, glavna.

Taj običaj uglavnom je već nestao, ali je reč *inoča* ipak ostala, barem u rečnicima našeg jezika.

UKRŠTENO SRODSTVO

Kako se ženidbama i udajama u nekim slučajevima mogu komplikovati rodbinski i svojbinski odnosi, pokazuje i ova istinita priča, objavljena u "Politici", 3. oktobra 1976. godine:

"U okolini Prijedora, pored ostalih, postoje i sela Ratajska i Osoje. U Ratajskoj postoji porodica Hasanagić, a u Osoju Obučine. Iz porodice Obučine udate su tri rođene sestre za tri rođena brata Hasanagića. Ali, ovim dvema kućama kao da nije bilo dosta tri prijateljstva, već su i dva brata ovih sestara iz Osoja uzela dve sestre svojih zetova iz Ratajske. Dakle, iz dve kuće uzajamno je razmenjeno pet devojaka (tri prema dve u korist onih iz Ratajske). Na taj način sestre su postale i jetrve, braća - pašenozi, šuraci - zetovi, sestrići su istovremeno i deveričići, a bratanići - zaovići, dok su braća od stričeva istovremeno i braća od sestara, itd."

REČI KOJIMA SE POZDRAVLJAMO

Pri susretima na ulici, u školi, u preduzeću ili kancelariji, ljudi se međusobno pozdravljaju. Pozdrav se može izražavati nekom uobičajenom kretnjom: blagim naklonom, klimanjem glavom, skidanjem šešira, mahanjem, stiskanjem ruke, rukovanjem, zagrljajem ili poljupcem. Uz to se obično izgovaraju ustaljene reči i izrazi, kao što su: "Dobro jutro!", "Dobar dan!" i sl. Mi takve reči i izraze upotrebljavamo svakodnevno, mada nekima ne znamo ni pravi smisao ni poreklo. U novije vreme, na primer, sve se češće čuje pozdrav "Ćao!", a čuli smo, naročito u nekim gradovima, u Novom Sadu, Beogradu i drugde, i pozdravljanje uz čudnu, zagonetnu reč "Servus!" Nije teško pogoditi da su to strani izrazi. Pa ipak, retko ko razmišlja šta ti izrazi, zapravo, znače, šta se njima, u stvari, izražava.

Reči kojima se pozdravljamo - bilo da su naše ili strane, tj. one koje smo preuzeli od drugih naroda - najčešće izražavaju lepe želje - za dobro zdravlje, dobar i uspešan dan, ugodno veče ili laku i bezbrižnu noć. Takvi su pozdravi: *Zdravo! Dobro jutro! Dobar dan! Dobro veče!, Laku noć!* (što, u stvari, znači: "Budi zdrav!" ili "Želim ti da budeš zdrav!"

- "Želim ti dobro jutro!" Ili: "Želim ti dobar dan!" itd.). Takvi su i pozdravi: *Živeo! Zdrav bio! U zdravlju! Srećno! Srećan put!* i dr.

Neki od ovih pozdrava izgovaraju se samo pri susretu (Dobro jutro! Dobar dan!), neki samo na rastanku ili ispraćaju (*Laku noć! Srećan put!*), a neki, opet, i u jednoj i u drugoj prilici (*Zdravo!*).

Rudari imaju svoj rudarski pozdrav. Oni se i pri susretu i na rastanku, naročito kad silaze u rudarska okna, pozdravljaju rečju: *Srećno!* I ribolovci imaju svoj ribolovački pozdrav: *Bistro!*

Pozdrave kojima prijatelji i poznanici izražavaju jedni drugima lepe želje poznavali su i drevni narodi. Stari Rimljani, recimo, pozdravljali su se sa *Vale!* i *Salve!* (što je otprilike značilo: "Zdrav bio!", "Zdrav da si!" i "Dobro došao!", "Srećno pošao!", kako u kojoj prilici). Stari Grci imali su još lepši pozdrav: "Raduj se!" Arapski pozdrav *Selam aleikum*, što znači: "Mir s tobom!", upotrebljavaju još i danas svi muslimanski narodi, kao što Jevreji upotrebljavaju pozdrav *Šalom!*, sa značenjem: "Mir!" ili "Dolazim u miru!"

Najčešća želja koja se prenosi pozdravom bila je i ostala - zdravlje, jer je to najveće bogatstvo koje jedan čovek može da ima. Tako je nastala i sama reč *pozdrav* (od *po-zdrav*) kao i glagoli *pozdraviti*, *pozdravljati* i sl.

Pored pozdrava kojima se izražavaju želje, veoma česti su i izrazi kojima se prilikom susreta ili ristanaka priziva zaštita viših, natprirodnih sila, božanstava i sl. Takve smo izraze nasledili iz prošlosti. Oni su ušli u naš jezik, uobičajili se, i danas ih upotrebljavamo uglavnom i ne misleći na njihov pravi smisao. Pri rasticima na duže vreme obično kažemo: *Zbogom!* (a to, u stvari, znači: "S Bogom!", "Idi s Bogom!", "Neka te Bog štiti!", "Neka Bog bude s tobom!"). Isto značenje imaju i izrazi *Adio!* (koji smo primili od Talijana), kao i francusko *Adje!* (izvorno: *Adieu!*), što se još može čuti ponegde u većim gradovima. U Hrvatskoj je uobičajeno da se u znak pozdrava kaže samo "Bog" ili "Bok!"

U feudalno doba, kad su kmetovi, i uopšte pripadnici nižih staleža, morali na svaki način da izražavaju svoju pokornost vlasteli, nastali su neki pozdravi kojima se i danas služimo, mada su u naše vreme postali potpuno besmisleni. Možda ste već čuli, a i pomenuli smo ovde, pozdrav *Servus!* On znači doslovno: "Rob!", "Sluga!" A treba ga tumačiti kao: "Vaš sam sluga!" Ranije se čak pozdravljalo i sa: *Sluga pokoran!* (što je, verovatno, preneseno iz Nemačke), kao, uostalom, i izraz *Servus!* (iako je latinskog porekla).

Pozdravu *Servus!* ("Rob!") slično je i značenje reči *Ćao!*, koju smo kao pozdrav primili od Talijana i koji naši mladići i devojke, pa i deca, po gradovima izgovaraju i pri susretima i pri rastancima. Čak i na rastanku sa školom učenici pevaju:

"Ćao, klupe i redari,
ćao, prijatelji stari..."

To talijansko, pa sad, po upotrebi, i naše *Ćao!* potiče od talijanske reči *skjavo* (izvorno: *schiaivo*), koja stvarno znači - "rob" ili "sluga". Prvo u Veneciji, a kasnije i u celoj Italiji, to *Ćao!* postalo je ustaljen pozdrav, koji je potpuno izgubio svoj nekadašnji smisao, pa ga doživljavamo isto kao *Zdravo!* i sl. U nas je taj pozdrav prihvaćen samo na ulici i kafićima, među mladima. Inače, bilo bi nepristojno nekog starijeg čoveka, ili nastavnika, pozdravljati sa *Ćao!* Sami ocenite kako bi to zvučalo, kad biste rekli: "Ćao, gospodine profesore!"

Pozdravima se, znači, izražava i stepen bliskosti i međusobnog poštovanja onih koji se pozdravljaju. S bliskim prijateljima možemo se pozdravljati rečima:

Zdravo!, pa i *Ćao!*, ali starije osobe treba oslovjavati s *Dobro jutro!*, *Dobar dan!* i sl.

Reči se, dakle, moraju birati čak i pri običnom, svakodnevnom pozdravljanju.

O UZVICIMA "VALA", "MORE" I "BRE"

U običnom govoru naših ljudi: na ulici, pijaci ili drugde, u svakidašnjim razgovorima, prepirkama, veseljima, pa čak i u pesmi, vrlo često mogu se čuti uzvici *vala*, *more* i *bre*. Te su reči toliko česte da su ponegde postale prave pravcate poštapalice: upotrebljavaju se po navici, bez ikakvog smisla i potrebe.

Šta stvarno znače reči *vala*, *more* i *bre* i kako su dospеле u naš jezik, u naš svakidašnji govor?

Reč *vala*, koja se čuje i kao *valaj* i *valah*, primili smo iz turskog jezika, gde znači isto što i naše "bogami". Mi je upotrebljavamo i u značenju: "zaista", "doista", "bogme" ili "bome", "baš", "e baš" i sl. Reč *vala* može se naći i u nekim književnim delima. Tako u "Priči o kmetu Simanu" Ive Andrića Siman kaže agi:

"Može, vala, i ovo što se zove tvoje postati moje, kao što je i bilo."

Tu bi se *vala* moglo zameniti našim "bogme" ili "bome" ali ga Andrić ipak nije zamenio. On je hteo da verno da govor bosanskog kmeta i zato je ostavio reč *vala*, koja u narodnom govoru nekih krajeva još živi.

Na taj su način, kao i *vala* (s govorom ljudi iz naroda) i reči *more* i *bre* ušle u književna dela.

More je uzvik grčkog porekla. Nekad, u starom grčkom jeziku, *more* je značilo: "budalo!" Danas čak ni kod samih Grka izraz *more* nema tako pogrдно značenje, ali se izvesna oštrina ipak zadržala, pa njime najčešće izražavamo pretnju, ljutnju ili negodovanje. Kad neko nekome želi da zapreti, obično povišenim glasom, u ljutnji kaže:

"More, pokazaću ja tebi!"

Ili, negodujući:

"Ne može to, more, tako!"

Uzvik *more* ušao je i u narodnu pesmu. Tako se, na primer, u pesmi "Kraljević Marko ore carske drumove" Turci obraćaju ljutito Marku:

"More, Marko, ne ori drumova!"

A on im odgovara:

"More, Turci, ne gaz'te oranja!"

Uzvikom *more* mogu se izražavati i drukčija osećanja: divljenje, čuđenje, odobravanje i sl. Sigurno ste imali priliku da čujete onu divnu vranjansku pesmu: "Dude, mori, Dude, lepa li si..." Tu je divljenje izraženo rečju *mori*, koja znači isto što i *more*, samo što se u tom obliku ponegde izgovara pri obraćanju osobi ženskog pola.

Uzvik *more* bio je u našem jeziku, u govoru, veoma čest, pa je od njega načinjen i glagol *morekati* (pored *morekati se*), koji znači: "obraćati se nekom uzvikom 'more'". Taj je glagol zabeležio još Vuk Karadžić u svome *Srpskom rječniku*.

Uzvik *bre* primili smo od Turaka, a oni su ga, po svoj prilici, preuzeli od Grka. Teško je utvrditi šta je ta reč nekad značila, ali danas se njome najčešće izražava pretnja, čuđenje ili podsticanje. Njome se skreće i pažnja sagovorniku na nešto što se u govoru želi istaći. Inače uzvik *bre* može se, bar u Srbiji, veoma često čuti. I vas su, verovatno, na stadionu, ili u prepunom autobusu, u gužvi, ne jednom opomenuli: "Što se, bre, guraš?!" A takvih primera možete i sami navesti još mnogo.

Reči *vala*, *more*, *bre* i sl. upotrebljavaju se samo u tzv, "običnom", svakodnevnom govoru, i to u određenim krajevima našeg jezičkog područja. Srbijanci, recimo, najčešće govore *more* i *bre*.

Sve te reči (*more*, *bre*, *vala* i sl.) govore se, znači, samo u nekim našim krajevima i daju svakodnevnom govoru ljudi iz tih krajeva posebnu živost i osobenost, tzv. "lokalnu boju". One ne pripadaju našem književnom jeziku u celini. Zato se ne upotrebljavaju u službenom saobraćanju: u nastavi (na časovima), na ozbiljnim sastancima, u službenoj prepisci i sl. U svakoj prilici upotreba uzvika *bre*, ili pak *morekanje*, nije, dakle, dobro ni pristojno.

HILJADU IMENA ZA VETAR

Možda je broj u ovom naslovu preterano velik. Možda u našem jeziku nema baš hiljadu imena za prirodnu pojavu koju obično zovemo *vetar*. A, možda, i ima. Teško je to reći, jer niko još nije u svim našim krajevima gde se govori srpski pobeležio sve takve nazive. Jedino je sigurno da naziva za vetar u našem jeziku ima mnogo. Jedan naš jezikoslovac, istraživač jezika, dr Velimir Mihajlović, pronašao je i popisao preko tri stotine naziva za vetar. Sve su to uglavnom naše reči, malo ih je posuđenih, tj. onih koje smo primili od drugih naroda (kao što su, na primer, *tramontana*, *tramuntana* ili *tremuntana*, pa onda *maestral*, *maištral* ili *meštral* i sl., koji su primljeni iz talijanskog jezika i upotrebljavaju se u našim južnim, primorskim krajevima).

Tramontana je severni vetar koji duva u Italiji, pa i u našem primorju. Na talijanskom *tramontana* znači: "prekogorac", tj. vetar koji duva "preko gore", "preko planine" ili "s one druge strane planine" (misli se na Alpe).

Maestral na talijanskom znači doslovno: "glavni". To je, naime, glavni vetar u Sredozemlju, pa je, verovatno, po tome tako i nazvan. U nas se *maestral* javlja uglavnom leti i piri s mora na kopno, pa ga ponegde zovu još i *smorac* ili *zmorac*. Inače, to je u Italiji i Francuskoj naziv za severozapadni vetar, koji je obično suv, hladan i jak.

Vetrovi su u našem jeziku dobili nazive najčešće prema smeru, pravcu duvanja. Osnovna orijentacija pri tome bile su strane sveta. Tako se, onda, vetar koji duva sa severa naziva: *sever*, *severac*, *severnjak*, *severin* ili *severina*; s juga duva: *jug*, *jugo*, *jugovina*, *južina* ili *južni*

vetar, sa zapada: *zapad, zapadnjak, zapadni vetar*, a sa istoka: *istok, istočni vetar, istočnik, itočnik* ili *ustoka* (od staroga: *vostok, ustok* - "istok").

Mnogi su vetrovi dobili imena po nekom gradu, planini, reci ili kraju odakle duvaju. Tako je u Bjelajskom polju zapadni vetar nazvan *bihaćka bura*, u Timoku je po gradu Vidinu (koji se nalazi u Bugarskoj, na Dunavu) jedan vetar dobio ime *vidinlija*, u Hercegovini severoistočni vetar koji piri od Gacka zove se *gačanin* ili *gačanica*. Po gradovima su dobili nazive još i ovi vetrovi: *nevesinjac, piroćanac, prizrenka* ili *prizrenjka, segedinac, sofijanac* i dr.

Po imenima planina nastali su nazivi *zlatiborac, kablarac, fruškogorac*, i dr. (jer ti vetrovi duvaju sa *Zlatibora, Kablara, Fruške Gore*), a po rekama: *bojanac* (vetar na Skadarskom jezeru koji dolazi sa Bojane), *vardarac* (topao južni vetar u Vlasotincima, u Srbiji), zatim: *drinjac* ili *drinjak* (koji duva s Drine prema Srbiji), pa *dunavac, moravac* ili *moravčanin, moravica, posavac, savac* itd. U istočnim krajevima, u Srbiji, vetar koji dolazi sa zapada, iz Bosne, nazivaju *bosna, bošnja* ili *bošnjak*, a istočni vetar koji duva iz Bugarske zovu u Vranjskoj Pčinji - *bugarin*.

Slični su nazivi: *mađar* ili *mađarac* (severni vetar, koji duva od Mađarske), *šumadinac* (jugoistočni vetar koji duva u Kolubari a dolazi iz Šumadije).

Nazivi vetrova nastajali su u našem jeziku i prema vremenu u koje se obično javljaju, ili po tome koliko traju. Tako se večernji vetar naziva: *večerin, večerinj* ili *večernjak*. Taj obično duva predveče sa zapada, "ispod sunca", pa se zato zove još i *podsunčak*. I inače se vetrovi

koji duvaju iz pravca gde se nalazi sunce nazivaju: *podsunčanik*, *podsunčnjak*, *sunčanik* i sl. Zabeleženi su i nazivi *polnoćnik* (ime severnom vetru koji obično piri o ponoći), zatim *noćnik* (koji se javlja noću) i sl. Vetar koji duva devet dana zovu u nekim krajevima *devetak*; ako duva pet dana, onda je - *petak*, ako prestaje treći dan, onda je - *tretjak*.

Po nekoj svojoj osobini: snazi, hladnoći, delovanju na prirodu i sl., dobili su imena: *veliki vetar*, *dobri vetar*, *ladnik*, *ledenik*, *mekiot vetar* (tj. *meki vetar*), *oštar*, *oštro* itd.

Zanimljivi su i nazivi *borjanica* (to je vetar koji se "javlja na Maljenu, s takvom snagom da izvaljuje borove i jele"); *palikuća* je topao proletnji vetar bez kiše, a naziv je dobio, sigurno, po tome što su se u takvo, beskišno vreme drvene seoske kuće najčešće palile); *razvigorac* ili *razvigor* je proletnji vetar koji "razvija goru" (to je onaj blagi topli vetar koji duva kad izbijaju pupoljci i kada u šumi, u gori, lista drveće).

U nazivima vetrova sačuvala su se i narodna verovanja o njihovom štetnom delovanju na ljude i životinje. Otuda, onda, nazivi: *zli vetar*, *kozjoder*, *kozoder*, *kozomor*, *svinjomorac*, *svinjomorka*, *svinjoderac* i sl.

Za imena vetrova, kao što su *ćora*, *ćorča*, *ćorava* *Andželija* i sl., vezana su drevna narodna kazivanja. Tako je nastala i ova priča:

"Jednom je jugo okopnio sav sneg, pa se, vele, time ponosio. Ali jedan starac, sačuvavši 'grutku' snega, podvikne jugu kako nije sav sneg okopnio. Kad mu je jugo

odgovorio da jeste, starac izvadi grudu, udari jugu u oko, te od toga ostane ćorav."

Bogatstvo svoje mašte utkao je narod u ovu priču, u nazive *ćorča*, *ćora*, *ćorava Anđelija* i mnoštvo drugih imena za vetar. A mi to sve danas beležimo, čuvamo i negujemo, jer i to je deo neiscrpnog bogatstva našeg jezika i izraz stvaralačke snage našeg naroda.

KAKO VETAR DUVA

U nas se za vetar obično kaže da *duva*, *piri* ili *puše*, već prema tome koja je od tih reči u nekom kraju običnija. Manje su poznate reči *ćariti* i *ćuršii*, a govori se ponegde i tako ("Vetar ćari" ili "Vetar ćuri"). Pored toga, vetar može i da *juži* (južni vetar *juži*), može i da *severi* (hladan, severni vetar *deveri*), pa i da *vije*.

Kad *piri* lagan, slab vetar, koji zovemo *vetrić*, *povetarac* ili *lahor*, obično kažemo da *pirka*, *lahori* (ponegde i *lavori*), *ćarka* ili *ćarlija* (tj. pomalo *ćari*, *piri*).

Sve ove reči, kojima iskazujemo kako vetar duva, nastale su u našem jeziku odavno. Stvorio ih je narod, stvorili su ih obični ljudi, seljaci: ratari i pastiri. Nije čudno što tih reči ima mnogo. U prirodi, u polju, u planini, čovek doživljava vetar, kao i kišu ili sneg, neposrednije i snažnije nego u gradu. On ga oseća celim svojim bićem, svim svojim čulima. Sedeći tako kraj ognjišta, u trošnoj kolibi ili brvnari, mogao je da čuje kako vetar *huji*, *fijuče* ili *zviždi*, i činilo mu se kao da *cvili*, *jauče*, *zavija* ili čak *urla*, kao što zavijaju ili urlaju stotine gladnih vukova u planini. Video je kako vetar nosi lišće, krši fane, čupa stabla iz korena i govorio je da vetar - *kosi*, *seče*, *reže*, *briše*, *brije*, *kroz kosti probija*...

Ove snažne, oštre, reske reči iz naroda uneli su pisci u svoja dela i tako su postale još snažnije i lepše.

Sećate li se samo pesme "U poznu jesen" Vojislava Ilića? Ona počinje stihovima:

"Čuj kako jauče vetar kroz puste poljane naše,
i guste slojeve magle u vlažni valja do..."

I pesnik je, dakle, čuo kako vetar "jauče" i kako "sumorno zviždi kroz crna i pusta polja".

I mi ponekad govorimo i pišemo o vetru. Ako kažemo samo: "Vetar duva" ili "Vetar piri, puše" i sl., time kazujemo samo jedan deo istine o toj prirodnoj pojavi: potvrđujemo njeno prisustvo. Ali da se izrazi sve bogatstvo te pojave i sva osećanja koja u čoveku izaziva, treba nam mnogo reči, koje već imamo, samo ih dovoljno ne poznajemo, ili ih jednostavno - zaboravljamo. Zato, kad budete pisali ili govorili o vetru, setite se da on može da *duva*, ali i da *piri*, *puše*, *ćari*, *ćarlija*, *ćarka*, *lahori*, *pirka*, *huji*, *zviždi*, pa i da *cvili*, *jauče*, *zavija*, *kosi*, *seče*, *reže*, *briše*, *brije*, *kroz kosti probija*...

I druge prirodne pojave, kao što su kiša ili sneg, mogu se izraziti mnoštvom različitih reči i izraza. Tako se umesto "Kiša pada" može reći i da *daždi*, *rominja*, *rosi*, *sipi*, *pljušti*, *lije* (*kao iz kabla*), *bije* (*iz neba i iz zemlje*) itd.

Sneg *pada*, ali i *pahulja*, *praminja*, *plasa*, *prši*, *lopata*, *sipi*, *sipa* (*kao iz rukavice*) i sl.

Nije svejedno kad ćemo upotrebiti koji od ovih izraza. Kaže se da kiša *rominja*, kad pada ujednačeno, sporo, krupnijim kapima, *sipi* kad pada tiho sitnim kapljicama, *pljušti* - kad se naglo spusti na zemlju u dugim mlazevima, obično nošena vetrom. Sneg *lopata* kad pada u veoma krupnim pahuljicama, kao da se lopatama nabacuje, *mete* - kad guste pahuljice nosi jak vetar (takvo se vreme naziva stoga *mećava*).

Isto tako, ne možemo uvek za vetar reći da *pirka* ili *ćarlija*. Vetar uvek *duva*, *piri* ili *puše*. A kako duva - za to

već treba naći pravu reč. Važno je da reči ima dosta. Onaj ko ih poznaje, uvek će naći onu pravu.

PAMPASI I SAMPASI

Svi znamo šta su to pampe ili "pampasi". U školi, u nastavi geografije, učili smo da je *pampa*: prostrana travnata stepa u umerenom pojasu Južne Amerike. Kao da svojim očima gledamo čuvene argentinske pampe - po kojima struje divlji vetrovi i jašu raspevani gauči ili "gaučosi", goneći svoja stada... Sve to, dakle, dobro znamo. Iako je reč o dalekim zemljama, od kojih nas dele mora i okeani, nisu nam nepoznati divlji pampasi. A znamo li šta su to *sampasi*? Ne negde u dalekom svetu, nego tu kod nas, u našoj zemlji i u našem jeziku.

Malo je onih koji to znaju. A u rečniku našeg književnog jezika lepo piše: "*sampas* m pokr. obično u izrazima: u *sampas pasenje stoke bez nadzora, bez čobana*". I Vuk je u "Srpskom rječniku" zapisao: "Odbio goveda u *sampas*", tj. na slobodan prostor, najčešće u planinu, da *sama pasu*. Odatle, onda, i *sampas*.

Reč *sampas* jeste pokrajinska, upotrebljava se samo u nekim našim krajevima, ali je ipak lepa i trebalo bi je znati.

U narodu ima još mnogo ovakvih lepih reči koje se sve više gube i čija značenja danas retko ko zna. Možda ćemo se nekad ipak vratiti tim rečima, makar kao uzoru kako se mogu stvarati slikoviti i tačni izrazi. Dr Dragiša Vitošević, rano preminuli istraživač narodnog jezika i običaja, dobro je rekao: "Jezik je u krvnoj vezi sa sudbinom, povešću, dramom i dušom svakoga naroda." Zato je dugo kopao po rudniku narodnog jezika i na svetlo dana izneo mnoge neobične i lepe reči.

"Evo, na primer" - pisao je Dragiša Vitošević - "dveju lepih reči koje sam slušao u Gruži, a zatim našao i u Vuka, koje su inače na putu da se sasvim zaborave, a označavaju izvesno potrebno razlikovanje: *suvota*, koja znači zgradu, trem, i uopšte pokriven prostor, i *suvovica* - suvo i lepo vreme."

Zapisao je Dragiša Vitošević da u narodu postoje i reči *lovica*, *preskakuša*, *provaljuša*, *kretoš* i *potegalac*. Zvuči neobično samo ako se ne zna šta one znače. Kad se objasne, sve izgleda lepo i tačno, upravo onako kako bi trebalo reći. Jer, *lovica* je "mačka koja dobro lovi miše"; "ovca koja preskače ograde" je - *preskakuša*, a "krava koja provaljuje zabranjeno" - *provaljuša*. Konj je dobar *kretoš* ili *potegalac* "(kad hoće odmah da krene i dobro potegne)" itd.

Zapisao je još i ovo:

"U seoskom govoru razlikovanje sličnih pojmova je vrlo podrobno i utanačeno. Devojka se *zarumenela*, ali bolesnik se (u vatri) *zarumenčio*. Hrana je *stočna*, a čovek koji voli i gaji stoku je *stočevan*. Mlada trava je *bujna*, a mlado čeljade - *bujovno*. Deca su najlepša posluš, a vredno čeljade (ili neko ko pomaže u kući) je *poslušnik*. *Kučevnik* i *kučevica* su oni što kuće kuću, vredna i marljiva čeljad, a *ukućnik* i *ukućnica* su usvojenici. Čovek koji čuva nešto tuđe je *čuvar*, a *čuvalac* je onaj ko čuva i štedi ono svoje. Za ovoga se kaže još i *čuvarkuća*, dok je suprotno, pored *raspikuće*, i još jače - *rasturkuća*. Lisica *vreba* kokoši, mačka *preža* miše, a vrana (ili kobac) s neke grane *koba* pile..."

Vredi, dakle, sići u "rudnik" i oslušnuti kako narod govori. Naći ćemo dosta lepih i potrebnih reči. Jer i jezik

treba čuvati i negovati. Ne može se tek tako pustiti da ode u - sampas.

ŠARAC, DORAT I PUTALJ

Oni koji žive na selu znaju mnogo različitih naziva za domaće životinje. Znaju, recimo, da se šaren konj naziva - *šarac*, šaren pas - *šarov* ili *šarko*, a šaren vo - *šaronja*. Isto tako, oni će šarenu kravu nazvati *šarulja* ili *šarenka*, a šarenu kokoš - *šarka* (reći će: *koka šarka*). I nikada neće omanuti, neće pomešati te reči, jer svaka od njih ima jasno i određeno značenje. Tako se, recimo, nazivi za konje najčešće završavaju nastavkom *-ac*: *belac*, *vranac* ("vran", "crn konj"), *sivac*, *šarac* i sl., zatim na *-aš*: *belaš*, *čilaš*, *kulaš*, na *-alj*: *putalj*, ili na *-in*: *dorin*, *đogin*, *išrin*... Nazivi za pse završavaju se najčešće na *-ov*: *belov*, *garov*, *kudrov*, *kusov*, *išrov*, *zeljov* i sl., nazivi za volove na *-onja*: *belonja*, *mrkonja*, *sivonja*, *šaronja*, *cvetonja* (vo koji na čelu ima beleg poput cveta, koji je "cvetasg"), ili na *-ota*: *vranota*, *lepota*..., za krave na *-ulja*: *cvetulja*, *plavulja*, *sivulja*, *šarulja* itd., a za kokoši na *-ka*: *žujka*, *šarka*, *grahorka* ili *graorka*.

Mnogi od ovih naziva biće jasni i onima koji su rođeni u gradu i koji nisu nikad duže živeli na selu. U njima će, sigurno, prepoznati naše reči *beo*, *šaren*, *siv* i sl., mada, možda, neće moći da odrede šta je *sivac*, a šta *sivonja*. Ali ima i takvih naziva za domaće životinje kojima pravo značenje teško mogu odgonetnuti i oni koji se njima svakodnevno služe. Ko bi, na primer, mogao da objasni kakvi su to konji koji se nazivaju *alat*, *alča*, *dorat*, *kulaš*, *čilaš* ili *putalj*? I zašto se baš tako nazivaju?

Svi smo, sigurno, čitali ili slušali narodne pesme i u njima sretali junake na konju alatu, đogatu ili doratu - "grive pozlaćene". Sećamo se i jedne pesme Jove

Jovanovića Zmaja u kojoj Ciganin vešto hvali svoga ostarelog *putalja*:

"A što pitaš za putalja: da li valja?

Nemaj brige! Da ne valja,

ne bi bio on u Cige..."

Nije teško zaključiti da su nazivi za domaće životinje najčešće nastali po boji njihovog tela, dlake, ili nekoj drugoj osobini. Otuda nazivi: *šarac*, *šarko*, *šarov*, *šaronja*, *šarulja*, *šarenka* i sl. (prema "šaren"), *belac*, *belonja*, *belka* (prema "beo"), *sivac*, *sivonja*, *sivulja*, *sivko* i sl. (prema "siv"), pa i *kudrov*, *rundov* (pas "kudrave", "rundave", tj. kovrdžave i duge dlake). Tako su nastali i ostali nazivi: *alat*, *dorat*, *đogat*, *kulaš* itd., samo što su to reči stranog porekla, i to turskog, pa im teško razabiremo značenje.

Tako je, na primer, *alat* ili *alča* - konj crvenkaste dlake, odnosno riđe boje, dakle *riđan*, Naziv inače potiče od turskih reči *al* - "crven" i *at* - "konj" (*al at* znači doslovno: "crven konj"). Kobila crvenkaste, riđe boje naziva se *alatuša*.

Konj smeđe dlake naziva se *dorat*, *dorin* ili *doro* (opet od turskog: *doru* - "mrk" i *at* - "konj"). Takva kobila naziva se *doruša* ili *dorka*.

Đogat ili *đogo* je beo konj, belac, a bela kobila je *đoguša*. I taj naziv potiče iz turskog jezika i znači doslovno: "konj svetle boje".

Čilaš je - "pegav konj" (od turskog *čil* - "pega"), a *kulaš*, što opet potiče iz turskog jezika: "konj sivopepeljaste boje (tj. boje olova ili miša)".

Putalj ili *putko* je "putonogast" konj, tj. onaj koji ima bele pruge oko nogu.

Sad, eto, znamo šta je to *šarac*, šta *dorat*, a šta *putalj*. Znamo i neke druge nazive za domaće životinje - konje, krave, volove, pse, kokoši i sl. Ali to ni izdaleka nije sve. U srpskom jeziku ima mnogo takvih naziva. Većina se može naći u rečnicima, a neki, možda, još nisu ni zabeleženi, iako u narodu žive.

DOMOVINA PATIŠPANJE I ČOKOLADE

Kolači, i slatkiši uopšte: patišpanja, čokolada i sl., imaju takođe svoju domovinu, tj. zemlju ili kraj gde su nastali, gde su upravo tako nazvani i odakle su krenuli na svoj dugi i slatki put u svet. Nastavši negde u Španiji, Italiji, Turskoj, Engleskoj, Francuskoj, Nemačkoj, Rusiji, Mađarskoj, ili čak u dalekom Meksiku, sa svojim čudnim španskim, talijanskim, turskim, engleskim, francuskim, nemačkim, ruskim, mađarskim ili meksikanskim imenima, stigle su razne poslastice i u naše krajeve, do nas.

Tako smo od Turaka dobili: *alvu* ili *halvu*, *baklavu*, *gurabije*, *kadaif*, *pekmez*, pa razne *pite*, *ratluk* (ili *rahat-lokum*), *sutliju* (ili *sutlijaš*), *tufahije* itd. Iz Nemačke su nam stigle *buhle*, *knedle*, *krafne*, *nokle*, pa onda *perece*, *kuglof*, *tašci*, iz Francuske *bomboni*, *biskviti*, *žele* i *marmelada*, iz Engleske *keks*, *puding* i *džem*, iz Rusije *pirog* i *piroške*, iz Španije *karamele*, iz Italije *piškote* i *patišpanja*, iz Mađarske *palačinke*, a iz Meksika *čokolada* i *kakao*. itd.

Nije lako utvrditi šta u jezicima iz kojih smo ih preuzeli znače svi ti nazivi za razne *đakonije* ("poslastice"). Neki, i to oni najzanimljiviji, ipak se mogu odgonetnuti. Tako, na primer, *sutlijaš* znači doslovno: "mlečno jelo" ili "jelo od mleka" (u nas se još naziva: "pirinač ili riža na mleku"). *Tufahije* su Turci preuzeli od Arapa, a na arapskom *tufah* znači - "jabuka". Jasno je, onda, da se tufahije prave od jabuka, koje se nadevaju orasima ili bademima i kuvaju u šećeru ili dobro zašećerenoj vodi. (Uzgred budi rečeno, i reč *šećer*

preuzeli smo od Turaka, a oni su je, opet, primili iz persijskog jezika.) Naziv *tašci* mogao bi se prevesti na naš jezik kao "džepići", jer dolazi od nemačke reč *taše* (izvorno: *Tasche*), što znači: "džep", "kesa", "torba" i sl. I stvarno, ko zna kako izgledaju tašci, složiće se da je taj naziv sasvim dobar. *Biskvit* na francuskom znači - "dvopek", tj. "dvaput pečen". To je ujedno i naziv za jednu vrstu suvih kolača. Reč *marmelada*, koju smo takođe preuzeli od Francuza (direktno ili posredno, svejedno) u stvari je portugalskog porekla i znači: "pekmez od dunja".

Najzanimljiviji su ipak nazivi *perec*, *patišpanja*, *čokolada*, *kompot* i *torta*.

Perec je, u stvari, latinsko-nemačko-mađarskog porekla. U latinskom je *brachium* (brahijum) - "podlaktica", "ruka". Kasnije se to *brachium* pretvorilo u *bracelum* (bracelum) pa zatim, u nemačkom, u *Brezel* (*brecel*), a u mađarskom u *perec*, kako i mi izgovaramo. Takav naziv *perec* je dobio, verovatno, po tome što su onima koji su ga pravili izukrštane pletenice ličile na skrštene ruke.

Patišpanja doslovno znači: "španski hleb", jer na talijanskom se "španski hleb" kaže: *pane di Spanja* (izvorno: *pane di Spagna*).

Istorija reči *čokolada* posebno je zanimljiva. Prvo je u starom meksičkom bilo *kakuatl*, pa *čokolatl*. U španskom je od toga *čokolatl* nastala *čokolada*. Čokoladom se prvo u starih Meksikanaca nazivalo specijalno piće od prevrela kukuruza. Kasnije se taj naziv prenosi na poslasticu koja se dobija od kakaa i koju danas rado jedu deca u celom svetu.

Kompot i *torta* imaju latinske nazive. *Kompot* potiče od latinske reči *kompozitus* (izvorno: *compositus*), što znači: "sastavljen", "složen", a *torta* je zato *torta* što je okrugla (latinski *tortus* znači: "okrugao"). Na sličan način nastala je i naša reč *kolač* (prema "kolo").

Danas ima preko dve stotine različitih torti. Neke od njih nemaju više okrugao oblik, ali je naziv *torta* ipak ostao, iako je bilo pokušaja da se zameni našom reči *pletunica*.

Nema nikakve potrebe da se strani nazivi za kolače zamenjuju našima. To uglavnom nije ni moguće. *Baklava* ostaje *baklava* u našem ili nekom drugom jeziku. Jedan radoznao dečak pitao me jednom prilikom kako se na nemačkom jeziku kaže *ćevapčići*. Nije se mogao načuditi mome odgovoru da su *ćevapčići* - *ćevapčići* čak i za Nemce. Samo što oni to pišu po svome: *Tschewaptschitschi*.

REČI SLOVO, U SLOVU REČ

Ima u nas reči koje su, kad se napišu, sastavljene od neobičnih slova, slova koja, svako za sebe, sadrže još po jednu reč. Tu, dakle, imamo veoma čudan slučaj: u reči slovo, a u slovu - reč. Neobično, zar ne?!

Uzmimo, na primer, reč *Sofka*. Znamo da je to žensko ime: *Sofka* je, u stvari, *Sofija*, samo joj tako tepamo, od milja. Ali u našem jeziku *Sofka* nije samo to. To je i *Savez organizacija fizičke kulture*. A evo i kako. Od svake reči u imenu te sportske organizacije uzeto se prvo slovo (ili glas) i tako napravljena skraćenica: S(avez) o(organizacija) f(izičke) k(ulture) - SOFK. Radi lakšeg izgovora, dodato je još jedno *a*, i tako je ispalo: *Sofka*. Slučajno se to podudarilo sa ženskim imenom *Sofka*. Slučajno se i BUB-a ili Buba (Beogradska udružena banka) izgovara kao i *buba* ("insekt"), KUD (kulturno-umetničko društvo) kao i *kud* ("kuda", "u kom pravcu"), JOK (Jugoslovenski olimpijski komitet) i *jok* (turski: "ne", kako se u nas ponegde još govori), BRAMS ili Brams (Beogradska revija amaterskih malih scena) i Brams (prezime velikog nemačkog kompozitora Johanesa Bramsa) itd.

Da ne bi dolazilo do zabuna, ovakve se skraćenice obično pišu velikim slovima: SOFK-a, KUD, JOK, BRAMS i sl.

Pa ipak, takve nas reči ponekad znaju da zbune. Tako je u jednim našim novinama objavljen krupan naslov štampanim velikim slovima: FINALNI TURNIR SE KUPA U BEOGRADU. Ko je video taj naslov, sigurno se u prvi mah zapitao: Kako se to turnir (sportsko

takmičenje) može kupati u Beogradu?! I tek je u tekstu ispod naslova sve razjašnjeno: tu se govorilo o finalnom (završnom) turniru srednjoevropskog kupa (kup-takmičenja) u fudbalu. Ono SE nije, dakle, bio skraćeni oblik povratne zamenice *sebe*, nego skraćenica: S (srednjo) E (evropski), a KUPA nije bilo sadašnje vreme glagola *kupati*, nego genitiv, drugi padež, imenice *kup*. Da je napisano ovako: **Finalni turnir SE kupa u Beogradu** - bilo bi sve jasno.

Nije se baš lako snaći ni onda kad se u novinama nađu naslovi: KUD "KRSMANOVIĆ" IDE NA TURNEJU, ili: ARMIJA SAD U PRIPRAVNOSTI i sl. Prvi bi se naslov mogao shvatiti i kao pitanje: *Kud* (tj. kuda, na koju stranu) "*Krsmanović*" *ide na turneju*, a ne kao vest da Kulturno-umetničko društvo "*Krsmanović*" ide na turneju. Po drugome bi se, opet, moglo zaključiti da je *sad*, u ovom trenutku, armija (ne zna se koja i čija) u pripravnosti, a ne da je Armija Sjedinjenih Američkih Država u pripravnosti, što se, u stvari, i htelo reći.

S ovakvim skraćenicama stalno smo u opasnosti da pogrešimo. Pa kad je već reč o opasnosti, da spomenemo još jednu zanimljivu skraćenicu ove vrste. To je skraćenica SOS. Njome se inače služe svi oni koji su u opasnosti (u brodu koji tone, ili u drugim prilikama opasnim po život). Na engleskom SOS, navodno, znači: *Spasite naše duše!* (ili u originalu: *Save our souls!*). Teško je reći da li ta skraćenica znači baš to. No, bilo kako bilo, nju treba čitati *es-o-es*, a ne prosto "sos", jer *sos* je nešto sasvim drugo, *sos* je "umak", tj. vrsta jela, prilog uz razna pečenja i sl. Kaže se, doduše, i "upasti u sos", "naći se u sosu", kad se neko nađe u nezgodnoj situaciji, ali to sa skraćenicom (SOS ima, verovatno, samo toliko veze

koliko bismo se njome poslužili kad se stvarno nađemo "u
sosu".

ZAKUKULJENO, ZAMUMULJENO

Sa skraćenicama imamo stvarno dosta nevolja. Već smo videli kako može doći do zabuna kad se skraćenicu podudara s oblikom neke sasvim obične reči, tj. kad SAD postane *sad*, KUD - *kud*, ili BRAMS - *Brams*. I tu se onda nema kud, nego se mora tražiti način da se nesporazum izbegne. Ali nevolja nije samo u tome, jer takvih skraćenic nema mnogo. Onima koje su već pomenute mogu se dodati još samo neke: NIN ili Nin (Nedeljne informativne novine) i *Nin* (stari grad u Dalmaciji) ili NOV (narodnooslobodilačka vojska) i *nov* ("koji nije star") i sl. Nevolja je u tome što se u našem jeziku upotrebljavaju mnoge druge skraćenicu, koje se čak i ne čitaju, odnosno ne izgovaraju kao obične reči, a često ne znamo ni šta znače. Evo, pokušajte odrediti šta znače skraćenicu: PCK, OTO, KMT, DTV, PTT, RTV, VPPŠ, PMF, SOŠ, DVD, SPK, SPC, TE, HE, PIK, ŠIP, IPK, IKP itd.

Zastanite mapo i umesto ovih skraćenicu napišite pune nazive koje one označavaju.

Koliko ste ih uspeali da odgonetnete?

Sigurno ste već znali da je PCK - Podmladak Crvenog krsta. Da je OTO skraćenicu za naziv jednog školskog predmeta (opštetehtničkog obrazovanja), to zna svaki osnovac. Oni učenici koji se interesuju za tehničke veštine takođe znaju da je KMT - Klub mladih tehničara.

Poznate su, jer se češće upotrebljavaju, i skraćenicu DTV (Društvo za telesno vaspitanje), PTT (Pošta, telegraf i telefon) i RTV (Radio-televizija).

Kad se budete spremali za studije, znaćete, ako već sad ne znate, da skraćenice VPPŠ i PMF upućuju na nazive dveju visokoškolskih ustanova: VPPŠ (Viša poljoprivredna škola), PMF (Prirodno-matematički fakultet), koji se skraćeno naziva još i Primat. Oni koji budu studirali medicinu saznaće i šta je to SOŠ, jer će u SOŠ-u (Sanitetskoj oficirskoj školi) služiti vojni rok.

Da biste utvrdili koliko ste skraćenica pravilno odredili, odgonetnućemo i ostale. DVD je Dobrovoljno vatrogasno društvo, SPK - Savezna privredna komora, SPC - Srpska pravoslavna crkva, TE - termoelektrana, HE - hidroelektrana, PIK - Poljoprivredno-industrijski kombinat, ŠIP - Šumsko industrijsko preduzeće, IPK - Industrijsko-poljoprivredni kombinat, IKP - Izdavačko-knjižarsko preduzeće.

Sve je ovo, manje-više, poznato. Ali ima i skraćenica kojima zaista retko ko može odrediti značenje, koje su toliko zakukuljene i zamumuljene, da za većinu ljudi ne znače ništa. Eto, na primer, znate li vi šta je to ZOKIL?

Ne znate? Ili, možda, znate? Ako znate, onda vam, sigurno, neko radi u ŽTP-u (Železničkom transportnom preduzeću), i to baš u radionici za opravku kola i lokomotiva, jer je ZOKIL skraćenica za naziv te radionice ili preduzeća: Z (za) O (opravku) K (kola) I (i) L (lokomotiva) - ZOKIL.

Ponekad skraćenice upotrebljavamo kao obične reči, a da pri tom uopšte ne znamo da su skraćenice, niti pak šta doslovne znače. Tako je, na primer, sa stranom reči *radar*. Svi znamo šta je to radar, ali retko ko zna da je to, u stvari, skraćenica od engleskog *Radio Detection and*

Ranging, što otprilike znači: "otkrivanje i određivanje udaljenosti (predmeta) radio-talasima". Ta je sprava važna za otkrivanje i podešavanje leta aviona, pa bi bez nje danas avionski saobraćaj bio veoma otežan, ako ne i nemoguć.

Ovakvih skraćenica, kojima ne znamo značenja, ili koje žive kao obične reči, a ne znamo da su skraćenice, nema tako malo. Pa zašto ih onda upotrebljavamo i čemu nam skraćenice uopšte služe?

Skraćenice ne postoje, sigurno, zato da bi se imena ili složeni izrazi i pojednine reči zakukuljili i zamumuljili. One su u jeziku, a naročito pri pisanju, nastale iz potrebe. Neka se višečlana imena često ponavljaju. Njihovo beleženje u celini oduzimalo bi nam mnogo vremena i prostora. Zato umesto da u jednom tekstu stalno ponavljamo Sjedinjene Američke Države, mi to skratimo i pišemo samo SAD i sl.

Skraćenice su zakukuljene i zamumuljene samo za one koji ih ne poznaju. Oni koji žele da ih upoznaju nastoje da ih otkukulje i odmumulje. Mi smo ovde nešto već otkukuljili i odmumuljili, a vi nastavite. Jer u jeziku kojim se služimo ništa ne bi trebalo da bude zakukuljeno i zamumuljeno.

KAKO JE FIĆA DOBIO IME

Jedno vreme *fića* je bio najomiljeniji automobil u našoj zemlji. Malen, a ipak udoban, dovoljno brz i podesan za parkiranje i na najmanjem prostoru, ovaj mališa osvojio je srca svojih vlasnika. Od milja dali su mu ime *fića* ili *fićo*.

Fiću je proizvodila fabrika "Zastava" iz Kragujevca, pa je po tome njegovo pravo ime bilo "ZASTAVA 750". Ono 750 znači da mu je zapremina motora 750 kubnih centimetara. Ranije je postojao i tip "ZASTAVA 600", koji je prvi i poneo ime *fića*.

Fića, dakle, službeno nije bio *fića*, nego "ZASTAVA 600" ili "ZASTAVA 750". Pa kako je onda nastalo to drugo, popularnije ime?

Evo kako.

Automobil koji se u nas zvanično nazivao "ZASTAVA 600" i "ZASTAVA 750", jer ga je proizvodila naša fabrika "ZASTAVA", u Italiji, odakle smo preuzeli proizvodnju toga popularnog vozila, nazivao se "FIAT 600" i "FIAT 750". FIAT je, u stvari, skraćenica i znači: *Fabrica Italiana automobili Torino* (Talijanska fabrika automobila Torino). I upravo po toj skraćenici (FIAT) nastao je u nas naziv od milja, tj. hipokoristik *fića* ili *fićo*. Taj se naziv toliko ustalio da niko više u običnom govoru "zastavu 750" nije nikako drukčije ni zvao nego *fića* ili (u nekim krajevima) *fićo*.

I fićin mlađi i veći brat "FIAT 101", kod nas "ZASTAVA 101", dobio je ime od milja, ali ne po imenu talijanske fabrike, nego po "kubikaži". Pošto je imao zapreminu motora sto jedan kubik, nazvan je "stojadin".

Tako je kod nas i skupoceni *mercedes* postao "mečka", *folksvagen* - "folcika", a mali poljski 126 PGL - *peglica* itd.

I u stvaranju ovakvih naziva došla je, kako vidimo, do izraza stvaralačka mašta naših ljudi.

"VLADAR MORA" I "CARSKI KONJUŠAR"

Ako bi vas neko slučajno zapitao ko je važniji i značajniji: vladar ili konjušar, odgovorili biste mu, sigurno, bez razmišljanja: "Naravno, vladar!" A ako bi to bio carski konjušar, da li bi ta činjenica nešto menjala u poređenju sa vladarom, recimo - vladarom mora? I na to bi pitanje odgovor opet bio: "Vladar!", Jer, vladar je vladar, a konjušar - konjušar, makar bio i - carski.

Tako je sasvim normalno - u životu. Ali u jeziku, tu već, kako smo videli i po nekim ranijim primerima, može biti sasvim suprotno. U jeziku je "carski konjušar" važniji i značajniji, ima viši položaj i veći uticaj, nego silni "vladar mora"! Stvarno je tako. Jer "vladar mora" je *admiral*, a "carski konjušar" - *maršal*. A zna se da je maršal po položaju viši od admirala.

Evo, da odmah to i razjasnimo.

Admiral je nekad zaista značio: "vladar mora", što na neki način i danas jeste. Jer, to je najviši čin u vojno-pomorskim snagama u mnogim zemljama, pa tako i kod nas.

Postoje tri admiralska stepena (ranga): *kontra-admiral*, *vice-admiral* i *admiral*. U svakom slučaju, radi se o zapovednicima vojne flote na moru, dakle, o "vladarima mora". O tome jasno govori i sama reč *admiral*.

U arapskom jeziku, odakle potiče ta reč, *amir* ili *emir* značilo je: "zapovednik", "vođa" ili "vladar". Arapsko *amir-al-umara* značilo je "kralj kraljeva", *amir-al-muminin* - "zapovednik (ili gospodar) poslušnih", a *amir-al-bahr* - "gospodar mora", "vladar mora" ili

"morski zapovednik". *Admiral* je, dakle, prvo bio *amir-al-bahr*. Pošto se ono *bahr* ("more") u govoru izgubilo, ostalo je samo *amir-al*, ili zajedno - *amiral*. Sad se postavlja novo pitanje: Odakle u reči *admiral* ono *d*, jer svugde ta reč danas glasi *admiral*, a ne *amiral*?

Pretpostavlja se da je tome "kumovao" latinski jezik. Ukršteno je arapsko *amiral* i latinsko *admirandus* - "dostojan divljenja", "divan", "sjajan". Tako je nastao *admiral* - "vladar (ili zapovednik) mora" i "onaj koji je dostojan divljenja".

Mora se priznati: veoma čudan put nastanka jedne reči! Ali njeno prvobitno značenje ipak ima veze sa sadašnjim. Za reč *maršal* to se nikako ne bi moglo reći. Jer maršal i konjušar zaista nemaju ništa zajedničko. A ipak je *maršal* nekad bio - "konjušar".

Evo kako.

U starom nemačkom jeziku *marah* (izvorno: *marach*) značilo je - "konj", a *skal* (*scalh*) - "sluga". Sve zajedno to je značilo: "sluga konja" ili "konjušar". Na carskim dvorovima "konjušar" je postao zapovednik carskih štala, dakle - "carski konjušar", a zatim je postepeno, stičući poverenje vladara, postao i zapovednik celog dvora, što i danas kao položaj postoji pod nazivom *maršal dvora*. Na kraju je maršal postao vrhovni zapovednik cele vojske. Tako je, eto, nekadašnji "konjušar", ne menjajući stari naziv, svojom revnošću dogurao do najvišeg čina u vojsci uopšte. Čak je pretekao i admiral, koji je bio i ostao samo - "vladar mora" ili "morski zapovednik".

Od vojnih činova zanimljivi su još *kapetan*, *major* i *general*. Kao reči, naravno. Sve tri potiču iz latinskog

jezika, što nije slučajno, jer su stari Rimljani, koji su govorili latinski, bili nekad, u davna vremena, najveća vojna sila na svetu.

Kapetan potiče od latinske reči *kaput* (*caput*), što znači "glava", "glavna ličnost", pa onda i "starešina". U našoj vojsci kapetan je najviši čin nižih oficira (ispod njega su potporučnik i poručnik, a iznad njega je major). U mornarici kapetan je zapovednik, "glava" broda ili pristaništa, a u grupnim sportovima (fudbalu, rukometu, košarci i sl.) to je vođa tima, obično najstariji ili najbolji igrač, koji se pojavljuje kao predstavnik ekipe. U nas se, doduše, umesto *kapetan*, ustalio u sportu naziv *kapiten* - prema francuskom *capitain*, ili nemačkom *Kapitän*.

Major je viši čin od kapetana. To je u nas prvi čin koji stiču viši oficiri, oni odmah do potpukovnika i pukovnika. Da je *major* "viši" pokazuje i izvorno značenje te reči. U latinskom jeziku *major* je komparativ od *magnus* - "velik". Po tome *major* doslovno znači - "veći" ili, u prenesenom smislu, "viši".

Ako je *major* "veći" ili "viši", šta onda može biti *general*, koji je iznad i majora i pukovnika i svih drugih činova osim maršala? Ravan mu je, u mornarici, jedino *admiral*. Odgovor i na to pitanje daje nam izvorno značenje reči, u ovom slučaju reči *general*. Ona potiče od latinskog *generalis*, što znači: "opšti", pa po tome i "glavni". Reč *general* mogla bi se, dakle, prevesti kao "opšti zapovednik" ili "glavni zapovednik".

Postoji više generalskih činova: *general-major*, *general-potpukovnik*, *general-pukovnik*, *general armije* i *general*. U nekim vojskama to je: *brigadni general*, *divizijski general*, *armijski general* itd.

I u nekim verskim zajednicama, ustrojenim na vojnički način, pojavljuje se general, tj. "opšti (ili glavni) zapovednik". Tako postoji general Isusovačkog reda u Katoličkoj crkvi. Zovu ga još i "crni papa".

Svi činovi u vojsci su važni. Normalno je što postoje važniji od važnijih. Jeste da je kapetan - "glava", ali je major važniji, jer je "veći" ili "viši". Od majora, pa i pukovnika, važniji je general. On je "opšti zapovednik", kao što je i admiral "zapovednik (ili vladar) mora". Ali najvažniji od svih, onaj koji je iznad svih navedenih činova, to je maršal, koji je nekad, kako smo videli, bio obični "konjušar". To ti je reći - karijera!

FUDBAL, KOŠARKA I VATERPOLO

O sportskim takmičenjima, pogotovo u fudbalu, košarci i vaterpolu, u nas se mnogo govori i piše. Stoga ćemo i mi ovde progovoriti o tome koju reč. Opet, naravno, samo o rečima, tj. o nazivima sportskih igara.

Verovatno ste već primetili da su ti nazivi u nas pretežno stranog porekla. To je i razumljivo. Savremene sportske igre primili smo uglavnom od drugih naroda. Naši preci više su se bavili borilaštvom: rvali su se, međusobno i s raznim neprijateljima, "hitre noge" vežbali su skačući udalj i uvis, a "junačku desnicu" jačali bacanjem kamena s ramena. Kasnije, tek u 19. i 20. stoleću, primili smo od drugih naroda razne sportske igre, a zajedno sa sportskim igrama i njihove strane nazive. Tako se u nas, i ne samo u nas, govori danas: *fudbal*, *hokej*, *vaterpolo*, *badminton*, *bejzbol* ili *bezbol* itd.

Bilo bi zanimljivo utvrditi šta te reči znače u jezicima iz kojih su preuzete i kako su nastali neki naši nazivi za sportske igre (*košarka*, *nogomet* i sl.).

Mada se to na prvi pogled ne bi moglo zaključiti, *fudbal*, *bejzbol* i *vaterpolo* imaju nešto zajedničko. Sve te reči, naime, označavaju igre loptom. Njihov drugi deo to upravo pokazuje: ono *-bal*, *-bol* i *-polo* znači, u stvari - "lopta".

U reči *fudbal* - *bal* ("lopta") spojeno je s engleskim *fut* (*foot*), što znači: "noga", "stopalo". *Fudbal*, dakle, doslovno znači: "noga-lopta", a to bi se moglo i slobodnije prevesti kao "loptanje nogom".

Mi *fudbal* ne izgovaramo sasvim kao Englezi ili Amerikanci. Ono *bal* (*ball*) oni izgovaraju više kao "bol".

Po tome bi bilo *futbol*, a ne *futbal*. Izgovor "bal" primili smo od Nemaca. Između dva svetska rata, naime, u nas se pretežno govorilo *fuzbal*, prema nemačkom *Fuss* - "noga", "stopalo" i *Ball* - "lopta". Kasnije smo prihvatili engleski naziv, ali je drugi deo (*bal*) ostao kao u nemačkom. Tako je, eto, u borbi između engleskog *footballa* i nemačkog *fusbala* ili *fuzbala* na našem, neutralnom, terenu ispao nerešen rezultat, ispala je reč *fudbal*. Naša je tu samo promena *t* u *d*, koja nam je poznata iz škole kao "jednačenje suglasnika po zvučnosti",

Bejzbol je, međutim, u celini engleska reč. Prvi deo *bejz* (engleski: *base*) znači: "baza". Ta nama prilično strana i čudna igra nazvana je po "bazama", tj. "jastucima" (označenim prostorima) na uglovima malog četvrtastog igrališta na kome se izvodi. Sama igra sastoji se u odbacivanju lopte i pretrčavanju od baze do baze. Otuda onda i naziv *bejzbol* (*baseball*) - "baza-lopta" ili "loptanje u bazi".

U reči *vaterpolo*, koju smo takođe primili od Engleza, *vater* (prema izvornom pisanju: *water*) znači - "voda", a *polo*, kako smo već rekli - "lopta". To je, dakle, bukvalno: "voda-lopta" ili "loptanje u vodi". Ta se igra u početku nazivala *fudbal u vodi*, a tek kasnije prevladava naziv *vaterpolo*.

Zanimljivo je da *polo* nije engleska reč. Englezi su je s istoimenom igrom primili od Tibetanaca, na čijem jeziku *polo* znači: "lopta". Veliki jezici, dakle, ne daju samo svoje reči drugima, nego prihvataju i tuđe reči, čak i one koje dolaze iz jezika malih naroda.

Polo (doslovno: "lopta") i danas je naziv te igre, koja je omiljena među bogatim ljudima, jer je za nju

potrebno imati dosta novaca da bi se zakupili tereni, nabavila skupa oprema i konji na kojima se igra.

Reč *hokej*, naziv za razne igre: *hokej na travi*, *hokej na ledu* i sl., Englezi su takođe primili sa strane, i to od Francuza. Na starom francuskom jeziku *hokej* (*hoquei*) značilo je: "štap". Otuda onda i naziv ovoj igri, u kojoj se igrači služe štapovima poput onih pastirskih.

Posebno je zanimljiv naziv *tenis*. To je engleska reč (*tennis*), ali potiče od francuskog *tenê* (izvorno: (*tenez*), što znači: "držite", "pazite". Sama igra prenesena je u Britaniju iz Francuske, gde je, pod drugim imenom, bila poznata još u srednjem veku. S igrom su Englezi primili i uzvikivanje na francuskom: *Tenez!* ("tenê"), pa su prema tome načinili reč *tenis*.

Posebna vrsta tenisa je *badminton*, koji se igra reketima i lopticama s perima ("repom"), i to u slobodnom prostoru. Ta igra, omiljena među izletnicima, dobila je svoj čudni naziv po dvorcu Badmintonu u južnoj Engleskoj. U Badmintonu se danas, verovatno, mnogo više ceni fudbal nego sam badminton, ali je ipak ova "badmintonska igra" prokrčila sebi put u svet.

I naziv *ragbi* nastao je na sličan način. To je, u stvari, ime engleskog grada u kome se začela ta igra (1823. godine).

Od svih ovih stranih naziva jedino se *fudbal* može zameniti našom reči *nogomet*. Ona, doduše, po oceni nekih jezikoslovaca, nije "u duhu našeg jezika", ali ipak je tu, pogotovo zato što postoji i *rukomet*, koji ne možemo nikako drukčije nazvati. U hrvatskom jeziku *nogomet* je potpuno istisnuo *fudbal*.

I *košarka* je naša reč, iako označava sportsku igru koju smo primili sa strane. Engleski naziv *basketbol* (od izv. *basket* - "koš" i *ball* - "lopta") sasvim je lepo zamenjena u našem jeziku (s osloncem na reč *koš*). U tome smo, dakle, imali dosta uspeha, kao i u samoj toj igri na svetskim prvenstvima, gde su naši "zlatni momci" znali osvojiti i prvo mesto.

U SPEKTRU DUGINIH BOJA

U jeziku kojim se svakodnevno služimo, kojim govorimo kod kuće ili razgovaramo s prijateljima i poznanicima, sve nam reči izgledaju jednostavne i lake, prozirno jasne, jasne kao dan, kao svetlo danje.

Pa ipak znamo: ni dnevna svetlost, koja nam se čini sasvim belom, nije, u stvari, bela. Tu je čitav spektar različitih boja, koje se mogu videti tek kad se razlože, kad se sunčevi zraci prelome kroz kapi letnje kiše, pa se onda na nebeskom svodu pojavi prekrasna duga.

Tako je i u jeziku. Mnoge reči koje su nam inače belodano jasne, koje smatramo svojima, nisu, u stvari, naše, nisu našeg porekla. Jer, svaki je jezik, zapravo, mešavina domaćih i stranih reči, mešavina koja se tek kroz prizmu nauke o jeziku pokazuje u svom punom i pravom spektru.

Evo, ovde smo, na primer, kazali: *prizma* i *spektar*. Te dve reči, koje na časovima fizike upozna svaki učenik osnovne škole, osećamo kao strane, mada se njima normalno služimo i znamo šta znače. Ali reč *boja*, koju tako često upotrebljavamo u svakodnevnom govoru, ne osećamo kao stranu, nego kao svoju, iako ona nije našeg, nego stranog, turskog porekla (primili smo je od Turaka). Mi danas čak i savetujemo da se nemačke reči *farba* i *farbati* zamenjuju "našim" rečima *boja* i *bojiti*, bojadisati!?

Ili, uzmimo reč *miris*. Svi bismo se zakleli, stavili bismo ruku u vatru, da je to naša narodna reč. A to je, u stvari, grčka reč, reč grčkog porekla. Grčkog je porekla i reč *livada*, koju takođe osećamo kao "svoju". Zato i ne

slutimo, kad kažemo *miris livada*, da smo tu upotrebili dve strane reči, ili, tačnije, dve reči stranog porekla.

Takvih reči kao što je *boja*, *miris* ili *livada* u našem jeziku ima dosta. Tu su, da uzmemo samo ono što nam je najbliže, obuću i odeću: *cipele*, *čizme*, *papuče*, *sandale*, *nanule*, *čarape*, *jelek*, *pantalone*, *kecelja*, *maramica*, *kaiš*, *girtl*, *tregeri*, *don*, *džep* itd. Sve su one uglavnom orijentalnog (turskog, arapskog ili persijskog) porekla, osim reči *cipele* i *kecelja*, koje smo primili od Mađara, zatim *pantalone*, koju su nam darovali Francuzi, i *girtl* i *tregeri*, što smo dobili od Nemaca.

Od Turaka, ili preko njih, primili smo i mnoge druge reči - uglavnom nazive za razne predmete, cveće, voće, jela i pića itd. Jeste li, na primer, ikad pomislili da su turskog, a ne našeg porekla reči: *jastuk*, *jorgan*, *čaršaf* ili *čaršav*, *ćebe*, *dušek*, zatim *šećer*, *pita*, *jufka*, *kajmak*, *kafa*, *duvan*, *rakija*, *sirće*, pa onda *limun*, *pamuk*, *pirinač*, *dud*, *jorgovan*, *lala* ili *tulipan* i sl.? I sama reč *bašta*, koja označava mesto gde se gaji cveće i povrće, turskog je porekla.

Naš narod kaže: "Bez alata nema zanata." I u toj mudroj izreci dve su reči turskog porekla: *alat* i *zanat*. A uz *alat* ide i *čekić*, pa *kalup*, *sanduk*, *torba*, *kutija*. I sve su to opet strane, turske reči, koje su odavno ušle u srpski jezik i tu se odomaćile.

Mnoge od ovih reči toliko su se odomaćile da ih niko više i ne progoni. A ne bi ni mogao sve kad bi i hteo, jer za njih najčešće nemamo dobre, ili čak nemamo nikakve svoje zamene.

Neke smo takve reči, posebno one preuzete iz nemačkog jezika, ipak uspešno zamenili, kao na primer, *firanga* - *zavesa* ili *štender* - *stalak*.

Kad bi neko imao takvu snagu da izbací iz srpskog jezika sve reči koje nisu našeg, slovenskog porekla, teško da bismo se uopšte mogli sporazumevati. Ostali bismo, tako reći, i goli i bosí - ne bismo imali ni cipela, ni čizama, pa ni papuča, sandala, čarapa, pantalona, kecelje; spavali bismo bez jastuka, dušeka, čaršafa, jorgana i ćebadi; ostali bismo bez pite, šećera, čokolade, pirinča i limuna.

Kad bi neko izbacio sve strane reči, ne bismo mogli ukucati nijedan čavao (da ne kažem ekser), jer ne bi bilo čekića. Ne bismo smeli reći: *kalaj*, *bakar*, *čelik*, *česma*, *katran*, *tuč*, *kula*, *sapun*... I majmune bismo morali drukčije zvati, jer je *majmun* takođe poreklom turska reč, a ne naša.

Zato s takvim rečima treba oprezno postupati. I tamne boje, ako u šarenilu našeg jezičkog spektra imaju mesta, neka tu i ostanu.

KOSMOS I KOZMETIKA

Reč *kosmos* (ili *kozmos*) i *kozmetika* mnogo liče jedna na drugu. Skoro kao jaje jajetu, pogotovo kad se uzme onaj drugi oblik - *kozmos*. One su tako slične da se mora postaviti pitanje kakve veze imaju te dve reči, koje inače označavaju sasvim različite stvari.

Znamo da je *kosmos* - "svemir", "vasiona". To je čitav svet, sve što postoji i što nas okružuje: onaj beskrajni zvezdani prostor koji smo toliko puta s divljenjem ili strahom posmatrali u dugim večernjim noćima. Kozmetika je, opet, nešto sasvim drugo. Tako se nazivaju sredstva za negu lica i tela: razni mirisi (parfemi), puderi, pomade i slične "maže" i vodice. Pomoću kozmetike ljudi, a naročito žene, ulepšavaju svoj izgled, ukrašavaju se, rese. I upravo u tome leži objašnjenje same reči *kozmetika*. U starom grčkom jeziku, naime, *kosmeo* je značilo: "kitim", "ukrašavam", "urešujem". Po tome je i *kozmetika* - "veština ukrašavanja". To je, dakle, jasno. Ali kakve veze ima s tim *kosmos* (ili *kozmos*), tj. svemir?!

Ima - i te kako! Objašnjenje se može opet naći u grčkom jeziku i u vremenima kad su živeli stari Grci, davno pre naše ere, pre dve hiljade i više godina. Tada se verovalo da su nebeski svod bogovi nakitili zvezdama, ukrasili ga, da bi ljudi u tome uživali. Po tome je, onda, beskrajni "ukrašeni" prostor i nazvan *kosmos* - "ukras", "ures", "nakit". Eto, u tome je veza između *kosmosa* i *kozmetike*. I jedno i drugo postalo je od iste reči, od grčkog glagola *kosmein* - "ukrašavati".

Kad smo već kod kozmetike, koja je osvojila celi svet, da ne kažem i - kosmos, treba reći nešto i o rečima *parfem*, *puder*, *pomada*, *kolonjska voda* i sl.

Parfem smo primili od Francuza (*parfum*), a oni su tu reč preuzeli od starih Rimljana, u čijem je (latinskom) jeziku glasila: *per fumum*, što doslovno znači: "kroz dim". Tako čudan naziv za *parfem*, miris, nastao je na taj način što su stari Rimljani, kao i drugi stari narodi, svoje prostorije osvežavali paljenem kora raznog mirisnog drveća ili tamjana (mirisne smole), od čega se širio dim prijatnog mirisa. Otuda, eto, *per fumum* - "kroz dim". *Perfumum* je kasnije kod Francuza postalo *parfum*, pa *parfem*, kako se danas izgovara u francuskom, pa i u srpskom jeziku. Francuzi, kao što je već rečeno, pišu i dalje *parfum*, ali to drukčije izgovaraju.

I *puder*, kao i većinu drugih reči iz kozmetike, primili smo od Francuza. U francuskom jeziku ta reč piše se *poudre*, čita "puđr", a znači jednostavno - "prah", "prašak", što *puder*, u stvari, i jeste: prah ili prašak za ukrašavanje lica.

Reč *pomada* dolazi od francuskog *pommade*, a to opet od latinskog *pomum*, što znači - "voće". U davna vremena, naime, mirisne masti (kreme) za negu lica i kose spravljale su se od voćnih sokova. Tako je, onda, nastala *pomada*, doslovno - "voćna" (misli se: mast).

Od svih ovih naziva najzanimljiviji je ipak *kolonjska voda*. I taj smo izraz, naravno, preuzeli od Francuza, delimičnim prevođenjem njihovog *eau de Cologne*, što se čita: "o d'Kolonj", a znači - "voda iz Kolonja" ili, jednostavnije, "kolonjska voda".

Kolonj (Cologne) je francusko ime nemačkog grada Kelna (izvorno: *Köln*), gde se nekad proizvodila nadaleko čuvena mirisna vodica, koju su Francuzi izuzetno cenili, uvozili i upotrebljavali. Tako je nastao izraz *kolonjska voda (eau de Cologne)*. Sami Nemci imaju svoj izraz *Kölnisches Wasser*, što znači - "kelnska voda", dakle, isto kao i kod Francuza, samo s drukčijim imenom mesta odakle ta čuvena voda potiče. Mi smo uzeli francusko ime Kelna - *Kolonj*, a drugi deo izraza preveli sa *voda* i tako je nastala *kolonjska voda*. Danas, verovatno, retko ko i pomišlja, kad upotrebljava tu vodu, da ona ima neke veze s nemačkim gradom Kelnom.

Ženska kozmetika ne može se zamisliti bez ruža za usne ili karmina. Pa da objasnimo i te reči.

Ruž (francuski *rouge*) znači - "crvenilo". Poznat je u Parizu *Mulen Ruž (Moulin Rouge)*, što znači: "Crveni mlin". Ko je bio u Parizu i posetio taj čuveni restoran, mogao se i sam uveriti da je on stvarno crven. *Ruž*, dakle, doslovno znači: "crven" ili "crvenilo" (kojim se mažu usne).

Karmin (ranije *karmazin* ili *karmažin*) znači to isto, samo što dolazi iz turskog jezika, gde glasi *kirmiz* (izvorno: *kyrmyz*), u nas *grimiz* - naziv za jarku ljubičastocrvenu boju. *Karmazin* ili *karmin* služio je za mazanje usana, kao i ruž, pa se ta reč zadržala i u srpskom jeziku.

Danas se ruževi ili karmini proizvode u raznim bojama, ali su ti nazivi, koji u osnovi upućuju na crvenu boju, ipak ostali.

Eto, to bi bilo sve o kosmosu i kozmetici. Morali smo se pozabaviti i tim rečima. Kad već potiču od glagola

kosmein -"ukrašavati", morali smo i mi da ukrasimo ovu knjigu jednom pričom o njima.

PRIČA O "NEČISTOM DIJAMANTU"

U svakom jeziku, pa tako i u našem, ima više "jezika". Ima, na primer, *narodni jezik*, tj. jezik kojim se govori u narodu, uglavnom na selu, i to u raznim krajevima različito. Ima i *pesnički jezik*, tj. jezik pesničkih, i uopšte književnih umetničkih dela. Postoji, pored toga, i *dečji jezik*, jezik kojim govore deca, pa *jezik ulice*, *jezik lopova* ili *lopovski jezik* itd.

Naravno, nije reč o nekim posebnim jezicima, kao što su ruski, engleski, nemački, francuski i sl., nego o izvesnim posebnostima u govoru ljudi u različitim sredinama ili u različitim prilikama, iako inače svi oni govore istim jezikom. U ovom smislu i učenici imaju svoj jezik, jezik koji najbolje razumeju oni sami. Jezik učenika, kad sami međusobno razgovaraju, za vreme odmora, ili na ulici, na utakmici i drugde, razlikuje se od "normalnog", tj. književnog jezika, kojim se govori na času. Razlike se uglavnom zapažaju u upotrebi nekih reči, koje se inače u drugim prilikama ne mogu

Tako, na primer, slabu, negativnu ocenu nastavnici nazivaju *jedinica* i beleže je arapskom brojkom 1. Učenici u školama širom našeg jezičkog područja imaju, međutim, svoje posebne nazive za jedinicu. To su: *kec*, *kečina* (veliki kec, slaba ocena koja se teško može ispraviti), zatim *kolac*, *as*, *šampion*, *direk*, *bandera*, *buger*, *kvrga* itd. Isto tako, umesto *profesor* učenici govore: *profa* ili *profan*, umesto *direktor* - *diša* ili *diš*, umesto *doktor* - *doca* itd.

U jeziku učenika ima i dosta reči koje se inače upotrebljavaju izvan škole, uglavnom na ulici, reči iz tzv.

uličnog ili uličarskog govora. Tako se *glava* naziva: *tintara, tikva, bundeva, merica, ćiverica, čonta, testija*, i sl. U tome jeziku lice je - *faca*, oči su - *farovi, fenjeri* ili *žmigavci*, stomak - *menza*, noge - *nogare* ili *garke*, nos - *karburator* ili *kljun*, uši - *blatobrani*, zubi - *kljove* ili *njupavci*, usta - *labrnja, pljuca, žvakalica* ili *fanfrlja*; cipele su - *giljarke, gondole, papci* ili *špicare*, čarape - *znojavice*, odelo - *koža*, kravata - *fitilj*, rukavice - *pipci* itd. U tome jeziku za novac se kaže - *lova, kinte* ili *đenge*, hrana je - *klopa* ili *njupa*, hleb - *panja*; majka je - *keva* ili *stara*, otac - *ćale, ćalac* ili *stari*, deda - *bakac* itd.

U uličnom, pa i đaćkom govoru umesto prevariti, slagati, kaže se - *ofarbati*, umesto ubeđivati - *kuvati* ili *bariti* (nekoga), umesto spavati - *knjavati, ćoriti, soviti, sofkati* itd.

Ko zna šta znače sve te reči, može shvatiti i ovakav govor:

"Mića ofarbo profu da je juče na utakmici dobio loptu u menzu i da je bio kod doce. A on celi dan ćorio."

Normalnim jezikom to bi se reklo ovako:

"Mića je prevario (ili slagao) profesora da ga je juče na utakmici lopta udarila u stomak, pa je morao ići kod doktora. A stvarno je celi dan spavao."

Ili:

"Bolje bi ti bilo da mućneš tintarom i počneš šljakati neg' što stalno knjavaš i sunčaš kljove ko budala."

Verovatno znate, jer poznajete taj jezik, da to znači: "Bolje bi ti bilo da malo razmisliš (mućneš glavom) i počneš raditi, nego da stalno spavaš i smeješ se na sve kao budala."

Ovakav jezik naziva se *žargon*. Ovo je *đački žargon*, sa primesama *uličnog žargona*. Postoji još i *vojnički žargon*, *lopovski žargon* itd.

Žargon je inače francuska reč i znači izvorno: "dijamant mutne boje, nečist dijamant manje vrednosti". Kasnije je *žargon* postao naziv za nečist, neknjiževan jezik, kakav se upotrebljavao u određenim krugovima - među uličarima, lopovima i sl. Zbog toga što je nečist, neknjiževan, nije pristojno govoriti *žargonom* u školi (na času, u razgovoru s nastavnicima ili direktorom), na ozbiljnim sastancima, pa čak ni kod kuće ili na ulici, kad razgovaramo sa roditeljima ili starijim ljudima.

ŠTAPOM NA POŠTAPALICE

Kad je čovek nemoćan, kad ne može da hoda normalno, kad nije čvrst na nogama, on se onda poštapa - oslanja se o štap, pomaže se pri hodu štapom. Isto je tako i s onima koji teško govore. Ko nije čvrst u jeziku, ko ne zna šta da kaže, ili je nemoćan da ono što treba da kaže izrazi jednostavno, jasno i tečno, on se takođe poštapa - oslanja se na suvišne reči i izraze, na tzv. *poštapalice*.

Učenici često upotrebljavaju poštapalice, naročito onda kad na pitanje nastavnika treba duže da odgovaraju. U govoru učenika najčešće su poštapalice: "ovaj", "onaj" i "recimo".

Evo kako izgleda odgovor jednog učenika, zabeležen na času srpskog jezika:

"Pridevi su... ovaj... promenljive reči koje... ovaj... stoje uz imenice i... ovaj... kazuju kakvo je što, čije je što i... ovaj... od čega je što."

I na času fizike zabeležen je ovakav odgovor:

"Ruda magnetit... onaj... ima osobinu... onaj... da privlači... onaj... železne komadiće. Takvo telo... onaj... zove se magnetit. Komadi magnetita su... onaj... prirodni magneti..."

Reči "ovaj" i "onaj", koje se ponavljaju u odgovorima ovih učenika, sasvim su nepotrebne, suvišne. Tek kad ih odstranimo, odgovori postaju čisti, povezani i tečni. Bez tih reči, poštapalica, moglo se lepo reći:

"Pridevi su promenljive reči koje stoje uz imenice i pokazuju kakvo je što, čije je što i od čega je što."

Ili:

"Ruda magnetit ima osobinu da privlači železne komadiće. Takvo telo zove se magnet. Komadi magnetita su prirodni magneti."

Učenici koji ne znaju da uče, ili koji ne nauče dobro, upotrebljavaju poštapalice. Njima poštapalice služe zato da dobiju u vremenu, da se sete šta dođe dalje. Takvi učenici obično uče napamet, i to površno, bez razumevanja. Oni koji uče s razumevanjem, umeju da izgovore cele rečenice bez zastajkivanja, bez poštapalica i, naravno, znaju da svojim rečima objasne ono što žele da kažu.

Ponekad se poštapalice upotrebljavaju prosto - iz navike. Evo jednog takvog primera, zabeleženog opet na času srpskog jezika:

"Imenski predikat, recimo, sastoji se, recimo, od glagolskog dela, recimo, ličnog glagolskog oblika pomoćnog glagola, recimo, i neke imenske reči, recimo, neke imenice, zamenice, prideva ili broja."

Izraz "recimo" ima svoga opravdanja kad stoji umesto "na primer". Zato bi se njegova upotreba ovde mogla opravdati samo u poslednjem slučaju, pa donekle i u pretposlednjem. Tako bi se moglo reći:

"Imenski predikat sastoji se od glagolskog dela - ličnog glagolskog oblika, recimo, pomoćnog glagola - i neke imenske reči, recimo, imenice, zamenice, prideva ili broja."

Pa i to ne bi bilo sasvim lepo sročeno, jer bi tačnije bilo kazano kad bi se u pretposlednjem slučaju upotrebila reč "najčešće".

Tako bi onda odgovor, očišćen od poštapalica, glasio ovako:

"Imenski predikat sastoji se od glagolskog dela - ličnog glagolskog oblika, najčešće pomoćnog glagola, i neke imenske reči, recimo, imenice, zamenice, prideva ili broja."

Pošto se primeri uz pomoć izraza "recimo" navode veoma često, upotreba tog izraza prelazi u naviku, pa se onda "recimo" čuje i tamo gde mu nema mesta, kao u našim primerima.

Pored suvišnih reči "ovaj", "onaj" i "recimo" u govoru učenika, i u raznim drugim prilikama: u predavanjima, u izlaganjima učesnika u diskusiji, na sastancima i sl. - čuju se i druge poštapalice: "uzmimo", "veli", "kaže", "razumeš", "razumeš ti mene", "znate", "da znaš" itd.

Sve te suvišne reči otežavaju praćenje onoga što se govori, razbijaju prirodan tok misli, kidaju rečenice i zamagljuju im smisao. Zato se treba boriti protiv poštapalice: temeljitim učenjem, pripremanjem za nastavu ili izlaganje na sastancima ili na bilo kom drugom javnom mestu. Ako nikako ne možete da se rešite tih reči parazita, zamolite nekoga da vas udari po ruci štapićem kad god izgovorite koju poštapalicu. Udarimo, dakle, i štapićem na poštapalice!

O GLAVATIM I NOGATIM STVARIMA

Zna se da stvari ne mogu da misle. Pa ipak, neke od njih mogu da imaju glavu. Glavu, na primer, ima ekser ili čavao. Njega po glavi biju čekićem kad ga zabijaju u zid ili u drvo. I šibice imaju glavu, koja se kresanjem zapali. Moglo bi se, dakle, reći da šibica ima "usijanu glavu".

Stvari ne mogu ni da hodaju, iako neke od njih imaju noge. Noge, recimo, ima stolica, sto, ormar ili kredenac. I stare školske table stajale su na nogama - nisu bile pričvršćene o zid.

Stvari ne mogu ni da govore, ali neke od njih ipak imaju - jezik. Naše cipele, recimo, imaju jezik, a ne govore. Ponekad samo škripuću, dok su nove. Jezik im inače služi samo zato da se preko njega vežu vezice (pertle) i da ga potegnemo kad se obuvamo bez kašike za obuću.

Stvari, dalje, ne mogu ni da grizu, da gutaju, jedu, čuju, vide, niti da podižu palac kao stoperi na autoputu, a ipak neke od njih, baš kao i ljudi ili neki drugi živi tvorovi, imaju zube, grlo, trbuh, oko, uho, koleno, palac i sl.

Stvari, dakle, mogu biti glavate, nogate, okate, trbušaste itd.

Kako se to desilo da su ljudi nazive pojedinih delova svoga tela preneli na obične, nežive stvari?

Sasvim jednostavno. Deo nekog predmeta ličio je ljudima na glavu, po obliku ili položaju, mestu gde se nalazi, i oni su ga onda jednostavno nazvali - glava. Gornji, zadebljani deo eksera zaista nas podseća na jedan od najvažnijih delova čovekovog tela, ne samo po obliku

nego i po mestu gde se nalazi. Nije stoga čudno što se naziva - *glava*. Isto tako, jezikom nazivamo sve ono što je oblikom i upotrebom slično tome organu. Zato, eto, i cipela ima - *jezik*. Zato se i jedan deo vage, igla koja pokazuje ravnotežu, naziva *jezik* ili *jezičac*. Zato možemo govoriti i o "plamenim jezicima", koji "palacaju" kad vatra bukta na ognjištu ili u kaminu. I klatno u zvonu takođe se naziva *jezik*, jer se njime zvono oglašava, baš kao i čovek što se oglašava, govori, pomoću jezika u ustima.

Zbog sličnosti s pravim ušima, i sveska neurednog, aljkavog đaka može steći *uši*. Nepažnjom se podvrnu, presaviju uglovi listova i onda kažemo da je sveska dobila - *uši*. Neki učenici ponekad namerno zavrću, presavijaju uglove stranica u knjigama da bi kasnije znali dokle su pročitali, gde su stali. Za takve uši u sveskama i knjigama učitelji su nekad đacima izvlačili njihove vlastite uši.

I u svim drugim primerima delovi običnih, neživih predmeta dobili su, po izvesnoj sličnosti, nazive koji se odnose na delove tela čoveka ili nekih drugih živih bića. Tako, onda, testera ili pila ima *zube*, mašina male *ruke* ili - *ručice*, *ručke* (znamo, na primer, za ručicu menjača brzina u automobilu i drugim vozilima). Tako i gajde imaju *trbuh*, olovka - *srce*, boca ili topovska cev - *grlo*, krompir ili mreža - *oko*, osovina - *koleno*, kolski točak - *palac* itd.

Prenošenjem reči sa bića na predmet ili s predmeta na predmet, proširuje se značenje reči. Na taj su način i reči: *glava*, *noga*, *ručica*, *jezik*, *zub*, *oko*, *uho*, *trbuh*, *srce*, *grlo*, *palac*, *koleno*, i sl. obogaćene novim značenjem, a naš jezik u celini - novim mogućnostima da se izražavamo slikovitije i lepše.

ZEBRE I PAUCI

Došle nam zebre iz daleke Afrike, pobile iz zooloških vrtova i naselile naše gradove. Pune nam ulice zebri i opasnih paukova. U novinama smo pročitali strašan naslov:

"Pauk odneo pogrebna kola."

Desilo se to zaista u Nišu pre dvadesetak godina. Dok je prevoznik sa rodbinom preuzimao pokojnika iz bolničke mrtvačnice, pauk je odneo pogrebna kola sa sandukom!?

Naravno, nije reč o pravom pauku, nego o "pauku" - specijalnom vozilu koje uklanja s gradskih ulica nepropisno parkirane automobile. Svojim duguljastim, račvastim polugama, kojima podiže automobile, on zaista podseća na nekog velikog pauka. Zato su ga tako i nazvali.

I prugaste oznake pešačkih prelaza na ulicama podsećaju na šare zebre, pa je svako takvo mesto nazvano jednostavno -zebrom.

Na taj se način u naše gradove, u kuće i gimnastičke dvorane uselio jedan neobični zoološki vrt. Tu su: *mačak* - valjak za krečenje zidova i guma za pritezanje tovara na putničkim automobilima, *kozlić* - gimnastička sprava *jarac* ili *magare* - drvena naprava na koje se oslanjaju cepanice kad se režu, *kobilica* - daska na dnu broda sa spoljne strane, ispupčenje koje služi za održavanje ravnoteže, *leptir* - okno na automobilu koje se otvara vodoravnim pomeranjem (*leptir* je inače i deo benzinskog motora), *gusenica* - metalna traka, sastavljena od povezanih pločica u obliku lanca, koja povezuje točkove teških vozila: tenka, traktora i sl., *papige* - vrsta klešta

kojima se služe majstori, *guska* - "noćna posuda" za bolesnike. Tu su još i *oroz* - obarač na pušci, *mušica* - deo uređaja za nišanje itd.

Od svih ovih "životinja" najopasnije su ipak - *lisice*. U rečniku našeg književnog jezika stoji da su to: "okovi, gvožđa kojima se vežu ruke uhapšenicima". U novije vreme *lisice* su i sprave pomoću kojih se blokiraju nepropisno parkirani automobili, da bi se zadržali na mestu dok ne dođe pauk da ih odveze. Vozač čije je vozilo u lisicama, ili ga odnese pauk, mora da plati debelu kaznu. A pri tom treba još i da pazi, da se mnogo ne buni i ne napada čuvare i policajce, jer se inače i sam može naći u lisicama. A sa lisicama se nije šaliti. To su opasne zveri, bilo da su u šumama, bilo u gradu.

GRLO KOJE TRČI

Sigurno ste se već u čudu zapitali: Kakvo je to grlo koje može da trči? I zar je nešto tako zaista moguće?! Jer, svako zna šta je to *grlo* i čemu ono služi. Nekako još da se i shvati da, recimo, i neživ predmet može takođe da ima grlo: suženi otvor kakve boce ili topovske cevi liči nam na taj deo čovekovog tela, pa ga stoga tako i nazivamo. Ali da grlo može da ima noge, pa još i da trči, to je već sasvim neobična stvar!

Pa ipak, verujem da ste i vi koji se upravo tome čudite bar jednom u životu čuli za takvo grlo. Neki od vas sigurno su ga i videli, i to baš kako trči, čak i kako se utrkuje s drugim grlima - na primer, na hipodromu kod Careve ćuprije u Beogradu.

Sad već, sigurno, pogađate. Nije ovde reč o onome što obično nazivamo grlom, tj. o grlu koje nas u hladne zimske dane tako često zaboli i koje stoga umotavamo u tople šalove, ili o grlu što ga devojkice i devojčice ukrašavaju nakitom (ogrlicama i sl.). Reč je o nečem sasvim drugom, potpuno shvatljivom i mogućem, reč je, dakle, o *trkaćem grlu*, o konju.

U novinama, na sportskoj stranici, često se mogu naći članci u kojima se govori o izgledima na pobedu ovog ili onog grla (nekad su to, recimo, bili čuveni Kvadrant ili Sufler i dr.). Tako je jednom u "Politici", pod krupnim naslovom: NAŠA GRLA NA BEČKOM HIPODROMU, pisalo:

"Za Austrijski derbi...prijavljeno je 75 grla! Pored austrijskih upisana su i inostrana grla."

Dalje se, u drugom članku, govori o prodaji naših punokrvnih i polukrvnih (tj. rasnih i polurasnih) grla u Nemačkoj.

Naravno, u svim ovim primerima reč je o konjima. Ovde je, dakle, reč *grlo* upotrebljena umesto reči *konj*. *Grlo* se može upotrebiti i umesto reči *goveče* ili *krava*. Postoje, na primer, govedarske farme sa po hiljadu i više grla, a posebno su cenjena *muzna grla*, tj. krave istočnofrizijske pasmine.

Nije čudno što se baš grlo, a ne neki drugi deo tela životinje, uzima u ovom značenju: za označavanje cele životinje. Čovek se oduvek brinuo o ishrani domaćih životinja, za čija je ždrelo, odnosno grla, trebalo pripremiti dosta hrane, naročito za zimu. Svaki je domaćin, dakle, morao misliti koliko će grla (životinjskih) nahraniti. Tako je *grlo* postalo zamena za naziv životinje - konja ili krave.

Kad, dakle, kažemo *grlo* (ili kad tako napišemo), mi u ovakvim slučajevima mislimo, u stvari, na *konje* i *krave*.

Ovakve zamene nisu inače u jeziku, pogotovo u pesničkom jeziku, tako retke. Da se umesto naziva za celinu upotrebljava naziv za jedan deo te celine (ovde reč *grlo* umesto reči *konj* ili *goveče*, odnosno *krava*), sasvim je obična stvar. Takva je zamena, na primer, i kad kažemo *krov* umesto *kuća*. Koliko samo ima ljudi koji čeznu da dođu do "svoga krova", tj. kuće ili stana. Isto tako, možemo često čuti ili pročitati kako je na nekom zboru, ili u nekom zbegu za vreme rata, bilo preko stotinu glava ili duša. I tu su reči *glava* i *duša* upotrebljene umesto reči *ljudi* ili *čeljad*.

Učenici starijih razreda znaju da se ovakva zamena zove mudro - *sinegdoha*. Učili su to u školi i sigurno bi mogli da daju još mnogo sličnih primera iz umetničkih dela. Na primer, onaj iz Mažuranićevog speva "Smrt Smail-age Čengića", u kome se govori o skupljanju harača za vreme Turaka:

"... pa od glave po žut dukat ište,
a od ognja po debela ovna."

Jasno je da je ovde *glava* takođe upotrebljena umesto reči *čovek* ili *čeljade*, a *oganj* umesto *kuća* ili *domaćinstvo*.

Tako, eto, reči i na taj način mogu proširivati svoja značenja ili dobijati nova. Tako je i reč *grlo* dobila značenje u kome se upotrebljava u ovoj priči, tj. značenje: *konj, goveče, krava*. Otuda nije nikakvo čudo što *grlo* može da trči i da se čak - utrkuje.

UZORANO JUTRO

Svi dobro znamo šta je to jutro. Uostalom, tu reč izgovorimo svaki dan bar jedanput: od svanuća pa sve negde do devet ili deset sati dopodne pozdravljamo se međusobno sa "Dobro jutro!". Znamo i to da jutra mogu biti lepa i ružna, sunčana i oblačna, kišna. Sve je to jasno i sve smo to toliko puta videli i doživeli. A da li je neko od vas čuo da se jutra mogu, recimo, orati, pa i sejati, zasejavati, tj. da postoje uzorana i zasejana jutra?!

Izgleda čudno, ali, eto, i takva jutra postoje. Ona se, naravno, ne mogu videti u gradu, nego samo na selu, negde u našoj ravnoj i žitorodnoj Vojvodini, na primer. Tamo se još uvek može čuti: "Poorao sam četiri jutra", ili: "Zasejao sam pšenicom deset jutara".

Sigurno već pogađate. Nije ovde reč o jutru kao početku dana, kao vremenu, već o jutru kao meri za površinu zemlje. Ta stara mera za površinu, koja još ponegde u nas živi, pored današnjih mera: *ar*, *hektar*, *dunum* i sl., i koja iznosi ravno 5 754 kvadratna metra, nazvana je *jutro* zato što se otprilike tolika površina zemlje mogla obraditi za jedno jutro, tj. za jedan dan. Otuda i druga, manje poznata mera za površinu: *dan* ili *dnina*. Govorilo se: "Imam pet jutara oranice" ili "Imam pet dana zemlje" i sl. Ostalo je zapisano u knjigama kako su se seljaci nekada pravdali i svađali oko dana zemlje, a u jednoj priči, koju je Vuk u narodu čuo i zabeležio, stoji: "Uzoraš tri stotine dana te sve posijah šenicu..."

Merenje površine zemlje ili dužine puta vremenom koje je potrebno da se upravo tolika površina obradi ili da se tolika dužina puta, razdaljina, savlada, prepešači

ujednačenim hodom, bilo je u prošlosti sasvim obično i normalno, jer tada nije postojao današnji sistem mera (metar, kvadratni metar, kilometar, ar itd.). Još i danas se ponegde u našim selima govori kako, recimo, između dva udaljenija mesta ima "tri dana hoda". A ako, na primer, u nekom planinskom selu upitate čoveka koliko, na primer, ima do škole, reći će vam: "Nije daleko - cigar duvana (ili lula duvana)". To znači da ima toliko hoda koliko je potrebno da se popuši jedna cigareta ili da se ispuši jedna lula duvana.

Kao jedinice mere za dužinu u prošlosti su se upotrebljavale i druge reči: *palac*, *stopa*, *dlan*, *pedalj*, *lakat* i sl. U ono vreme, dok još nije bilo metra, zaista se merilo palcem, stopom, dlanom, pedljem i laktom. Palcem se obično merila daska, stopom se, opet, najčešće merila dužina skoka udalj.

Govorilo se: "Mogao je da skoči iz mesta po trideset dve stope." Ipak se najviše merilo laktom, koji je iznosio otprilike pola metra, tj. "upravo onoliko koliko je od prsta do lakta". Laktom se merilo platno, sukno, kudeljja, konopac i sl. Tako je i u narodnoj pesmi ostalo:

"Divne mi je poklonio dare:
tri kavada od svile crljene,
i četiri od suhoga zlata,
i jabuku zubom nagrizeni,
i naranču bisernu, kićenu,
i tri lakta vela od Mletaka."

Ovakav, stari sistem mera neki su narodi, čak i oni napredniji od nas, zadržali do danas. U Engleskoj i Americi, na primer, još se uvek meri na inče, a *inč* je mera koja odgovara našem palcu (*inch* engleski i znači - "palac"). I Nemci imaju odgovarajuću meru, koja se naziva *col* (nemački: Zoll - "palac"). Dužina cola iznosi 26 milimetara. Njime se još služe naši stolari za merenje daske. Postoji u njih i izraz *colarica*, što znači: "daska debljine jednog cola". Amerikanci i Englezi još mere i *stopama* (to je u njih *foot* - "stopa"). Kad u avionu obaveštavaju putnike na kojoj se visini nalaze, oni to izražavaju u stopama, a ne u metrima.

U nas se takve mere sve više gube, a mnoge su se gotovo sasvim izgubile. Zato su i reči *jutro*, *dan*, *palac*, *stopa*, *dlan*, *pedalj*, *lakat* i sl. izgubile jedno od svojih značenja, nekada tako često: prestale su da označavaju mere za površinu ili dužinu. A to što su jedno vreme imale takva značenja, donela je potreba, doneo je život. Tako to biva s rečima. Kad je čoveku potrebno, daje im nova značenja, a onda, kad potrebe nestane, ta se značenja gube. I to se onda zove život reči, a zapravo je - život u rečima.

BITI ILI NE BITI?

Najveću nedoumicu, sudbinsko čovekovo "ili-ili", iskazao je Viljem Šekspir u jednoj rečenici, u jednom pitanju. Hamlet, junak njegove istoimene tragedije, na jednom mestu kaže:

"Biti ili ne biti? - pitanje je sad."

Zaista, teško pitanje. Mnogo vekova kasnije, jedan naš pisac, sklon šali, dao je duhovit odgovor na čuvenu Hamletovu nedoumicu. On je rekao:

"Biti ili ne biti? - pitanje je sad."

I ja odlučio da - bijem!"

Tako se naš duhoviti pisac, humorista, našalio s velikim Šekspirom i poigrao rečju *biti*, koja može da znači: "postojati", "živeti", "opstati", ali i "tući", "udarati".

To, u stvari, i nije jedna reč, to su dve posebne reči. Jedno je *biti* - "postojati", a drugo *biti* - "tući", samo što su *biti*¹ i *biti*² danas jednaki po svom glasovnom sastavu, pa ih u nekim oblicima (kao ovde u infinitivu) ne možemo razlikovati. Tek kad kažemo *biti*, *budem* ili *biti*, *bijem*, vidi se šta je jedno, a šta drugo.

Ima tako i ljudi koji su toliko slični da ih jedva razlikujemo, iako nisu ni blizanci, niti su od istih roditelja. Desilo mi se jednom da sam u Beogradu, u Knez-Mihailovoj, sreo svog školskog druga Pantića. Obradovao sam se što ga vidim posle toliko vremena, potrčao mu u susret i zagrlio ga: "Zdravo, Panto, stari družo!" "Izvinite, ja nisam Panta" - promrmlja na to zbunjeno prolaznik. I, zaista, kad je progovorio, shvatio sam da to nije moj drug Pantić. A nije mu, ispitao sam to u kasnijem razgovoru, ni

rod ni pomozi bog, što kaže naš narod. Čak se i ne poznaju i nisu se nikad sreli.

Setio sam se ovog slučaja povodom reči *biti*¹ i *biti*². Ima takvih reči u nas dosta. I one same često dovode do raznih nesporazuma i nedoumica. Evo, pokušajte da rešite jednu takvu nedoumicu. Pročitajte ovu rečenicu:

Mišo je išao sa dugom kosom preko ramena.

Šta mislite zašto? Zato što je voleo da oponaša bitlse, čuvene liverpulske "bube"? Ili zato što je uobrazio da tako lepše izgleda?

Ništa od toga nije bio razlog što je Mišo išao ulicom sa dugom kosom preko ramena. On je tu kosu nosio jednostavno zato da pokosi travu u svome malom voćnjaku iza kuće.

Eto tako: *kosa* nije samo kosa na glavi nego i alatka kojom se kosi trava ili žito. I ne samo to: *kosa* je i strana brda, padina. Tako se može reći: "Išao je kosom", "Penjao se uz strmu kosu" itd.

Mnogo bi trebalo vremena i prostora da navedemo sve takve reči u našem jeziku. Još više da se poigramo njima stvaranjem zagonetnih rečenica. Zato evo samo nekoliko primera:

čest - "gust, "zbijen", "koji se često ponavlja" i

čest - "deo" (odatle *čestica* - "malen deo" i *učetvovati* - "sudjelovati" od *u-čest-vovati*)

dar - "poklon" i

dar - "talenat"

krma - "kormilo" i

krma - "hrana"

viti - "savijati", "lepršati" (*vije* se zastava) i

viti - "zavijati", "urlati" (*viju* vuci u planini).

Katkad su to i sasvim različite vrste reči, kao ovde
čest - "gust" (pridev) i *čest* - "deo" (imenica).

Mogao bih nabrajati ovakve primere još dugo. Ali i sam sam u nedoumici da li da nastavim ili ne. Opet, dakle, hamletovska dilema:

Biti ili ne biti?

I ja odlučio da budem. Kratak, naravno. Zato je ovde i kraj ove priče.

SIMPATIČNE BOLESTI

Bolest je uvek nevolja, bilo da je laka, prolazna, ili teška i neizlečiva, ili dugotrajna i nesnosna kao - svrab. Ali da ima i simpatičnih bolesti, to, verovatno, dosad niste čuli. Pa, evo da čujete.

U "Leksikonu stranih reči i izraza" Milana Vujaklije uz reč *simpatičan*, pored objašnjenja da znači: "prijatan, drag, ljubazan" i "saosećajan, jednakih osećanja, duhovno srodan" itd., stoji i izraz *simpatične bolesti*. To su one bolesti, kaže Vujaklija, "koje dolaze kao posledica drugih bolesti (za razliku od *idiopatičnih bolesti*, koje se pojavljuju samostalno)".

Tako je to, eto, u medicini. Doktorima bolesti mogu biti i simpatične, dok su svima nama ostalima, kad bolujemo, mrske - antipatične.

Čudni spojevi reči, i to upravo kad je u pitanju bolest, susreću se i izvan medicine. U nekim našim krajevima, na primer, kažu "zdravo bolestan". Tako, recimo, govore naše Lale u Vojvodini: "Juca je zdravo bolesna."

Ono *zdravo* ovde nema nikakve veze sa *zdravljem* (jer *zdravlje* i *bolest* su nespojivi!), već znači: "mnogo", "teško", "veoma". Zato se može reći i "zdravo lep" i sl.

Eto kako u našem kaleidoskopu reči menjaju značenja, čak i s naizgled nemogućim kombinacijama značenjskih boja. Tu se mogu spojiti *zdravlje* i *bolest* ili *strašan* i *lep*, pa se normalno kaže: "strašno lep", "strašno umiljat", "strašno bogat" itd.

Neki bi stranac koji ne poznaje naš jezik mogao pomisliti da je u nas zaista strašno biti lep, umiljat ili

bogat. A mi znamo da je to, zapravo, "mnogo" ili "veoma"
(lep, umiljat, bogat i sl.).

Strašno zanimljivo, zar ne?

RUGALA SE RUGA

U našem jeziku ima mnogo pogrđnih reči. One su nastale u različitim prilikama i u različitim krajevima. Takvim se rečima obično ističu nečije loše, negativne osobine. Ljudi, na primer, ne vole pričalice, one koji mnogo govore - bez prave potrebe i smisla; ne vole ni one koji su škrti, lenji ili plašljivi, pa ih, onda, u društvu izlažu podsmehu i ruglu.

Onoga koji mnogo priča obično nazivaju: *blebetaš*, *blebetalo* ili *blebetuša* (zato što *blebeće* - priča koješta), zatim *brblo*, *brble* ili *brbljuša* (jer *brblja*), pa onda *čegrtas*, *treskalo*, *laprdalo*, *luperdalo* itd. Ako neko govori dugo, nazivaju ga *naklapalo*, što će reći da mnogo, sporo i bez smisla govori - "naklapa", a ako pri tom još i neopravdano prigovara, svemu nalazi mane i sitničari, onda je - *zanovetalo*, *zakeralo* i sl.

Škrta čoveka, tj. onoga ko je preterano štedljiv, u narodu nazivaju: *tvrdac*, *tvrdica*, *skupac*, *srebro ljubac*, *škrtac*, *škrtavac*, *škrtica*, *cicija*, *cicijaš*, *cipija*, *cimrija* i drugim još pogrđnijim rečima.

I za one koji, blago rečeno, ne vole raditi našle su se pogrđne reči: *lenac*, *lenjivac*, *lenjivko*, *lenčina*, *lenjov*, *dembel*, *trut*, *truntaš*, *trunto*, *zaludljeb* (jer "uzalud jede hleb"), *lezilebović* (prema narodnoj: "Lezi, lebe, da te jedem") itd.

Onoga koji se svega bez razloga plaši obično nazivaju: *plašljivac*, *plašljivica*, *strašivac*, *strašivica*, *kukavica*, *puđljivac*, *puđljivica* i sl.

One koji ne govore istinu, koji vole da je "zaobilaze", ljudi obično obeležavaju teškim rečima: *laža*,

lažac, laživac, lažljivac, lažljivica, laščina, lažov, lažovčina, petljanac, mutljaga, mutljaroš i sl. U narodu se veruje da takvima izraste lažica - "čibuljica na jeziku od laganja".

Pogrdnim rečima izlažu se podsmehu i druge loše osobine nekih ljudi. Tako onoga ko je neodlučan i spor obično zovu oklevalo ili *sporetalo*. Nespretnan čovek je - *nespretnjaković, šeprtlja, levak* ili *levorukac*. Ako se neko pravi pametan, ako "mudruje", prišiju mu naziv *pametnjaković* ili *mudrijaš*, a ako voli mnogo da spava, onda je - *dremalo, pospanko, spavalica, čmavallo, čmavalica, pospanac*. Lošeg slikara nazivaju *mazalo* ili *crtalo*, a lošeg pesnika - *stihoklepac* (jer "klepa" stihove). Dečaku koji često i bez razloga plače govore da je - *plačko, plačljivko, cviloša, cmizdro, cmizdravac* i sl. Učenik koji ima loš rukopis, ili uopšte onaj ko loše piše, naziva se - *škrabalo*, a ako za to dobija loše ocene, onda je *-jediničar* i tako redom.

Pogrdne su najčešće i reči koje znače i nešto uvećano (tzv. augmentativi), naročito kad se pomoću njih kazuje da je nešto ružno, nezgrapno. Tako je velika i ružna kuća - *kućerina*, jako zaostalo ili zabačeno selo - *selendra*, a zagađena bara - *baruština*.

Pogrdne, pejorativne reči nastaju često i iz zlobe. Neki ljudi, a naročito deca, ne saosećaju s onima koji su bolesni i slabi, iznemogli, koji imaju kakav telesni nedostatak, za šta oni uopšte nisu krivi.

Takve su reči: *okac, ćora, ćorča, ćoravac, cvikeraš, nosonja, glavonja*, pa i mnoge druge: *ćelo, ćelavac* (čovek koji nema kose), *ćosa* ili *ćoso* (čovek bez brade i brkova), *ćopa, ćopavac, ćopavko* (koji "ćopa", jer ima jednu kraću

nogu), *klempto*, *klempavac*, *klemponja* (u koga su velike i "klempave" uši), *zubonja* ili *zubara* (čovjek ili žena s velikim zubima), *trbonja* (čovjek velika trbuha) itd.

Od ovakvih reči postaju često pravi nadimci, pa onda neke dečake ne zovu pravim imenom ili prezimenom, nego ih nazivaju, recimo: *Mile Glavonja*, *Pera Zubonja* itd.

Naš narod, koji je izmislio toliko pogrdnih reči za ljude s lošim osobinama, izvrgao je ruglu čak i one koji drugima, a naročito slabima i bolesnim, prišivaju pogrdna imena. Na njih se odnosi ona narodna:

"Rugala se ruga, pa joj bila druga."

O "BREGOŽDERU" I "CINKULARU"

U našem jeziku ima dosta neobičnih reči koje smo zajedno s onim što označavaju primili od drugih naroda. Tako smo, na primer, s jednom građevinskom mašinom koja služi za kopanje i prekopavanje zemlje primili i njeno neobično englesko ime - *buldožer*. Našem običnom, neobrazovanom čoveku, međutim, ta reč sama za sebe, kad je čuje ili izgovori, ne znači ništa. Stoga on nastoji da u njoj nađe neki smisao, da je poveže s nekom našom, njemu poznatom reči. I kad sazna da se pomoću mašine, koju tako čudno nazivaju - *buldožer*, kopa zemlja, kad vidi da ona prosto "ždere" čitave gomile, pa čak i male bregove, on pomisli da taj naziv potiče od našeg "žderati", pa onda umesto *buldožer*, kako ispravno glasi engleski naziv pomenute mašine, govori - *buldožder* ili *bregožder* (po tome što "bregove ždere").

Slično se provela i strana reč *cirkular* - "kružna testera za rezanje drva". Mnoga deca, pa i odrasli, nazivaju tu spravu - *cinkular*, jer ih ono *cin* podseća na reski zvuk cirkulara kad preseca cepanice. Oni čuju *cin-cin*, pa onda misle da je to *cinkular*. A ta reč nema, u stvari, nikakve veze s uzvikom *cin*. Ona potiče iz latinskog jezika i znači doslovno - "krug" (latinski: *circulus*). Tako su u našem jeziku, kao što već znamo, nastale i reči *cirkul*, *cirkus* i sl.

Kao i *cirkular*, koji je, eto, u govoru nekih ljudi postao *cinkular*, prekrojene su i neke druge reči stranog porekla. Tako, na primer, deca umesto *sirena* govore često - *svirena* (po tome što "svira").

Na isti način, tj. povezivanjem manje poznate se nekom poznatijom reči, nastao je u narodu od *vazelin* i izraz - *mazelin* (jer se njime mažu ruke i sl.). I *karijes*, bolest, truljenja zuba, postao je - *kvarijes* (jer se misli da to dolazi od našeg prideva *kvaran* ili glagola *kvariti se*). Tako je i *vitrina*, ostakleni ormar (od latinskog *vitrum* - "staklo") postala - *vetrina*, kao da je taj ormar otvoren radi "vetrenja", provetravanja. U govoru učenika *peripetija* ("preokret, "zaplet") postala je *peripletija*, jer osećaju kao da se tu nešto "plete" i "prepliće", pa tu reč dovode u vezu s našim glagolom *plesti*, s kojim grčka reč *peripetija* nema ama baš nikakve veze. Katkad u šali, a katkad i iz neznanja, učenici koji uče fiziku *konkavno* ("udubljeno") ogledalo nazivaju - *kukavno*, jer im ono, onako udubljeno, savijeno, izgleda "kukavno", za razliku od izbočenog, "ispršenog" konveksnog ogledala, koje, eto, nije "kukavno". Neki učenici govore i *Nastradin-hodža* umesto *Nasradin-hodža* ili *Nasrudin-hodža*, kao da ime ovog domišljatog junaka iz narodnih priča ima neke veze s našim glagolom *nastradati*.

Ovakvo izvrtanje, menjanje reči stranog porekla i njihovo povezivanje s našim, poznatijim rečima, naziva se *narodna* (ili *pučka*) *etimologija*, jer tako najčešće govori prost, neškoloivan narod. Ali i u govoru pismenih ljudi, uglavnom onih s manjim obrazovanjem, ima takvih pojava. Tako, recimo, mnogi ljudi u gradu govore: *poluvinil* ili *poluklinika*, jer ne znaju da prvi deo tih reči nema nikakve veze s našom reči *pola* (*polu*), već da dolazi od grčkih reči *poli* - "mnogo", u prvom slučaju, i *polis* - "grad", u drugom.

Oni koji ne znaju odakle potiče, šta znači i kako se pravilno izgovara reč *kaskader*, koja u filmskom jeziku

označava čoveka koji zamenjuje glumce u opasnim scenama: padanja s konja u trku, ili iskakanja iz automobila u punoj brzini i sl., govore *skakader*, jer misle da to ima neke veze s našim glagolom *skakati*, što je, naravno, bez ikakve osnove. Ta je reč nastala u francuskom jeziku i u njoj se čuva stari latinski koren, koji je značio "padati". Otuda je *kaskader* - "onaj koji pada", "padač".

Prostonarodna etimologija javlja se u svakodnevnom jeziku neprestano, i javljaće se sve dotle dok svi ljudi ne budu imali široko jezičko i opšte obrazovanje. Evo još jednog takvog primera. Posle velikog zemljotresa, koji je (1969. godine) razorio Banjaluku, počelo je saniranje oštećenih stambenih zgrada koje su se mogle osposobiti za stanovanje. Reč *saniranje* i *sanacija* (od latinskog *sanare* - "lečiti", "oporavljati") bile su tih godina najčešće reči u ovom porušenom gradu. Ali one običnom, neobrazovanom svetu, koji se jedino brinuo o tome kako da dođe do sigurnog krova nad glavom, do svoga stana, nisu same po sebi značile ništa. Jedino što je u njima bilo "logično", to je da je *sanacija* i *saniranje* u vezi s popravljanjem stanova. Tako su, onda, stvorene reči *stanacija* i *staniranje*.

Po prostonarodnoj etimologiji izmenjena su i neka vlastita imena. Kad je već bilo reči o Banjaluci, da kažemo i to da se u narodu, pored *Banja Luka*, još ponegde može čuti i *Bajna Luka*. Tako je zabeležio i Vuk Karadžić u *Srpskom rječniku* (1818), misleći, kao i narod, da to ime potiče od "bajna", tj. "čarobna luka". To je, međutim, bez osnove. Iako je taj naš grad odista lep, pa bi se moglo reći da je i bajan, ime *Banja Luka*, odnosno *Banjaluka*, nema

nikakve veze s pridevom *bajan* ("čaroban"), niti s imenicom *banja* ("kupačilo", "kupalište"). Ono je izvedeno od reči *banj*, što znači: "banov". *Banja Luka*, dakle, znači: "Banova Luka".

Ko je čitao narodnu pesmu "Sveti Savo", verovatno je primetio da se tu manastir *Hilandar*, zadužbina Stevana Nemanje, naziva *Vilindar*:

" Jednu babo sagradio crkvu:

bijel Vilindar nasred Gore svete..."

Narod je, naime, verovao da je ta lepa građevina "vilin dar", dar neke dobre gorske vile, pa je tako *Hilandar* pretvorio u *Vilindar*.

Sve te reči, naravno, književni jezik ne priznaje kao pravilne. Zato treba biti veoma pažljiv pri upotrebi reči stranog porekla i uvek zagledati u rečnik stranih reči.

I CVRČI, CVRČI CVRČAK

Ima u našem jeziku reči koje posebno zvuče, kojima je i sam smisao zvučanje. One nam donose zvukove iz prirode, iz života. Te reči, kao da su i same zvuk koji nose, snažnije su, "čujnije" od drugih reči. Neko, recimo, kaže *romor*, i mi čujemo kako pada tiha proletnja kiša. Kaže: *žubor*, i osetimo, tu negde pored nas - svežinu bistrog planinskog potoka.

Ko je čitao ili slušao Nazorovu pesmu "Cvrčak", morao je u njoj čuti muziku i osetiti toplinu južnog podneblja:

"I cvrči, cvrči cvrčak, na čvoru crne smrče..."

Ko živi u gradu i nikad nije čuo zrikavce, cvrčke, može ih čuti u jednoj divnoj pesmi Desanke Maksimović. Njeni zrikavci tužno zriču oplakujući smrt pokošene trave.

Ovakve reči: *romoriti*, *žuboriti*, *cvrčati*, *zrikati*, pa i - *romor*, *žubor*, *cvrčak*, *zrikavac* i sl. nastaju na poseban način. Ljudi oko sebe čuju razne zvukove: slušaju kako se oglašavaju životinje, kako vetar duva, kako kiša pada, i te zvukove onda pretaču u glasove, u reči. Tako nastaju *onomatopeje*.

Kad, na primer, stojimo kraj neke bare u toplo letnje več, čujemo žabe. One kao da u horu ponavljaju: *kreke-keke*, *kreke-keke*... I onda kažemo: "*Žabe krekeću*", ili jednostavno: "*Čuju se kreketuše*". Tako mi na svoj jezik "prevodimo" govor, tj. *kreket* žaba. Tako isto kažemo da pas *reži*, *laje* ili da *kevence* (kad goni divljač), mačka - *mauce* ili *mijauče*, konj - *rže*, *njišti* ("stoji ga njiska"), krava (ili vo) - *muče* ili *riče*, tele - *beuče*, svinja - *skiči* i

rokće, ovca - *bleji*, koza - *mekeće*, jare - *vreči*, lisica - *štekcće*, miš - *cijuče*, kokoš - *kakoće* i *kokodače* (kad snese jaje), ili *kvoca* (kad vodi piliće), petao - *kukuriče*, pile - *pijuče* itd.

Sve te reči: *reži*, *laje*, *kevće*, *mauče*, *mijauče*, *muče*, *riče*, *beuče*, *rže*, *njišti*, *skiči*, *rokće*, *bleji*, *mekeće*, *vreči*, *štekcće*, *cijuče*, *kakoće*, *kokodače*, *kukuriče*, *kvoca*, *pijuče* i sl. - nastale su oponašanjem životinjskih glasova.

Mnoge životinje, kako smo već videli, dobile su po tome i svoja imena. Tako je *kukavica* nazvana po tome što kuka, tj. što se oglašava sa "ku-ku". Isto tako, *vivak* je vivak po tome što "viviče", kao što *kreja* (šojka kreštalica) "krešti" itd.

I vrapca ponegde nazivaju *dživdžan*, jer se nekima čini da se on oglašava sa "dživ-dživ" ili "živ-živ". O sličnom nastanku naziva *senica*, *soko*, *čavka*, *svraka* i drugim bilo je već govora u prvom delu ove knjige.

Kad izgovaramo onomatopejske reči, mi kao da čujemo zvukove koji su u njih utkani. Oslušnimo vatru, i čućemo kako *pucketa*, *puckara*, *hukti* ili *bukti*. Oslušnimo malo kad kiša pada, i čućemo kako *rominja*, *šušti* ili *pljušti*. Isto tako, vetar *huji*, *bruji*, *zviždi*, a nabujale vode *rgolje*...

Ima u našem jeziku mnogo takvih, "zvučnih" reči. To su uzvici: *bum*, *tres*, *šljās*, *šljis*, *buć*, *zviz*, *fiju* i sl., zatim glagoli: *tresnuti*, *pljusnuti*, *zviznuti*, *bućnuti*, *fijuknuti*, *srkati*, *hrkati*, *mljaskati*, *rskati*, *cvokotati*, *klepetati*, *blebetati*, *zvočkati*, *zujati*, *zvečati*, *zvoniti*, *grmeti*, *tutnjati*...

Kao da je upravo zbog toga pesnik Petar Preradović i napisao:

"Zuji, zveči, zvoni, zvuči,
šumi, fmi, tutnji, huči
- to je jezik roda moga..."

IDU DANI..

Vreme neumitno teče: idu dani i meseci, smenjuju se godišnja doba, prolaze godine.... I tako u beskraj.

U tom beskonačnom proticanju vremena ljudi su morali nekako da se snalaze i sebe nalaze. Zato su osetili potrebu da mere vreme.

Prvo što su primetili bile su promene u prirodi. Zapazili su da se smenjuju dani i noći, a u određenim vremenskim razmacima primetili su i mesečeve mene. Zapazili su takođe stalno smenjivanje godišnjih doba. To su im onda postale prve mere za vreme: *dan*, *mesec* i *godina*.

Šta izvorno znače te reči i kako su nastale?

Jezikoslovci su utvrdili da se u reči *dan* krije prastari koren *di* - "svetao" i *dei* - "sijati se", "svetliti". Taj se koren najbolje vidi u latinskom *dijes* (*dies*) i engleskom *dej* (izvorno *day*), što takođe znači - "dan". Prvobitno značenje reči *dan* bilo je, dakle: "svetao" ili "svetlo", za razliku od *noći*, koja je označavala tamu. To je bilo vreme od izlaska do zalaska sunca. Po tome su se ljudi počeli snalaziti u vremenu. Govorili su: "Bili smo dva dana u lovu." Ili: "Prošlo je pet dana od našeg povratka." Pri tome su se, naravno, podrazumevale i noći. Jer, ako su protekla dva ili tri dana, moralo je proteći isto toliko i noći. Tako je *dan* stekao i šire značenje: "vreme od jednog do drugog svanuća", "dan i noć zajedno", ili kako bismo mi danas rekli, "24sata".

Zanimljivo je da u nekim jezicima postoji i posebna reč za *dan* u ovom širem značenju. Tako u ruskom jeziku

сутку (sutki) znači: "dan i noć zajedno". Rusi imaju i pridev *суточну*, sa značenjem: "koji traje 24sata".

Malo je poznato da smo i mi nekada rečju *red* označavali isto što i Rusi sa *сутку* (sutki). Vuk Karadžić je u *Srpskom rječniku* zabeležio da *red*, pored ostalog, znači: "dan i noć (24 sahata)". Danas se, kao što znamo, u oba značenja upotrebljava samo reč *dan*.

Reč *mesec* zajednička je mnogim srodnim jezicima, i ne samo slovenskim. To samo po sebi svedoči o velikoj starini te reči. I ona u sebi krije prastari koren, koji otkriva njeno prvobitno značenje. To je koren *me*, koji je značio: "mera". I u našem današnjem jeziku vidi se, po glasovnom sastavu, da su *mesec* i *mera* slične reči. Još bolje se to vidi u starom latinskom jeziku, gde je *mensis* značilo "mesec" (tj. vreme od 30dana), a *mensio* - "merenje". Po svemu tome ispada da je prvobitno značenje reči *mesec* bilo: "onaj koji meri", "merač". Njime se, dakle, merilo vreme, označavali su se vremenski razmaci od jednog do drugog mlađaka ili uštapa.

Reč *godina*, koja danas označava vreme od 365 ili 366 dana, nekad je, kao i *dan*, imala uže značenje. Po svemu sudeći, *godina* je u početku značila: "vreme kiše", dakle - "leto". Kasnije je to postao naziv za sva četiri doba (proleće, leto, jesen i zimu), baš kao što je i *dan* dobio šire značenje: "dan i noć (24 sata)".

Uostalom, *leto* u našem jeziku, pored jednog godišnjeg doba (što je i osnovno značenje te reči), može i danas da označava celu godinu. Znamo da se u narodnoj pesmi "Početak bune protiv dahija" pominje "starac Fočo od stotinu leta". Pa i mi, kad čestitamo Novu godinu, često

kažemo ili napišemo: "Sretno novo leto!" Ili u zdravicama: "Mnogo leta (tj. godina) živeo i zdrav bio!"

Tako su, eto, *dan*, *mesec* i *godina* postali prve mere za vreme. Kasnije će tek ljudi početi da mere i manje odsečke vremena. Ali, o tome kasnije - u sledećoj našoj priči.

SATI, MINUTI I SEKUNDE

Sekunda je, kao što znamo, veoma mala vremenska jedinica, šezdeset puta manja od minuta, a čak tri hiljade i šesto puta manja od sata. U životu čovekovom ona se i ne primeti. Dok, tako reći, trepneš, već je prošla jedna sekunda.

Iako se danas u našem, pa i u mnogim drugim jezicima, naziva jednostavno - *sekunda*, ova vremenska jedinica ima i svoj drugi, manje poznat naziv. On je veoma dug i zvuči kao titula kakvog španskog plemića. Puni latinski naziv sekunde je: *pars minuta secunda* (čita se: pars minuta sekunda). Kasnije je, iz praktičnih razloga, taj naziv skraćen, pa se govori samo - *sekunda*.

Sekunda sama za sebe znači izvorno: "druga" (od latinskog *secundus* - "drugi"). Zašto je sekunda "druga", biće jasno kad se protumače i ostale reči u njenom punom nazivu. Tada će biti jasno kako je nastala i šta je izvorno značila i reč *minuta*.

Pars minuta secunda u doslovnom prevodu s latinskog znači: "drugi maleni deo" (*pars* "deo" – i *minutus* "umanjen", "malen"). Objašnjenje je jednostavno. Kad su ljudi počeli da dele sat kao vremensku jedinicu, ili stepen u prostoru (kod uglova), šezdeset puta manju jedinicu nazvali su *pars minuta* - "maleni deo" ili "manji deo", a sledeću, onu šezdeset puta manju od minute, *pars minuta secunda*. Ti nazivi bili su kao opisi tačni, ali, zbog dužine, nepraktični za upotrebu. Stoga je, kao što smo već rekli, ostalo samo *minuta* i *sekunda*, tj. "manja" i "druga".

Od latinskog prideva *secundus* (čita se: sekundus) - "drugi" nastala je u našem jeziku još jedna reč: *sekundaran*. Ona je, zapravo, nastala direktno od reči *secundarius*, što znači: "drugi po redu". Takvo značenje ima i u našem jeziku, pored "drugorazredan" ili "sporedan", "izveden" i sl. Prema tome, *sekunda* i *sekundaran* nemaju direktne veze u značenju, što će reći da *sekundaran* nije izvedeno od *sekunda*. Zato se *sekundaran* ne može nikako upotrebljavati u značenju: "trenutan", "koji se desio u jednoj sekundi", iako se čuje kako neki govore: "Desilo se to sekundarno", ili: "Zadesila ga je sekundarna smrt".

Jasno je da ovo što je rečeno na kraju nije primaran (prvenstven) predmet naše priče, već jedna manje-više sekundarna (uzgredna) napomena u vezi s rečju *sekundaran*.

A što se tiče reči *minuta* i *sekunda*, tu je, valjda, sve jasno i nema više šta da se doda.

NEDELJA, PONEDELJAK, UTORAK

Postoji u našem jeziku reč *nedelja* i u nedelji opet - *nedelja*. Ovo drugo, ova u nedelji *nedelja*, to je dan, dan kad se ne radi "ne dela". A ono prvo, ona *nedelja* u kojoj je još jedna *nedelja* - dan *nedelja*, to je *sedmica*, od sedam dana *nedelja*.

Dani u sedmici imaju svoja imena. Već znamo zašto se *nedelja* zove *nedelja* (jer se tada ne radi, *ne dela*). Nije teško zaključiti ni to da je *ponedeljak* - *ponedeljak* zato što dolazi odmah po *nedelji* i da je *sreda* - *sreda* zato što je tačno u sredini sedmice: ispred srede su *nedelja*, *ponedeljak* i *utorak*, a iza nje *četvrtak*, *petak* i *subota*. Znamo još i to da je *četvrtak* četvrti, a *petak* - peti dan u sedmici i da se upravo zato tako nazivaju. Ali zašto se drugi dan po *nedelji* naziva *utorak* - to već nije lako pogoditi.

Šta, zapravo znači to U-T-O-R-A-K? Je li to složenica od reči *uto-rak* ili *u-to-rak*? Koješta! Kakve veze ima rak s drugim danom u sedmici?! Reč *utorak* nije složena ni od *u-tor-ak*, što bi, otprilike, značilo: *u tor ak*, tj. peršun (sejati) - kako je mislio ovamo jedan dečak koji strastveno rešava ukrštene reči, u kojima je *ak* ("peršun") stalan i nezamenjiv enigmatski "začin".

Utorak znači prosto - "drugi", tj. "drugi dan u sedmici". Nama je to čudno, jer reč *utorak* i *drugi* nemaju gotovo ništa zajedničko, osim jednog *r*. Rusima je već lakše, oni to savršeno razumeju. Ne zbog onoga *r*, ili zato što bi bili proniciljiviji od nas, nego jednostavno zato što se u njih "drugi" kaže: *второй* ("vtaroj"), a "utorak" *вторник* (vtornjik). I u nas je nekad bilo tako. Od staroga

втору (vtori ("drugi")) dobili smo prvo *вторник* (vtornjik), pa *utornik* i na kraju - *utorak*. Kasnije se reč *втору* izgubila, pa danas govorimo *drugi*, a od staroga *втору* ostao nam je samo *вторник*, pretvoren u *utornik* ili *utorak*, kao i *вторак* - kako se u narodu zove "drugi roj koji izađe iz košnice" ili "onaj koji se venčao po drugi put".

Utorak je, dakle, ma koliko nam se to u prvi mah činilo čudnim, naša reč.

Za *subotu* se to već ne može reći. Ona nam je stigla iz daleka i zato joj prvobitno značenje retko ko poznaje. *Subota* je dospela čak iz starog hebrejskog (jevrejskog) jezika, u kome je glasila: *sabbathum*, a mi smo je dobili preko Grka kao *sabaton*.

Šta je to *sabbathum* ili *sabaton*?

Sigurno ćete se iznenaditi: *sabbathum*, *sabaton*, odnosno *subota*, znači, u stvari - "dan odmora", ili prosto "nedelja", "dan kad se ne radi", "ne dela". Taj je dan u hebrejskom zato tako nazvan, jer Jevreji ne rade subotom. Za njih je subota - nedelja, a ono što je u nas nedelja, u njih je ponedeljak, tj. radni dan.

U novije vreme, međutim, subota stvarno postaje "nedelja". Oni koji imaju petodnevnu radnu sedmicu zaista ne rade čitava dva dana - ni u subotu ni u nedelju. Ima i mnogo škola u koje deca ne idu ni subotom. I za njih je subota - "nedelja". Zar nije to lepo: imati dva puna dana slobodna za igru i izlete, imati dve "nedelje"?! A nekad je subota za đake bila najcrnji dan, dan kome se niko nije veselio. Tada su učitelji obično "slišavali", tj. preslišavali ono što se učilo prethodnih dana. Pa ako se nije sve napamet znalo, i to sve od reči do reči, sledovale su

"bubotke" (batine). Tako je nastala i izreka: "Subota -
đaćka bubota."

Ja ipak mislim da vi ne zaslužujete bubotke. Eto,
kad bi vas neko sad zapitao zašto se *utorak* zove utorak, a
subota - subota, verujem da biste sve lepo znali i da zato
ne bi pala ni jedna jedina bubota.

MESEC LIPOVOG CVATA

Meseci u kalendaru imaju latinska imena. Prvi mesec u godini, *januar*, dobio je naziv po bogu Janusu. To je, dakle, "Janusov mesec". Janus je bio zaštitnik svih prolaza, kapija i kućnih vrata, bog svakog početka, pa je tako i početak godine označen njegovim imenom. Prikazivao se, inače, s dva lica. I treći mesec, *mart*, nosi božansko ime, ime silnoga boga rata - Marsa. Mars nije vladao samo bojnim poljem nego i plodnim njivama, pa su se njemu upućivale molitve da zaštiti zemlju od neprijatelja, ali i od raznih vremenskih nepogoda. Prirodno je onda što je prvi proletnji mesec, kada se seju žita, a ujedno i prvi mesec po starom rimskom kalendaru, postao "Marsov mesec". I peti mesec, *maj*, posvećen je bogovima. Po nekima boginji prirode Maji, po nekima, opet, velikom bogu Jupiteru, koga su stari Rimljani oslovljavali sa *deus maius* - "veći bog". Bilo kako bilo, tek ta tri meseca: *januar*, *mart*. i *maj* dobili su nazive po rimskim bogovima. Postoji verovatnoća da je na taj način nastao i naziv šestog meseca, *jun*. Misli se da taj naziv potiče od imena boginje Junone, zaštitnice braka i pokroviteljice udatih žena. Ima, međutim, i mišljenja da *jun* potiče od imena ugledne i moćne rimske porodice *Junius*, ili, možda, od reči *juniores* - "mlađi", "omladina", po tome što su toga meseca mladići primani u vojsku.

Meseci *jul* i *avgust*. nose imena dvojice velikih rimskih državnika: Gaja Julija Cezara i prvog rimskog cara Oktavijana Augusta.

Mesec *februar* nazvan je tako po rimskom godišnjem prazniku čišćenja i pokajanja. Taj se praznik zvao *februa* i slavio se upravo toga meseca.

Ime četvrtog meseca, *april*, dovodi se u vezu s latinskim rečima *aperire* - "otvarati" i *aprikus (apricus)* - "sunčan", "prisojan". April bi, po tome, bio "mesec koji otvara (proleće)" ili "sunčani mesec".

Ostala četiri meseca: *septembar*, *oktobar*, *novembar* i *decembar* imaju sasvim obična imena. Oni doslovno znače: "sedmi", "osmi", "deveti" i "deseti".

Kako to da je septembar - sedmi, oktobar - osmi, novembar - deveti, a decembar - deseti mesec u godini, kad znamo da nije tako, kad i vrapci na krovu znaju da je, recimo, septembar - deveti, a decembar - zadnji, dvanaesti mesec?!

I tome su, u stvari, "kumovali" stari Rimljani. Njihova godina pre reforme kalendara koju je izvršio Gaj Julije Cezar nije počinjala 1. januara, kao naša, nego u martu. Tako je onda *mart* bio prvi, *april* drugi, *maj* treći, *jun* četvrti, *jul* peti, *avgust* šesti, *septembar* sedmi, *oktobar* osmi, *novembar* deveti, a *decembar* deseti mesec. Mesec *januar* bio im je jedanaesti, a *februar* poslednji, dvanaesti mesec.

Pored stranih, latinskih naziva, stari Sloveni imali su, a mnogi slovenski narodi još i danas imaju, domaće, slovenske nazive meseci. U Hrvata, na primer, to su: *siječanj*, *veljača*, *ožujak*, *travanj*, *svibanj*, *lipanj*, *srpanj*, *kolovoz*, *rujan*, *listopad*, *studeni* i *prosinac*. Ti su nazivi nastali prema prirodnim pojavama, zbivanjima u prirodi, ili prema poljskim radovima, koje su naši preci, živeći u prirodi i baveći se uglavnom zemljoradnjom i

stočarstvom, obavljali u određeno godišnje doba ili određenog meseca. Tako je četvrti mesec, april, dobio ime *travanj* po travi, koja tada počinje da raste. Peti mesec, maj, nazvan je *svibanj* po jednoj biljci zvanoj *sviba*, koja tada cveta, kao što je i jun nazvan *lipanj* po tome što toga meseca cvetaju lipe. Deseti mesec, oktobar, nazvan je *listopad*, jer u to vreme pada, opada lišće, a što se naredni mesec, novembar, naziva *studeni*, nije teško odgonetnuti: to je prvi studeni, tj. hladni mesec u godini. U starih Slovena zvao se *зрудънь* - "kruti", kod Čeha je *leden*, kod Ukrajinaca *льутий* (ljutij) itd.

Drugi, treći i dvanaesti mesec (februar, mart i decembar) dobili su slovenska imena takođe prema promenama u prirodi.

Naziv *veljača* (februar) potiče od prideva *velji* - "veliki" i znači, kako neki misle, "velji siječanj" ili "velja noć". To je mesec kada dani postaju duži. U Slavoniji postoji i glagol *oveljiti se* - "oduljiti se", što potvrđuje dato tumačenje. U Srbiji se, prema Vukovim zapisima, *veljača* naziva "babini ukovi", a u narodu se još kaže da se tada vreme *velja*, što znači da se menja, da je nestabilno, prevrtljivo. U tom pogledu ni *ožujak* (mart) nije mnogo bolji od veljače - ni tada vreme još nije ustaljeno, menja se, varljivo je, pa je to stoga "lažljivi mesec", ili, kako se u narodu još ponegde naziva - *lažak*. I sama reč *ožujak* znači to isto. Ona je nastala od ranijeg *lžujak* ili *lažujak*.

I mesec *rujan* (septembar) zove se tako po zbivanjima u prirodi, ali ne po ruju, rujevini ili rujnim, crvenkastim, bojama, kako bi se na prvi pogled moglo zaključiti - jer je to zaista vreme kad je sve rujno - nego po *rjuju*, tj. rici, rikanju jelena i drugih životinja koje se u

to vreme pare. Reči *rjuj*, *rjujan*, pa i *rujan*, potiču inače od starog glagola *rjuti* - "revati".

Kao što naziv *rujan* nije nastao prema pridevu koji ima isti glasovni sastav, tako ni naziv *prosinac* (decembar) nije nastao od glagola *prostiti*, nego od *prosinuti*. U tom mesecu, naime, počinje da "prosinjuje", jer se, posle zimskog solsticija, sunce počine vraćati, a dani postaju duži i svetliji.

Meseci *siječanj* (januar), *srpanj* (jul) i *kolovoz* (avgust) nazvani su tako po poljskim i drugim težačkim radovima: u hladnom siječnju - seku se drva, u srpnju se žanje žito, što se ranije obavljalo srpom, a u kolovozu se sabire i kolima odvozi u ambare prispela letina. Ponegde se još umesto *kolovoz* govori još i *vršanj*, po tome što se tada vrše žito.

Slovenski nazivi meseci veoma su stari, a do danas su se zadržali, osim kod Hrvata, još i kod Slovenaca, Čeha, Slovaka, Poljaka i Ukrajinaca. Mi i Rusi imamo latinske, internacionalne nazive meseci.

Koliko su slovenski nazivi meseci vezani za zbivanja u prirodi, pokazuju i razlike u imenovanju pojedinih meseci kod raznih slovenskih naroda. Tako, na primer, Sloveni koji žive na severu, gde se priroda nakon zimskog sna kasnije budi, pa stoga i lipe kasnije cvetaju i žita kasnije sazrevaju, nisu šesti mesec nazvali *lipanj*, a sedmi *srpanj*, kao Hrvati. Za njih je *lipanj* - sedmi, a *srpanj* - osmi mesec. Ali i njihovi nazivi odgovaraju zbivanjima u prirodi, podudaraju se s odgovarajućim pojavama, pa je i tu *lipanj* (jul) najmirisniji mesec u godini - "mesec lipovog cvata".

VELIKA SEOBA

U školi ste, sigurno, već nešto učili o velikoj seobi naroda i o doseljavanju starih Slovena iz daleke postojbine iza Karpatskih planina. Tako su i naši preci pre gotovo hiljadu i petsto godina došli u ove krajeve, u zemlju u kojoj danas živimo.

Stari Sloveni bili su stočari, ratari i lovci. Živeli su u prirodi i dobro poznavali zemlju, životinje i biljke. A kad su krenuli na veliki put, pošli su zajedno sa stokom i oruđem za rad. Iza njih su ostale samo divlje zveri i ptice. Njih nisu mogli povesti. Jer, kako bi se moglo poterati jato vrana, svraka, čavki, senica ili jastrebova? Lisice i vukove ionako ne bi vodili sa sobom, jer bi im i u novom kraju tamanili živinu, klali ovce i jaganjce.

Pa ipak, sa starim Slovenima došli su u naše krajeve i vrana, i čavka, i svraka, i senica, i jastreb, pa i medved, vuk, lisica i zec. Došli su, zapravo, samo nazivi tih životinja, a njih su naši preci zatekli i u ovim krajevima, na Balkanu. Tako smo uz veliku seobu naroda imali i veliku seobu reči, tj. naziva životinja, biljaka i stvari.

I Sloveni koji su ostali u pradomovini, ili su krenuli na drugu stranu, zadržali su, naravno, te iste nazive, pa se i danas u ruskom jeziku *vrana* naziva *ворона* (varona), kao što je u poljskom *wrona*, a u češkom, kao i kod nas, *vrana*. Isto tako, *vrabac* je u ruskom *воробей* (varabej), u poljskom *wrobel*, a u češkom - *vrabec*, kao i kod Slovenaca.

Mi, Rusi, Poljaci i Česi, kao i ostali slovenski narodi, imamo zajedničke nazive i za mnoge druge životinje i biljke. Evo nekoliko primera:

Srpski

- 1.golub
- 2.orao
- 3.muva/muha
- 4.jelen
- 5.vuk
- 6.lipa
- 7.jela
- 8.vrba

Ruski

- 1.голуб
- 2.орёл (arjol)
- 3.муха
- 4.олень (olenj)
- 5.волк
- 6.липа
- 7.ель (jelj)
8. верба

Poljski

- 1.goląb (golomb)
- 2.orzeł (ožel)
- 3.mucha (muha)
- 4.jeleń (jelenj)
- 5.wilk (viljk)
- 6.lipa

7.jodła

8.wierzba (vježba)

Češki

1.holub

2.orel

3.mouha

4.jelen

5.vlk

6.lipa

7.jedla

8.vrba

Zajednički su nam i nazivi za mnoge poljoprivredne alatke, zatim reči *njiva, seme, sejati, žito*, nazivi za najbliže srodnike: *otac, mati, sin, kći, ded, baba*, za delove tela, pokućstvo i mnogi drugi.

Sve nam to govori da smo, kao što je već rečeno, imali ne samo veliku seobu naroda nego i veliku seobu reči. Priča o toj seobi govori o dalekoj prošlosti. Ali ona se tu ne završava. Ako zaronimo u još dalju prošlost, doći ćemo do odgovora na još jedno zanimljivo pitanje: odakle Slovenima nazivi *vrana, jastreb, svraka, vuk* ili *zec*!

No, o tome je već bilo govora u prvom delu ove knjige.

VREMENA SE MENJAJU

Ima jedna lepa latinska izreka, koja u prevodu na naš jezik glasi:

"Vremena se menjaju, i mi se menjamo u njima."

Da, zaista se vremena menjaju i ljudi u toku vremena postaju drukčiji. Ali, s ljudima i vremenima menjaju se i - reči.

Ako, na primer, uzmemo neke najobičnije imenice kao što su *kob*, *milicija*, *namera*, *oblog*, *sitnica*, ili pridev *krut*, pa glagole *glasati*, *ogovarati* i sl., i uporedimo njihova današnja značenja s tumačenjima koja im je dao Vuk Karadžić u *Srpskom rječniku* (1818) zapazićemo velike razlike,

Za nas je danas *kob* uglavnom isto što i "sudbina", "udes", "nesreća"; *milicija* je, zna se, naoružana i posebno uniformisana služba koja se bavi održavanjem reda i bezbednosti građana; *namera* je - "težnja", "želja", "ono što je ko odlučio da učini, na šta se ko rešio"; *oblog* (ili *obloga*) je "ono što se oblaže", najčešće ono što se stavlja na oboleli deo tela da uminu bolovi (obično nakvašen komad platna i sl.); *sitnica* je - mala, beznačajna stvar", a *struja* - "kretanje vode, vazduha ili naelektrisanih čestica (elektrona)" - tako, onda, imamo *morsku*, *vazдушnu* i *električnu struju*.

Pridev *krut* u savremenom jeziku znači isto što i "tvrd", "nesavitljiv" (suprotno od "mekan", "savitljiv"); *glasati* danas znači: "učestvovati na izborima", "davati svoj glas za nekoga ili za nešto", a *ogovarati* - "govoriti o nekome ružno u njegovom odsustvu, iza leđa".

Vuk je ove reči, međutim, protumačio drukčije. Za njega je *kob* značilo - "susret", a ne "sudbina", "sreća", "udes"; *milicija* mu je bila samo "vojna oblast", tj. austrijska Vojna granica; *namera* je u Vukovo vreme bila - "susret" ili "slučaj", *oblog* - "opklada", a *sitnica* - "šumska trešnja"! Ono što mi danas nazivamo *sitnica* tada je bilo - *sitnina*. Vuk je reč *Struja* zabeležio samo kao žensko ime, a *krut* je protumačio kao - "debeo"! *Glasi* je za njega značilo: "praviti glasak" ili turski *ćesmati* - "šupljikati", "praviti šupljike". Otuda možemo zaključiti da je i reč *glasak* imala drukčije značenje. To nije bio samo "mali glas" nego i - "rupica", "šupljika"! Od *glasak* je i nastao glagol *glasati* - "praviti glaske", tj. "rupice" (na svirali, na odelu i sl.). Glagol *ogovarati* značio je tada: "pravdati (nekoga), braniti (ga) od prigovora". Takvo značenje zadržalo se danas samo u nekim narodnim govorima i u narodnoj pesmi, u kojoj se može naći stih: "Dever mlađi nevu ogovara", tj. pravda.

Za srazmerno kratko vreme, kad je u pitanju razvoj jezika, za nekih stotinu pedeset i nešto više godina, sve su te reči, dakle, dobile potpuno drukčije značenje.

U toku vremena reči mogu i da izgube neka svoja značenja. Tako se danas reč *knjiga* ne upotrebljava više u značenju "pismo", "list". A u narodnim pesmama, kao što smo već rekli, često se susreću "sitne knjige", tj. pisma, koja jedni drugima šalju carevi, kraljevi i ostali moćnici. Setimo se samo stiha:

"Na koljenu sitnu knjigu piše..."

Reč *breg* upotrebljavala se nekad u značenju: "obala". Otuda i ona izreka: "Tiha voda breg roni" ili "Tiha voda breg dere". Jasno je da ovde *breg* znači -

"obala". I sama *obala*, koja je zabeležena tek u 19. stoleću, imala je ranije drukčije značenje; *obala* je bila: "zid", "ograda", "plot" i sl. I ta je reč, dakle, izgubila svoje ranije značenje i stekla novo, koje i danas s njom živi.

I mnoge druge reči dobile su s vremenom nova značenja. *Strelac* je, recimo, nekad bio "onaj koji gađa strelom". Kasnije je značenje te reči prošireno, pa je danas *strelac* "onaj koji gađa" (uopšte), bez obzira na oružje, koje može biti i vatreno. Otuda i vojni izrazi: *strelac*, *strelšite*, *streljana*, *streljivo* itd. U naše vreme reč *strelac* ima još šire značenje: to je u fudbalu i drugim sportskim igrama onaj igrač koji postigne gol, koji pogodi protivničku mrežu, ubaci loptu u koš i sl.

Kad je već reč o sportu, da pomenemo i *moto-trke* ili *trke automobila*. I ovde govorimo *trke*, iako motocikli i automobili ne mogu trčati. Trčati i utrkivati se mogu ljudi ili konji, kako je nekad i bilo. Kasnije je, međutim, značenje reči *trka* prošireno i na sva druga takmičenja gde je osnovni cilj - preticanje protivnika.

Tako se, eto, menjaju značenja reči. U stvari, menja se svet, život, ljudi. A reči samo prate nastale promene odražavajući tako život i služeći ljudima.

ZAPIS O SUDBINI REČI

Reči, baš kao i ljudi, imaju svoj život, svoje rođenje i svoju smrt. Jedne stalno nestaju, druge se rađaju i nastavljaju da žive - kraće ili duže. I uvek ih je sve više i više, jer jezik iz dana u dan postaje sve bogatiji.

Koliko će jedna reč živeti, ne zavisi često od nje same, od njenog porekla i lepote. Ima dosta naših dobrih, lepih reči koje su gotovo sasvim nestale, iščezle, a umesto njih upotrebljavamo strane reči, nimalo lepše ili bolje od onih koje smo ranije upotrebljavali, ili koje se i danas ponegde još upotrebljavaju. Tako, na primer, danas govorimo: *kašika*, *makaze*, *jastuk*, *hiljada*, pa i *pasulj*, *šargarepa* i sl. Znamo da su to sve reči stranog porekla za koje su postojale, ili još postoje, naše zamene, naši izrazi. Pa ipak, mnoge su se od njih toliko uvezile da retko ko i pomišlja da ih progoni iz našeg jezika.

Reč *kašika*, *makaze* i *jastuk* primili smo, kao što već znate, od Turaka. One se danas normalno upotrebljavaju u književnom jeziku. Pored njih teško bi se mogle probiti i prevladati naši izrazi: *žlica* (umesto *kašika*) ili *nožice* (umesto *makaze*). U Rečniku Matice srpske *nožice* se čak označavaju kao pokrajinska reč, pa se preporučuje upotreba izraza *makaze* ili *škare*, iako su i *škare* strana reč (nemački: *Schere*). Pogotovo bi bilo teško naviknuti ljude da umesto *jastuk* govore: *podglavač*, *podglavnik*, *uzglavlje* ili *uzglavnik*. Sve se one smatraju pokrajinskim, što znači da se ne preporučuju onima koji žele da govore pravilno.

U Srbiji, i drugim srpskim zemljama, grčka reč *hiljada* potpuno je potisnula staru slovensku reč *tisuća*.

Tisuća se danas upotrebljava jedino u Hrvatskoj, i to opet pored reči *hiljada*. A nekad je bila poznata i obična na celom našem govornom području. Mnogi pisci u Srbiji upotrebljavali su reč *tisuća* još u 19. i početkom 20. stoleća (Jovan Jovanović Zmaj, Laza K. Lazarević, Jovan Dučić, Dragoljub Filipović i dr.). Setimo se samo reči *tisućeće* iz Zmajeve pesme "Svetli grobovi":

"Milione j' progutala tama,
crna tama mnogih tisućeća,
niko ih se više i ne seća..."

I Dragoljub Filipović je u svojim "Kosovskim božurima" pevao:

"Tisuće su na Kosovu pale..."

U Srbiji je i strana reč *pasulj* potpuno potisnula domaću reč *grah*. Tako je bilo i s rečju *mrkva*. Ali ako se *hiljada* i *pasulj*, zbog svoje ukorenjenosti, mogu i moraju prihvatiti, *šargarepa* bi se ipak mogla zameniti našom *mrkvom*, jer je to mađarsko-srpska kovanica: *šarga*, naime, na mađarskom znači - "žut", pa onda *šargarepa* znači doslovno - "žuta repa". Mnogi to znaju, ali *šargarepa* ipak živi, pa se čak i širi na ona područja gde je donedavno bila poznata samo reč *mrkva*.

Zašto naše reči nestaju i ustupaju mesto stranim rečima, zaista je teško objasniti. Određeni razlozi, pre svega društveni, svakako moraju postojati, makar nam bili nejasni, neshvatljivi.

Uostalom, u međusobnoj borbi dveju reči ne potiskuju uvek strane reči naše. Češće je obrnuto: naše reči potiskuju i zamenjuju strane. Ponekad dolazi i do toga da jedna reč stranog porekla potiskuje drugu, takođe

stranu, i zauzme njeno mesto u našem jeziku. U Srbiji, na primer, pre stotinjak godina bila je obična reč *velosiped*, preuzeta iz francuskog jezika. Teško da neko od vas i zna šta je to *velosiped*, jer danas se govori samo *bicikl*, što je reč latinskog porekla. Isto tako, nekad se govorilo *đeneral* umesto *general* itd. Nikome, naravno, takve promene ne smetaju.

Reči, naše ili strane, svejedno, neprestano se gube, nestaju. Neke od njih ipak iza sebe ostavljaju trag, ostavljaju svoje "potomke" - izvedene reči od njihovog korena ili osnove.

Zanimljiva je, na primer, sudbina reči *bilet* ili *bileta*. Ta posuđenica iz francuskog jezika, koju smo, verovatno, primili preko Rusa, nekad se u Srbiji upotrebljavala u značenju: "karta", "ulaznica" i sl. Danas su *bilet* i *bileta* gotovo sasvim iščezli, ali su ostale reči *biletar* - "čovek koji prodaje bilete, tj. karte, ulaznice", i *biletarnica* - "mesto gde se prodaju ulaznice za bioskop, pozorište i sl. ili karte za voz, autobus itd."

I glagol *slučiti* se gotovo da i ne postoji u savremenom jeziku, ali su iza njega ipak ostale imenice *slučaj* i *slučajnost*, kao i pridev *slučajan*.

Neke naše reči već su unapred osuđene da nestanu, iščeznu. One označavaju predmete koji su se nekad često upotrebljavali u našim selima, a danas se mogu naći samo u zabačenim planinskim krajevima ili u muzejima. Teško da neko ko je odrastao u gradu zna šta je to *vučija*, *brema*, *obramica* ili *obramnjača*. Jer te se reči danas mogu čuti samo u selima gde se još upotrebljavaju drvene posude za vodu, koje se nazivaju *vučija* ili *brema* i gde se *vedra*, kotlići vode, nose preko ramena na savijenim motkama,

što ih narod zove *obramica* ili *obramnjača*. Isto je tako i s rečima *sinija*, *buklija*, *sadžak* itd.

Kad se ljudi isele iz ljutih bezvodnih krajeva, ili kada se i po takvim selima pojave vodovodne cevi, nestaće *vučijâ*, *bremâ* i *obramicâ*, a te će se reči zadržati samo u rečnicima našeg starog ili narodnog jezika.

Eto, tako to biva s rečima.

U lingvističkoj, pa i pedagoškoj literaturi retke su knjige ove vrste. Od srodnih publikacija kod nas i u svetu ona se razlikuje po tome što je na popularan način predstavila ceo jedan leksikon (od blizu hiljadu reči) s kojima se sreću najmlađi čitaoci, iako nije namenjena samo njima.

Knjiga je pisana uzornim jezikom i stilom. Na neusiljen način ona čitaoca uvodi u nove svetove reči, kao sredstva međusobnog sporazumevanja i zbližavanja ljudi, koji upravo u leksici imaju ponajviše zajedničkog. A to je jedna od značajnih poruka ovog dela.

Dr Drago Ćupić

Ovo nisu samo priče o rečima nego i kazivanja o ljudima, stvarima i pojavama. Tako čitalac ima priliku da sazna i nešto više od samog porekla i značenja reči i time proširi svoje opšte obrazovanje.

Dr Sreto Tanasić